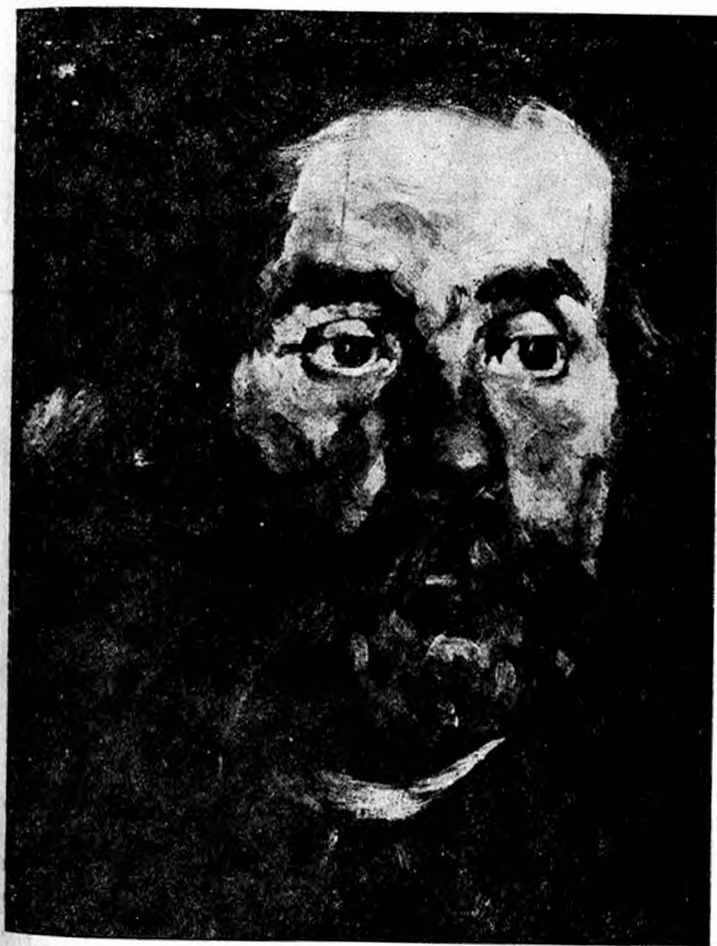

MÚZEUMI KURÍR

A Sárrétkutatói tanácskozás anyagát közreadó számunk
a Püspökladány nagyközségi Tanács támogatásával jelent meg

Debrecen, 1983.

Felelős kiadó: Dr. Dankó Imre

Készült 1000 példányban. — Engedélyszám: III/KUL/97/HA/1977.

84.4003.66-62 Alföldi Nyomda, Debrecen

Felelős vezető: Benkő István igazgató

1984. JANUÁR

44. SZÁM (V. kötet, 4. szám)

MÚZEUMI KURÍR

Debreceni szám
A Debrecen városi Tanács támogatásával jelent meg

44

Címlapképünk: Pataky László: Parasztfej. Olaj. Déri Múzeum

(V. kötet, 4. szám)

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133—9257

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele

Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos.
Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalomjegyzék, valamint mutatók járulnak.

Szerkesztő: Dankó Imre.

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf.: 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Courier

Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation in Hajdu-Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published three times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering is continuous.

A table of contents and indexes in English and Hungarian are attached to each volume (i. e. every tenth number).

Editorial office: 4001 Debrecen, P. O. B. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

Debrecen, 1984

A TÖRTÉNETI EMBERTAN EMLÉKEI DEBRECENBEN

SZATHMÁRY LÁSZLÓ

1899-ben a hajdani nyulasi honvéd gyakorlótéren földmunkálatok közben csontvázas temetkezésekre bukkantak. A sírok régészeti mellékletei — Hampel József meghatározása szerint — a népvándorláskorra valóttak. Hampel és Simonffy Imre debreceni polgármester további leletek előkerülésében bízva próbaásatást kezdeményezett, mellyel a régészeti kutatásokat kedvelő Péter Gábor vásárbíró biztáék meg. Ilyen előzmények után 1901-ben került sor Debrecenben az első tervszerű temetőfeltárára. A csontvázleteleket ekkor még nem gyűjtötték össze, így azokat nem ismerjük. Később a Városi Múzeum (1905) és az örökébe lépő Déri Múzeum (1928) létrejöttével a régészeti ásatásokból származó csontvázletek megőrzése rendszeresebbé vált. Mindezek ellenére Debrecen területéről országos viszonylatban kiemelkedőfontosságú temetőfeltárást nem ismerünk. Jelentősebbnek mondható temetőink részlegesen feltártak, és csak a jó megtartású leletek kerültek gyűjteménybe. Ezek a körülmények a történeti népeségek társadalmi és biológiai rekonstrukciójának lehetőségeit is befolyásolják.

Legrégébbi csontvázleteink szintén a Nyulasról származnak. A sportrepülőtéren munkálatainál,¹ a miskolci műút építésekor² és a transzformátortelep épületeinek alapozásakor³ feltehetően ugyanazon koraréz-kori (tiszapolgári kultúra — i. e. 2500—2300) megtelepüléshez tartozó temetőrészeket tártak fel. A temető használatának ideje az állattenyésztő életmód túlsúlyba kerülésének kezdetét öleli fel, amely a korábbi — elsősorban földműveléssel foglalkozó, tehát helyhez kötöttebb — népeségekkel szemben nagyobb mozgékonyt jelentett. Főként ez lehet az oka annak, hogy a nyulasi rézkori kronopopuláció — az újkőkori népeségekhez képest — meglehetősen heterogén képet mutat.⁴ A legarchaikusabb (atlantomediterrán) egyén csontváza a műút építések került felszínre. Benne — ha evolvál formában is — még felismerhetők a felsőpaleolitikus Combe Capelle mikrospecieses morfogenetikai jellemzői, melyek ilyen formában inkább a középső és késő újkör jellegzetes képviselői a Kárpát-medencében. Sírmellékleteinek stílusjegyeit tekintve is inkább eneolitikus; tehát nem tipikusan a tiszapolgári kultúra képviselője. A Sőregi által feltárt — tiszapolgári típusú — kis temetőrészet csontvázletelei között is találunk olyan egyént, amely nagyjából újkőkori változatokra emlékeztet; érzékeltetve e koraréz-kori kultúra genetikai szempontból jelentős helyi újkőkori gyökereit.⁵ A transzformátortelep és a sportrepülőtéren területén felszínre került csontvázletek többsége azonban déli eredetű; hosszú, keskeny agykoponyájú, a homlok és az arc keskeny, magas (mediterrán variánsok). A csontvázakat emellett a kis abszolút méretek, alacsony termet, gracilitás, valamint a medence és a vállöv keskenysége jellemzi; szemben a már említett neolitikus variánsokkal, melyeknél a szélességi és vastagsági dimenziók hangsúlyozottab-

Felelős kiadó: Dr. Dankó Imre
Készült 1000 példányban. — Engedélyszám: III/KUL/97/HA/1977.
Alföldi Nyomda (8503.66-22) Debrecen
Felelős vezető: Benkő István vezérigazgató

bak, a csontváz robusztusabb, a szexualizáció pedig masulin jellegűbb. Ezzel a biológiai-genetikai heterogenitással szemben áll a régészeti emlékekanyag viszonylagos homogenitása, mely jó példája annak, hogy a genetikai értelemben vett keveredés (hibridizáció) és a tárgyi mellékletek stílusjegyeinek összeolvadási lehetőségei eltérőek, így időbeli változásaik sem azonos sebességűek. Ilyen interperációval mint érdekességet említhetjük meg, hogy nálunk a rézkorban elsőként előforduló kettős temetkezésben Nyulason valószínűleg olyan egyéneket nyugodtak, melyek genetikailag déli eredetűek. Nemük és elhalálzási koruk eltérő volt: 25—30 éves nő és 30—60 éves férfi.

A bronzkorban (i. e. 1900—750) a Kárpát-medencét szinte minden irányból etnikai hatások érték. A népesség száma jelentősen megnövekedett, így ezt a számbeli gyarapodást új embertani vonások megjelenése kísérte. Az Észak-Tiszántúlon — az eddigi szerény vizsgálatok alapján⁶ — az agykoponya rövidülése (brachykephalizáció), és az arcváz keskenyebbé válása (stenometopizáció) a bronzkor ideje alatt lejátszódó változások eddig igazolható legjellegzetesebb vonása. A korabronzkori leletekkel szemben a későbronzkori ún. egykei csoportnak (i. e. 1200—1100) a debreceni Bellegelön (Kapocsi telek) felszínre került koponyalelet⁷ tipikusan későbronzkori jellegű; rövid fejű, közepesen széles és közepesen magas agykoponyájú, keskeny homlokú, és agykoponyája nyíl irányú (sagittalis) metszetben rövid ivű. Így tulajdonképpen már a Kárpát-medence mai népessége egyik előfutárának is tekinthető.

Nem ismerünk vaskori és kora római kori csontvázleleteket vidékünkön. A III—IV. századi szarmatáknak viszont három hiteles temetkezéséről, illetve csontvázleleterről tudunk: Vargakert,⁸ Mikepércsi út⁹ és Nyulás gyarkorlótér.¹⁰ Mindhárom csontváz gracilis. A vargakereti nő rekonstruált testmagassága 155 cm, a Mikepércsi úton feltárt férfié pedig 170 cm. A magasán kiemelkedő domború orr, a széles és mély szájpár, a csontos fogív hangsúlyozottsága az előzásiai típus karakterisztikus vonásai rajtuk. Jellegzetességük még, hogy magas szemnyílás keskeny orral kombinálódik. Egyébként az arc mondhatni minden dimenziója a közepes variációterjedelemben esik.

Debrecen környékén az avarokból csak VIII. és IX. századi temetéseket ismerünk. Ezekbe a 670 körüli (késő avarok) betelepülők és a már ebben az időben a környékén élt (kora avarok) népességek utódai temetkeztek. Legjelentősebb közülük az onódi,¹¹ melyet Malán tett közzé.¹² E temető csontvázleletei mongoloid jellegűek. Etnogenetikai és rendszertani szempontból egyaránt megkülönböztetett figyelmet érdemel az ún. bajkálai típus előfordulása. Erre az archaikus (evolált neanderthali jellegű¹³) variánsra a széles, magas és igen markáns arc, kerek szemnyílás, erőteljes, hajlott homlok, hosszú és alacsony agykoponya, valamint a kúp alakú nyakszirt jellemző. A nemi differencia hangsúlyozottan nagy. A bajkálai típus ismérveit először Bartucz körvonalazta a mosonszentjánosi későavarkori temető vizsgálata során.¹⁴ Később a 30-as években tőle függetlenül Debetz az újkőkori szibériai leletei között is kimutatta, majd Roginszkij ma élő Észak-Bajkál-melléki tunguzokon írta le. A jól azonosítható típus etnikai hátteréről feltételezni lehet, hogy a korábbi hun népmozgásokkal állt kapcsolatban, de a Kárpát-medencében csak 670 után jelent meg, és jelentős összetevőjét képezte az egyébként ebben az időszakban legnagyobb arányban (10—12 százaléka) kimutatható mongoloidoknak.¹⁵ A kettős honfoglalás feltevésének épp az ilyen mongoloid jellegű népességek (670 körüli) megjelenése képezi egyik legjelentősebb ellenérvét. A Kárpát-medence népesedéstörténetében csak ebben

az időszakban mutathatók ki (mint újonnan betelepült elemek), a honfoglaló magyarságból viszont hiányoztak. Etnikai és ezen keresztül genetikai rokonságuk a későbbi magyar honfoglalókkal tehát igen valószínű. A népesség génösszetételére gyakorolt hatásuk — mint arra Bartucz először rámutatott¹⁶ — még ma is lemérhető, hiszen a korábbi 40 generáció népmozgásokban bővelkedő időszaka (közel 1300 év) után a mai népességben felfedezhető mongoloid vonások túlynyomórészt későavarkori eredetűek.

Halápon¹⁷ és a hajdani Lóversenytéren¹⁸ feltárt későavarkori csontvázleletek európai jellegűek. Koponyavariációik hasonlóak. Rendszertanilag Cromagnonid—B (dinári és alpi) variánsoknak ítéltetjük, amellett, hogy szinte kivétel nélkül kevert formák (mixovariánsok). Jellemzőjük — az onódiakkal ellentétben — a rövid és igen rövid agykoponya, a széles homlok, a keskeny és közepesen alacsony arc, a magas szemüreg, a közepes vagy magas orrnyílás és a viszonylag széles fogív.

A magyar honfoglalók Szabolcs és a viszonylag széles fogív csontvázleletek töredékesek, hiányosak, így összehasonlító vizsgálatra nem alkalmasak.

Hiteles Árpád-kori temetkezést Debrecen környékéről nem ismerünk. Van azonban néhány olyan temetőnk, melyeket a XIV. századot megelőzően is használhattak, így a csontvázleletek csak feltételeesen Árpád-koriak. Ezek a lelőhelyeken általában településtörténeti és népesedéstörténeti kontinuitás tételezhető fel.

A Vámospercsi úttól északra fekvő Perze dombon feltárt temetőt a XIV. század végén vagy a XV. század elején hagyták fel. A hajdani Szalóksámon temetője volt.¹⁹ Megőrzött vázleleteinek legvalószínűbb kora a XII—XIII. századra esik. Feltehetően Árpád-kor végi a Déri Múzeum építéskor megbolygatott temetkezés is.²⁰ A nagycserai Somának 1323-as említése ismerjük.²¹ A templom körül feltárt temetőrészlet a XIII—XIV. századra keltezhető.²² Az említettekben kívül talán még a Nagytemplom (a hajdani Szent-András templom) melletti csontvázlelet esetében lehetséges az Árpád-kori keltezés (legvalószínűbb kora: XIII—XIV. század²³).

Igazoltan Árpád-kori utániak a Szentpálteleken feltárt temetőrészletek.²⁴ E Debrecenről északra eső egyházzalán településről 1308-ban történelmi említés, de 1329-ben már pusztá lehetett.²⁵

Az általunk ismert leletek legvalószínűbb kora a XIV. századra tehető. Macson XV. századi melléklettel kerültek elő a középkori Szent-Mihály templom mellől csontvázak.²⁶ Hasonló korú temetkezést a Kosuth utcáról és Halápról is ismerünk. XV—XVI. századi temetőrészletekből származó leletek kerültek megőrzésre a Mikepércsi úton — az Árpád-kori Tornával csak településtörténetileg kontinuus — Boldogfalva temetőjéből.²⁷ Az 1312-ben alapított ferencrendi kolostor (a Csapó utca elején állt) temetkezései a XIV—XV. századra keltezhetők.²⁸ Ehhez hasonló korúak a hajdani Mindszentek kápolnája melletti csontvázleletek, melyeket az Országos Takarékpénztár épületének alapozásakor tártak fel.²⁹

A fenti időrendi áttekintés interpretációjaként el kell mondanunk, hogy a rendelkezésre álló leletek eleve nem reprezentálják Debrecen környékének XII—XVI. századi népességét. Nyilvánvaló, hogy egy-egy lelet alapján nem mondhatunk véleményt az egész népességre, de még csak az aktuális szaporodásközösségekre vonatkozóan sem. Mégis, ha az Árpád-kori (illetve XII—XIV. századi) és az Árpád-kor utáni (azaz XIV—XVI. századi) leleteket összehasonlítjuk, a XII—XIV. század folyamán jól megfogalmazható (a népesség embertani jellegeinek gyökeres

megváltozásával együttjáró) tendenciákat látunk, melyek az Árpád-kori népesség arculatának rekonstrukciójához szempontokat nyújtanak. Ezek a következők:

1. Az Árpád-kori népességben feltehetően a hosszú fejű (dolichokran) formák domináltak. A XV—XVI. századra a korábban még alig kimutatható rövid fejű (brachykran) — igen rövid fejű (hyperbrachykran) elemek jutnak túlsúlyra; hosszú fejű komponens nem ismerünk.

2. A korábbi (Árpád-kori) variánsok agykoponyája (a koponyamagasság és koponyahosszúság arányát véve alapul) többnyire alacsony (chamekran) vagy közepes magasságú (orthokran). Magas koponyájú (hypsikran) egyénekről ebből az időszakból nem tudunk. Ezzel szemben a XV—XVI. században már a magas agykoponyájúak képezik a népesség nagyobb részét.

3. Ha az agykoponya magasságának és szélességének relatív arányát vizsgáljuk, ugyanezt a tendenciát tapasztaljuk, miszerint Debrecen környékén az Árpád-kor végén feltehetően alacsony (tapeinokran) és közepesen magas (metriokran) agykoponyájú egyének temetkeztek. A későbbiekben „magas” (akrokran) variációk is kimutathatók, bár inkább a mezovariánsok teszik ki a vizsgált leletek nagyobb részét.

4. Az előbbiekkal párhuzamosan a homlok és az arc szélességi dimenziója növekszik, ami a felső csontos fogív és az állkapocs (maxilla és mandibula) szélességi méreteinek növekedésével (euryprosopizáció, brachystaphylinizáció) összefügg.

Az Árpád-korra is keltezhető temetkezések népessége tehát viszonylag egységes embertani arculatot mutat a későbbiekhez képest. Ezek közül a legkarakterisztikusabbak a somai leletek (hosszú, közepesen alacsony és alacsony agykoponya, rövid szájpád és állkapocs). Bár a szalóksámonai csontvázkora feltehetően ettől későbbi, szűkebb variációjuk ennél még izoláltabb népességre utal. Szembetűnő hasonlóságuk a szentpáltelki egyénekkel. Amennyire erre a megmentett csontvázletelek alapján következtetni lehet, a beházasodás tekintetében Macs (Szent-Mihály) és Boldogfalva népessége kevésbé volt olyan zárt, mint a somai és a szalóksámonai. Az embertani jelek legnagyobb heterogenitását a Mindenszentek kápolnája mellől és a ferenc rendi temetőből származó csontvázletek mutatják.

Az itt vázolt embertani kép (illetve folyamat) a feltárt leletek mennyiségi és minőségi reprezentációjának csekély volta ellenére arra utal, hogy a XIV. századtól fogva Debrecen népesedéstörténetében egyre inkább a betelepülések okozta változások (exogámia) és ezzel együtt a korábbi Árpád-kori (viszonylag endogám) népességek összeolvadása játszhatott döntő szerepet, mellyel egy időben a város lélekszáma is rohamosan nőtt.³⁰

JEGYZETEK

1. *Bognár-Kutzián Ida*: The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin. Bp., 1972. 15—20. old.; *Sőregi János*: A múzeumi tisztviselő tudományos munkája 1939-ben. Gyűjtés, kutatás, megfigyelés, ásatás. Déri Múzeum Évkönyve 1939—40. Debrecen, 1941. 17—45. old.
2. *Sőregi János*: A Múzeum évi gyarapodása. Déri Múzeum Évkönyve 1941. Debrecen, 1942. 37—38. old.
3. *Kralovszky Alán*: Hajdú-Bihar megyei régészeti kutatások 1944—61 (leletkataszter). Déri Múzeum Évkönyve 1962—64. Debrecen, 1963. 31—45. old.; *Mérei Kádr Ervin*: Debrecen-Nyulas. Archeológiai Értesítő. 82. 1955. 95. old.
4. *Szathmáry László* — *Nemeskéri János*: A Debreceni Déri Múzeum neolitik (neolitik), és rézkori csontvázleteinek embertani vizsgálata. Déri Múzeum Évkönyve 1975. Debrecen, 1976. 121—159. old.

5. *Szathmáry László*: Autochthonous and immigrated components in the Carpathian Basin Cooper Age. The Journal of Indo-European Studies 8. 1980. 231—244. old.
6. *Szathmáry László*: A Déri Múzeum bronzkori csontvázleteinek embertani vizsgálata. Déri Múzeum Évkönyve 1979. Debrecen, 1981. 39—57. old.
7. *Ecsedi István* — *Sőregi János*: A múzeum évi gyarapodása. Erem- és régiségtáránál. Déri Múzeum Évkönyve 1933. Debrecen, 1934. 27—35. old.
14. *Bartucz Lajos*: Über die anthropologischen Ergebnisse der Ausgrabungen von Debrecen szabad királyi város Déri Múzeumának 1932. évi működéséről és állapotáról. Debrecen, 1933. 50—53. old.
9. *Sőregi János*: Rómakori sír Debrecen határában, a miképcési út mellett. Déri Múzeum Évkönyve 1935. Debrecen, 1936. 80—81. old.
10. *Zoltai Lajos*: Jelentések Debreczen szabad királyi város múzeumának 1916. és 1917. évi működéséről és állapotáról. Debrecen, 1918. 5. old. és 18—19. old.
11. *Zoltai Lajos*: A múzeum évi gyarapodása. Jelentés Debreczen szabad királyi város múzeumának és közművelődési könyvtárának 1925. évi működéséről és állapotáról. Debrecen, 1926. 15. old.; *Zoltai Lajos*: A múzeum évi gyarapodása. Jelentés Debreczen szabad királyi város múzeumának és közművelődési könyvtárának 1926. évi működéséről. Debrecen, 1937. 22. old.
12. *Malón Mihály*: Az ondódi avarok. Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung., Bp., 7. 1955. 491—506. old.
13. *Thoma Andor*: Le déploiement évolutif de l'Homo sapiens. Anthropologia Hungarica, 5, 1962.; *Thoma Andor*: Die Entstehung der Mongoloiden. HOMO, 15, 1964. 22. old.
14. *Bartucz Lajos*: Über die anthropologischen Ergebnisse der Ausgrabungen von Mosonszentjános, Ungarn. Skythika, 2, 1929. 83—96. old.
15. *Lipták Pál*: The „Avar Period” Mongoloids in Hungary. Acta Archaeologica, 10, 1959. 251—279. old.
16. *Bartucz Lajos*: A magyarországi avarok faji összetétele és etnikai jelentősége. Ethnographia, 6, 1934. 101—110. old.
17. *Zoltai Lajos*: Pusztai Halápon: hun-avar kori temető. Jelentés Debreczen szabad királyi város múzeumának és közművelődési könyvtárának 1923. évi működéséről. Debrecen, 1929. 40—42. old.
18. *Zoltai Lajos*: A múzeum gyarapodása. Jelentés Debreczen szabad királyi város múzeuma 1907. évi állapotáról. Debrecen, 1908. 26. old.
19. *Balogh István*: Adatok az Alföld középkori régészetéhez. Archaeologiai Értesítő. 80, 1953. 141—150. old.; *Zoltai Lajos*: Jelentés Debreczen szabad királyi város múzeumának 1914. és 1915. évi működéséről és állapotáról. Debrecen, 1916. 12. old.; *Zoltai Lajos*: Települések, egyházas és egyháztalan falvak Debreczen város mai határa és külső birtokai területén a XI—XV. századokban. Debrecen, 1925a. 51—52. old.
20. *Zoltai L.* 1927. 22. old.
21. *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp. 1963. 662. old.
22. *Zoltai Lajos*: Jelentés Debreczen szabad királyi város múzeumának és közművelődési könyvtárának 1924. évi működéséről és állapotáról. Debrecen, 1925b. 8—9. old.
23. *V. ö.*: *Balogh I.* 1953. 145.; *Balogh István*: Debrecen. Bp. 1958. 10—18. old.; *Sápi Lajos*: A régi Debreceni temetők és síremlékek. Déri Múzeum Évkönyve 1962—64. Debrecen, 1965. 152. old.; *Zoltai L.* 1926. 15. old.
24. *Balogh I.* 1953. 146—148. old.; *Zoltai L.* 1925a. 63—64. old.; *Zoltai Lajos*: Pusztamonostori középkori temető. Jelentés Debreczen szabad királyi város múzeumának és közművelődési könyvtárának 1928. évi működéséről. Debrecen, 1929. 43—44. old.
25. *Győrffy Gy.*: 1963. 670. old.
26. *Balogh I.* 1953. 145. old.; *Zoltai Lajos*: Macs — hajdan Hosszúmacs — története és temploma. Jelentés Debreczen szabad királyi város múzeumának 1912. évi működéséről és állapotáról. Debrecen, 1913. 30—47. old.; *Zoltai L.* 1925a. 42—43. old.
27. *Balogh I.* 1953. 146. old.; *Győrffy Gy.* 1963. 605. old.; *Sőregi J.* 1941. 17—45. old.; *Zoltai L.* 1925a. 32—34. old.
28. *Balogh I.* 1958. 12—13. old.; *Sápi L.* 1965. 152—153. old.; *Sőregi János*: Régi sírok a Dégénfeld tér 7. sz. telken. Déri Múzeum Évkönyve. 1935. Debrecen, 1936. 66—67. old.
29. *Balogh I.* 1958. 12—13. old.; *Sápi L.* 1965. 152—153. old.; *Sőregi J.* 1941. 17—45. old.; *Zoltai L.* 1925a. 26. old.
30. *Szathmáry László*: A városiasodás népességtörténeti vonatkozásai a 14—15. századi Debreczenben. MKur. 34. 1980. 37—39.

FELNŐTTEK OKTATÁSA DEBRECENBEN 1873-BAN

GAZDAG ISTVÁN

Az iskolán kívüli népművelés kutatása az utóbbi években országosan, így megyénkben is fellendült. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár által megjelentetett dokumentumkötetek az iskolán kívüli népművelés történéseiből bizonyítják, hogy megyéinkben milyen területen, milyen intézkedések születtek népünk kulturális színvonalának emelése érdekében. Debrecen város Polgármesteri Hivatalának elnöki irataiból értékes — eddig nem közölt — forrás került elő, amelynek publikálását az indokolja, hogy részletes tematikát tartalmaz a felnőttoktatás területéről.

Szegedi Sándor, a debreceni ref. főiskolai gimnázium igazgatója levélben tájékoztatta a város polgármesterét arról, hogy az év folyamán a reáliskola tanári karával együtt kívánják a felnőttek oktatását megoldani. Előadások tartására a következő tanárok vállalkoztak: *Divald József, Kiss Rezső, Kovács János, Osterlamm Ernő, Papp József, Sáróy Pál, Tóth József, dr. Zelizy Dániel*. Az igazgató kérésére a polgármester az alábbi felhívást utcai falragaszokon hozta a város lakosságának tudomására:

Felhívás

A Nagyméltóságú m. kir. közoktatási minisztérium üdvös rendelete folytán már a két előbbi évben gyakorolt felnőttek oktatása ismét meg fog kezdeni a helybeli ref. főiskolában f. hó 30-án vasárnap 2 órakor, melyben részt vehet mindenki, ha irni-olvasni tud, a 16. évet betöltötte. Jelentkezni lehet a főiskolában ugyanazon teremben, melyben a múlt évben is tartott az előadás, s azon órán, melyben az előadás meg fog kezdeni, az állattanra azonban a jelentkezők is a múzeumban törté-
nik.

Előadások fognak tartatni a következő tárgyakból:

1. Allatán. Népszerű és gyakorlati előadás az állatvilágból, a múzeumi példányok felmutatásával világosítva.
2. A csillagászati és természetrajzi földrajz népszerűen előadva, jelesül a naprendszer, nap, föld, hold, a föld mozgása, világítása sutt, szárazföld, levegő, víz, tengerömlés, apály, és dagály.
3. A magyar irodalom négy korszaka nagy vonásokban különös tekintettel a nemzet politikai életére és a jelesebb írók művelnek széptani méltatása, s ezután „Debrecen fróiról” a legrégebb időkől napjainkig.
4. A magyar helyesírás és fogalmazás alapelvei, különös tekintettel a magyar nyelvet diestelenítő germanizmusokra, ezután a polgári ügyiratok szerkesztésére.
5. Közzámvetésan jelesül: négy alpműveléssel, számolási rövidítésekkel, közönséges és tizedes törtek és ezeknek egymásra való átváltoztatása, viszonyok, arányok, egyszerű és összetett hármasszabály és kamatszámítás, pénz- és mértékrendszer, különös tekintettel a méterrendszerre.
6. A gyakorlati térítan a különféle alakú területeket vezetők, s mesteremberek (asztalosok, ácsok, közművesek stb.) igényelve.
7. Népszerű előadások a természetből.
8. Magyarország története népszerűen előadva a legrégebb kortól a mohácsi végszlg. különös tekintettel a nemzeti művelődésre, s alkotmányos életünk fejlődésére.
9. Népszerű előadások a vegytanból.

10. Váltóismeret és a magyar váltótörvény népszerű ismertetése. (Az előadások vasárnap délelőtt és délután, hétköznapokon az esti órákban kerültek megtartásra.)

Mígdon a gimnázium és reáliskola ennyi tanára működik össze, a közművelődés ébresztésére, s a világosodás terjesztésére teljes bizalommal hívom fel városunk minden rendű és rangú lakosait, különösen az iparos osztály ifjabb tagjait, hogy ezen megbecsülhetetlen jó alkalmat az ingyen tanulásra felhasználják, s magukat beírtni sziveskedjenek.

Az aktán még a következő megjegyzés található:

„Utastom *Frics József* nyomdai ügyvezetőt, hogy a mellékelt hirdetőnyomatot száz példányban, feltűnő betűkkel nyomassa ki, s az elnökségnek adja át. Debrecen, 1873. dec. 3. Olvashatatlan aláírás.”

Levéltári jelzet: Debrecen város Polgármesteri Hivatalának elnöki iratai. (IV. B. 1406/a. 1. 358/873.)

Az évad nagyjelentőségű múzeumi kiállításai

1883. ápr. 14-én nyílt meg Pécsen az újrarendezett, bővített *Csontváry Múzeum*. Megnyitóbeszédet mondott: *Köpeczi Béla*. Az ünnepélyes nyitón Hegedűs D. Géza *Csorba Győző*-, *Antal Barnabás*-, *Garai Gábor*-, *Nagy László*- és *Weöres Sándor*-verseket mondott. A pécsi vegyes kar és fúvósötös pedig *Tillai Aurél* vezetésével előadta *Szokolay Sándor*: Örvendj, Pécs! — Hódolat Csontvárynak c. *Weöres Sándor* verse.

1883. aug. 12-én nyitotta meg Szombathelyen, a Savaria Múzeumban *Szabó Imre* ipari miniszterhelyettes a VI. ipari textilművészeti biennálét és kiállítást.

1883. aug. 19-én a Hadtörténeti Múzeumban nyitotta meg *Ilja Jordan Marceve* a *Bolgár csatajelenetek a képzőművészetben* című nagyszabású időszaki kiállítást.

1883. dec. 3-án Debrecenben, a Kölcsey Ferenc Művelődési Központban nagyarányú *szibvásárt* rendeztek (művelődéstörténeti, művészettörténeti érdekekkel és értékkel bíró tárgyak adása, vétele, cseréje). A szibvásár érdekes időszaki kiállítás formájában bonyolódott le.

1883. dec. 8-án nyílt meg a Magyar Nemzeti Galériában *Anna Margit* kiállítása.

1883. dec. 8-án nyitotta meg *Kelényi István*, a tiszafüredi Kiss Pál Múzeumban *Tóvölgyi Katalin* keramikus kiállítását.

1883. dec. 12-én nyitotta meg *Dankó Imre*, a kisújszállási József Attila Művelődési Házban *Kárpáti Gusztáv* festőművész kiállítását.

1883. dec. 12-én nyitotta meg *Kürthy Sándor*, a kiskunfélegyházi Móra Ferenc Művelődési Központban *Körtvélyessy Magda* festőművész kiállítását.

1883. dec. 18-án nyitotta meg *Hambuch Géza*, a tatai Nepomucenus malomban a *Német Nemzetiségi Múzeum* állandó kiállítását (Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága).

TÓTH BÉLA

A debreceni Kollégium főiskolai fokozatán valószínűleg kezdettől fogva tanítottak bibliai és egyháztörténelmet, sőt a földrajzi vonatkozású ismeretek nyomai is felbukkannak (pl. Szilágyi Tönköl Márton *Philosophia* c. művében), de a kettő tudatos egybekapcsolására s a leíró földrajz megjelenésére, szemléltető módon való oktatására csak a 17. sz. végén, Lisznyi Kovács Pál professzor munkásságában kerül sor.

Lisznyait 1679 elején bízta meg a Kollégium terheit viselő és irányítását intéző Debrecen városának megisztrátusa elsősorban a bibliai ismeretekhez szükséges térképek (földrajz), tanításával, a szent kronológia (vallás- és egyháztörténet) előadásával, s ha esetleg az ifjúság kívánna, a matematika elemeinek tanításával.

Lisznyi hosszú utat tett meg, amíg Debrecenbe eljutott. 1630-ban született a Háromszék megyei Lisznyón. Tanulmányait Erdélyben kezdte, majd a sárospataki kollégiumban folytatta. Kassai tanítóskodás után a hollandiai Groningen és Leiden egyetemét látogatta három évig. 1678-ban tért haza, s akkor az országban hadakozó Habsburg-hadsereg erőszakkal katonái közé sorozta. Ebből a helyzetből a debreceni tanács meghívása mentette ki. Lisznyi komoly tudással, nagy lendülettel s rendkívüli alaposággal fogott hozzá feladata ellátásához. Tevékenységéről szép számban megjelent latin és magyar nyelvű munkái világos képet adnak.

* * *

Tanári munkásságának első nyoma egy *Catalogus monarcharum et dynastarum* (Uralkodók és főemberek katalógusa) c. 8 számozatlan negyedréte levélből álló kis munka, mely 1680-ban jelent meg Debrecenben. (L. Hamar István, M. Könyvszemle, 1918., 83. l.) Ebben mintegy előképpé nyújtja későbbi munkásságának s tömör összefoglalását legfőbb tanítási törekvéseinek. A kis munka, címének szövege szerint, az akkori történelemfelfogásban uralkodó korszakok, a négy monarchia uralkodóinak katalógusát adja, „hogy, amely uralkodókról vagy dinasztiákról a Szentírás említést tesz, azokat egymástól el lehessen különíteni, ... azok bibliai történetét könnyebben figyelemmel kísérhessük, a kommentárok sokaságának olvasásától megmeneküljünk; végül, hogy a világi történelem felé is széles utat nyissunk, s így a debreceni illustis Scholának leginkább, ezzel a kis füzetrel hasznára lehessünk.”

Működésének legjelentősebb megnyilvánulása azonban az a három derekas kötet, mely *Professionum scholasticarum... libri* (Iskolai előadások stb.) stb. cím alatt jelent meg 1683-ban, '87-ben és '90-ben latin nyelven Debrecenben, a Kollégium ifjúsága szervezetének, a coetusnak kiadásában (RMK. II. 1519).

Az első kötet Lisznyi kollégiumi beköszöntő beszédével kezdődik, amelyben a földrajz tanulmányának szükségességét magyarázza részletesen, saját példáját, tanulását hozva fel bizonyossággal, aztán életrajzát, tanulmányait ismerteti. A mű első része a *Chronologia Sacra*, melyben a világnak a teremtéstől a könyv megjelenéséig eltelt 5620 esztendejét nyolc korszakra osztja a bibliai könyvek, illetve események alapján. Az első korszak pl. a Vízözönrel ér véget, s 1656 évet tesz ki. A negyedik korszak (480 év) a zsidók Egyiptomból való kivonulásától Salamon első templomának alapításáig, a nyolcadik pedig a Krisztus születése utáni 37. évtől addig az évig, „amelyben a Szent Chronológiát írjuk” (1682). E mintegy húsz oldalt kitevő rész után Synchronismus néven százdalnyi táblázat következik, melyek a bibliai eseményeknek az iménti évszámítással, illetve Kr. születésével való egybeesését mutatják. Pl. a 92. l. második hasábjáról egy pár évszám a perzsa birodalommal kapcsolatban:

Anni Mundi	70 Septimanae	Xerxes I.	Zerubabel Princ.	Anni ante N. Chr.
3504	19	10	19	435
3505	20	11	20	434
3506	21	12	21	433

(Lisznyi megjegyzése szerint a „70 Septimanae” itt a Dániel próféta könyvében (9/24) előforduló hetven évtizednyi egységekben, azaz 490 évben számoló időszámítást jelenti. — Miért ne tanulta volna meg a debreceni diák így is az évszámokat?) És ez így megy az oldalak során át. — Ezek után a zsidók királyainak uralkodási ideje következik 16 oldalon, ugyancsak bibliai helyek, főleg a „Királyok könyve” alapján. A Biblia helyes módszerrel való olvasására tanító rész után a 169–176. lapok az akkori történeti szemléletben uralkodó négy monarchiát (Asszír-Babiloni, méd-perzsa, görög-makedon, s római, mely saját korát is magába foglalja), ismerteti, majd az egyes monarchiákban történeteket állítja következetes szinkronba a bibliai eseményekkel, részletes tájékoztatást nyújtva az uralkodóházak családfájáról. A 206. laptól a 475-ig az egyháztörténeti vonatkozású eseményekről olvashatunk a négy monarchia sorrendjében, s többnyire kérdés-felelet formájában, ami a történelem tanításának módszerére is rávilágít. Egyoldalnyi külön fejezet tájékoztat a zsidók helyzetéről a IV. monarchia idején. Végül egy 11 oldalas Index (tárgymutató) zárja le a közel félezer oldalas munkát.

A következő két, szintén többszáz oldalt kitevő kötet (az utolsó pl. 404) hasonló körben mozogva, hasonló módszerrel kronologizálja, szinkronizálja az eseményeket azzal a különbséggel, hogy míg a 2. rész főleg az Őszövetség körében marad, s ilyen fejezetei vannak: Judea és Izrael királyainak kronológiája (XXXV. c., 101. skk.), a Pars tertia (III. r.) az első 15 számozatlan lap kivételével az Újszövetséggel foglalkozik, ilyen fejezetcímek alatt, mint „Chronologia et Synchronismus Harmoniae IV. Evangelistarum” (VI., 46. l.). — A feldolgozás módja e könyvekben is gyakran kérdés-felelet, ami még a tanítás szkolasztikus, katekizáló módjára utal, annál is inkább, mert ezek a művek mint címük is mutatja, valójában tankönyvek voltak.

Lisznyainak talán legjelentősebb munkája a magyar nyelven írott *Magyarok Cronicája* 1692-ben jelent meg Debreczenben (RMK 1421), s címe szerint: „befoglal 1196 esztendőket avagy Krisztus születésének 268—1464 esztendő alatt lett dolgait a Magyaroknak”. A magyarokat ugyanis Lisznyi egynek veszi a hunokkal, illetve tatárokkal, s így bővíti ki a történetüket. A munka két részre oszlik. Az első (61 lap), „Ajánló Levél helyett” a könyv tartalmát ismerteti részletesen, nyolc fejezetben. Ezek közül pl. a VI. „A Magyarok eredetéről” szól. A VII. pedig „Ennek az egész Chronikának summája”, azaz az eseményeknek „Esztendőről Esztendőre való elsorolása” 1692-ig, a könyv megjelenéséig. A felsorolást azonban az 1459. évvel, Mátyás király választásával felelszakítja: „A több következendő Magyar királyokról rövidségnek okáért semmit sem írok. Vége” (58. l.). Ezután csupán két eseményt említ, mind a kettő debreceni vonatkozású, 1692-ből Várad visszafoglalását, s az 1692. júl. 23-i nagy sáskajárást: „Annyi sáskák jöttek vala bé Debreczen Városában, hogy a veres Torony csak közel is alig alig látszott a sáskáknak sokaságok miatt; sőt a mezőben és a levegő égben annyi repült, hogy távol fekete felhőknek mondottad volna lenni, mely Sáskáknak elveszéléért a' Debreczeni Ecclesia, edgynéhány Tsötörtökön háromszor mentenek az Isteni szolgálatra” (58—59. l.).

A könyv második része — „önnön maga a Cronica” — eme VII. pontban „megkronológiázott eseményeknek részletesebb előadása i. sz. u. 268-tól ugyancsak 1692-ig. Ezt a részt a szerző a magyarok három „kijövele” szerint osztja be így: „Első kijövele” Attila előtt 270-től 360-ig (62—73. l.). „Második kijövele”: 367-től 744-ig (74—190. l.). „Harmadik és Utolsó Kijöveleket Árpád-nak Atylla maradékjának és két száz ezer és Tíz ezer Magyar Tatároknak” (191. l.-től).

Az első kijövetel szerinte a tatárok (hunok), 269—90 közötti beütése volt Balambér (nála: Bélomber) és Bendegúz királysága alatt. A második kijövetelről szóló rész nem egyéb, mint Attilának és hunjainak története erős mondai, sőt mesei színezettel. Ime egy Attilával kapcsolatos esemény: „Honorina nevű szép leányzó, Valentinianus Imperatornak edgy testvér huga, a' Clastromban való lakást megunván, az ő Eunuchusát Atyllához küldé, hogy ötlet Feleségnek el venné Atyllától azt kíváná, jegyben pedig Olasz-Országnak felé Atyllának ígéré” ... — Attila pedig „meghala életének ennyi esztendejében: 124” (159. l.). Mikolts(sic)-csal való házassága rászéjszakáján. Itt említi meg, hogy a hunok, illetve magyarok „Második Vissza-menetelek után, 447-ben, 25 000 magyar viszsamaradt Erdélyben s a nevüket Székelyre változtatták” (169—173. l.). Ezért a székelyek 1692-ig számítva már 1245 éve laknak Erdélyben (172).

Itt szól a rovásírásról is: „Ezeknek a Székelyeknek (a' mint az Atyllának és még az előtt való magyaroknak is), tulajdon magános magyar bőtüi, és írási voltanak, — mely magyar betűket és írásokat hazámban lakván én magam is láttam, sőt Erdélyben és Székely földén olyan Praedikátorokat is kik magyar betűkkel egymásnak irtanak, láttam s' ismérttem, ilyen vala Tsulai nevű Erdélyi Püspök is.” (172—73.).

A harmadik kijövetelről részben „Árpádnak Almos Fianak Fő Kapitányságá”-tól „harminchárom Magyar Királyoknak dolgát egész Mátyás királyig” adja elő „summásan”, azaz 1464-ig, mivel — mint írja — „bővebben való leírásokra és kinyomatásokra én nem érkezem” (275—76. l.). A királyokat „Magyar nemzetből álló királyok” és „Más nemzetből, úgymint — — — álló királyok” címek alatt (277. l.) csoportosítja.

A királyok „Laistroma és hadakozásai” c. részben előadja az uralkodók származását, hadakozásait, hozzátevé, hogy szerencsésen vagy szerencsétlenül viselték-e háborúikat. Pl. Nagy Lajossal kapcsolatban ezt írja: „Tizennyolcadik hadakozását szerencsétlenül viselé a pártos Havas-alföde ellen” (308—309. l.).

Módszerének alapvonása itt is a kronologizálás, az események, uralkodók időrendbe szedése. Egyébként a történetek, valamint forrásai megítélésénél meglehetősen naivsággal jár el. Ime egy példa az „Ajánló Levél helyett” VI. pontjából, ahol Jordanesnek (Jornandesnek írja) „A Magyarok eredetéről” való, „hamis ítéletét”-t fájolja, mely szerint a magyarok az őrdögtől származtak volna. Szerinte ez azért nem áll, 1. „Mert ő (ti. Jordanes) a Magyaroknak meg esküdt ellensége volt; 2. Mert a szent írásból és az igaz Theológiából meg áll ez az igazság, hogy a' meg-testesült őrdög az Asszonnyal úgy nem közösködhetik, hogy emberi magot önthessen az Asszony méhében. Láss többet erről a Theológiákban” (40. l.).

Az eseményeket, illetve hiedelmeket anakronisztikusan keveri. Pl. Attila és hunjai Rakamaznál érkeznek a Tisza partjához: Szemben pedig a „Vandalusok” Tokaj várát hagyják ott, amelyet pedig ők építettek (102. l.). — Árpád és tatárjai bejövetelekor „Kassán penig Eperjest, Bartfán, Szebenben, Lótsén, Késmárkon és Rosnyón a mint ma is, úgy akkor is Németek laktanak, Lásd anno Christi 447. és 793” (209. l.).

Igen jellemző vonása a műnek és szerzőjének erős magyar, sőt székely öntudata. Amellett, hogy ez áthatja az egész munkát, kisebb részekben is megnyilatkozik. Művei címében magát mindig „Transylvanus-Siculus”-nak nevezi. A székelyeket a hunok közvetlen utódainak tekinti, akik azok második visszamenetele után (447) maradtak Erdélyben.

Valószínűleg annak, hogy a magyar királyok tárgyalását a „más nemzetből” álló királyoknál abbahagyja, ugyancsak erős magyar és protestáns öntudata, Habsburg-ellenessége az oka: dicsérni nem akarja őket, ócsárolni meg nem meri. Az a kifogás, hogy nincs „érkezése” a megírásához, sem „költése” a kinyomtatáshoz, meglehetősen átlátszó. Pont ezeknél a királyoknál fogyott el az idő és a pénz is?

Radikális társadalomfelfogása

Nagyon jelentős vonása szerzőnek radikális társadalmi felfogása is, amely nyilván a puritanizmusban gyökerezik. Munkája ama részében pl., melyben a székelyek társadalmi megoszlását magyarazza, a jobbagyok említésénél így fakad ki: „De oh boldog Isten ilyen é ma a Magyarok között a' Jobbág? Bizony Isten ellen, szent írás ellen, és e világon minden tudós és keresztényen Respublicának Törvénye ellen való dolog ez a' mit a Magyarok a' szomszéd Lengyelektől tanulának, hogy tudniillik valamely nemzet azon nemzetből álló valamely embert így megnyomorítson, hogy a Magyar magyar embert, magával edgy Christus vallásán levő Christus tagját meg nyomorítson, bizony elég ok ez a te cselekedeted, hogy Isten, tégedet is más nemzetnek Jobbágává tégyen. A' Pogány sem cselekszi ezt”. (207—208.).

A jobbagyság tehát nemcsak „Isten ellen való véték”, de saját nemzetét ellen is, ami újabb példája nemzeti öntudatának.

Már a *Professiones Scholasticae* harmadik kötetének Indexében (2. pont) bejelenti Lisznai, hogy készen van *Origo Gentium* stb., azaz a Vízözön utáni népek és birodalmak eredete c. munkája, de pénzhiány miatt nem tudja kinyomatni; „Date et imprimam”, adjatok és kinyomatom — írja. Egy Péli Nagy András nevű úr, aki már a *Cronicat* is megjelentetéshez segítette, meghallotta a felszólítást, s ismét Lisznai segítségére sietett, s a munka 1693-ban Debrecenben megjelent. Bár mint a Praefacióban írja, a munkát még Hollandiában elkészítette — bevezető szavaiban művei ötödik kötetének (Volumen quintum) nevezi, mert nyomtatásban ötödikként jelent meg. Szerzője a műnek nemzetközi jelentőséget tulajdonít, s nem minden ok nélkül, mert az afféle kis világtörténet bibliai keretben és alapon. Igen érdekes része a könyvnek az, melyben az antik mitológia, költészet „meséit” és néhány alakját egyezteti a Biblia hasonló alakjaival. Pl. Japhet Nobis Japetus Caeli (13. l.), „Prometheus nobis Magog” (15. l.), „Bacchus nobis Nimbrod” (17. l.). — A mitológia arany-, ezüst-, réz- és vaskorát is egyezteti a bibliai korszakokkal (18. l.). A vaskor — mondja —, amelyben mi élünk, s egy tömör epigrammában azt írja, hogy ha a két névmás: a „meum” és „tuum” (enyém, tied) eltűnne, az emberiség harc nélkül, békében élhetne. Mintha Csonkóait hallanánk:

As enyim s tied mennyi lármát szüle...

A műhöz egy *Chronologia Sacra* c. munka csatlakozik, mely a Krisztus születéséig eltelt 3940 év kronológiáját adja az Ószövetség alapján, Pareus David 1641-ben Amsterdamban kiadott munkája nyomán. Itt is a címlap hátoldalán megjegyzi, hogy a kronológia „Historiarum anima”: a történelem lelke, s ugyanott, Augustinusra hivatkozva (De Civ. Dei. I. 21., c. b.) előadja történetirői felfogását: „Nem szükséges mindent elhinnünk, amit a nemzetek történetei tartalmaznak, mert hiszen azok Varro szerint is nagyon különböznek a munkához való odaadásukban, szorgalomban; higgyük csupán azokat, amelyek nem ellenkeznek a Szentírással, amelyekkel kételkedés nélkül el kell hinnünk. Az a kronológia tehát, mely nem a Szentírásból véteket, nem ér semmit, mondhatnám: haszontalan”. — Tehát: minden a Biblia!

Látványos tehát, hogy Lisznai valamennyi történeti művében következetesen ragaszkodott ahhoz az elvhez, amelyet a *Magyarok Cronica*-jában s az *Origo Gentium*-ban is hangoztatott: a kronológia „az historiaknak lelke” (276. l.). Mindent minden lehetséges (és lehetetlen) szempontból „megkronológiáz”. Műveiben óriási tudanyagot mozgósít, s rendez el módszeresen, de nemigen tudja elválasztani az oscsút a tiszta búzától. Könyveiben, mint láttuk, keveri a történeti tényeket a naiv hiedelmekkel, a valóságot a mesével. Legtöbb munkája a bibliai események keretében mozog, s ezekben szinte egyetlen forrása maga a Biblia, amelynek könyveire gyakran hivatkozik is. Pl. „Noé életének 600 évében kezdődött és folytatódott a vízözön, Gen. 7. 6. 11.” (Prof. Schol. I. 2. l.).

A földrajztudás hasznai a 17. században

A sokoldalú és kitűnő kronológiák mellett Lisznai műveinek, tanításának legfőbb érdemét azonban maga is a földrajzi ismeretek bevezetésében, a „*Mappa Geographica*” megismertetésében látja. Ő az, aki nálunk

elsőként kapcsolta egybe tudatosan a történetírást, történelemoktatást a földrajzzal. Ennek szükségességére saját példája tanította meg, mert mint a *Professiones* elé illesztett önéletrajzában írja, Hollandiába kikerülve képtelen volt megérteni a „szent szövegeket” (az Ó- és Újszövetséget), a bennük előforduló helyek ismerete nélkül, s ebbeli tudatlanságát pironkodva vallotta meg groningeni professzorának, Johannes Bertlingiusnak. Szerencséjére az mosolyogva ígérte meg neki, hogy tizenöt nap alatt eloszlatja tudatlanságát, s ígérte be is váltotta. Említett önéletrajzában Lisznai részletesen ismerteti a módot, ahogy professzora őt és még néhány peregrinus társát bevezette a korabeli földrajztudományba, fókusként a térképek használatára tanítva meg őket (tudománytörténeti szempontból érdekes lenne ismertetni Bertlingius eljárását, de ettől most eltekintünk).

A földrajzi ismeretek elsajátítására, a történelem és földrajz egybekapcsolására írónk nemcsak buzdítja hallgatóit, olvasóit, hanem törekvéses munkáiban, előadásiban is megvalósítja. Sőt a földrajzi ismeretek szélességének határait a Szentírás ismeretein túl is messze kiterjeszti. Hiszen mint székfoglaló beszédében mondja: „ebben a világban élsz”, „ismerned kell hát e világ szerkezetét (machinam) az országokat, azok fekvését, a tengerek elhelyezkedését, a folyók rendjét, a török birodalom határait, a keresztény országokat, a fejedelemségek határait” nemzeti érdekből is („Hungarus es”: magyar vagy, teszi hozzá). Magyarország határait, királyait s a szomszédos országokat. „Enélkül sötétben vaklálsz” (In tenebris coecuties).

Munkáiban nemcsak leírja röviden az egyes említett népek elhelyezkedését, egymáshoz viszonyított helyzetét, de majdnem mindegyik művében kezdetleges térképvázlatot is találunk, amelyek ábrászerűen szemléltetik az említett körülményeket. Ilyen térkép található pl. a *Professiones Scholasticae* első kötetének 3. és 4. lapjain a Kánaánban és Kánaán körül élő népek elhelyezkedéséről. A mű második kötete ugyancsak hasonló tárgyú térképvázlattal kezdődik (1. és 6. lap). Térképvázlat mutatja a Fekete- és Káspi-tenger körül lakó népek elhelyezkedését a *Cronicában* is (15. l.), valamint Ázsia, Afrika, Európa népeit az *Origo Gentiumban* (26., 55. l.). A *Professiones II.* kötetében levő térkép használatát hat oldalon mutatja be kérdések, feleletek formájában.

Topográfiai leírásai ilyesformán hangzanak: „Európai Görögország vagy európai görögök. Egykor hellének (Hellas), egy Hellén nevű királyról nevezetvén így. Görögországnak négy nagyobb része volt: 1. Tesszália, amely Macedonia irányában, 2. Epyrusz, amely Italia felé, 3. a szorosabban vett Graecia, amely a görög tenger s 4. Peloponézusz, amely a Földközi tenger felé fekszik.” (Or. Gentium, 120. l.). Mint látjuk, Lisznainak sem térképei, sem leírásai nem nyújtanak többet kezdetleges topográfianál. — Forrásai valószínűleg Cluver (1580—1629) földrajzi munkái, melyeket még professzora, I. Bertlingius ajánlott figyelmébe, és Samuel Bochart (1599—1667) *Phaleg és Canaan* c. munkája, mely a Szentföld részletes leírását tartalmazta. Az is jellemző Lisznaira, de európai kortársaira is, hogy a földrajzot nem önálló tudományként művelte, hanem mint a történelem segédtudományát. Hiszen ez jellemzi például nagy kortársa, Cellarius (Christoph Keller, 1638—1707) földrajzi tevékenységét is.

Lisznai azonban hazai viszonyaink között már ezzel a lépéssel is, a földrajzi ismereteknek a történettudományban való tudatos és módszer-

res felhasználásával jelentős fordulatot képvisel tudománytörténetünkben és iskolai oktatásunkban, s jellemző példa arra is, hogy a magyar protestáns diák hogyan hasznosította külföldi tanulmányútján elsajátított ismereteit hazája és hitfelei tudományának gyarapításában.

Munkáját 1693-ban bekövetkezett haláláig folytatta a Kollégiumban, több művet azonban már nem jelentetett meg.

Néhány a jelentősebb tudományos ülések, ülészakok, előadások, előadás-sorozatok közül

1983. dec. 8-án a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Budapesten az ELTE Bölcsészettudományi Karán *Négyesy László*-emlékülest rendezett. Az emlékülés keretében hirdették ki a társaság által kiírt irodalomtörténeti pályázat eredményeit és adták át a társaság Toldy Ferenc Emlékérmét. Négyesy Lászlóról *Kovács Sándor István* tartott előadást. — 1983. dec. 9-án Debrecenben, a Hajdú-Bihar megyei Honismereti és Helytörténeti Bizottság munkabizottsági ülést tartott az iskolatörténeti kutatásokról. A *Bársony István* vezette ülés előadói, hozzászólói voltak: Bajkó Máttyás, Vaskó László, Mervó Zoltánné, Szabó József, Háló Magda. — A Hazafias Népfront Békés megyei Bizottsága, a Békés megyei Tanács Koordinációs Bizottsága és Gyula város Tanácsa 1983. dec. 15-én Gyulán *Karácsonyi János* történész születésének 125. évfordulója alkalmából emlékülest rendezett. Közreműködtek: Banadics Márton, Szabó Ferenc, Tarnai Andor, Bodonyi Iлона, Kordé Zoltán, Lotz Antal és Bordor Tibor. — 1983. dec. 17-én Debrecenben, a Kölcsey Ferenc Művelődési Központban rendezték meg *Csenki Imre* zeneszerző, karnagy, Kossuth-díjas kiváló művész szerzői estjét 70. születésnapja tiszteletére. — 1983. dec. 19-én a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Hajdú-Bihar megyei Bizottsága és a Debrecen Akadémiai Bizottság Debrecenben, a DAB székházában *Juhász Nagy Sándor* tudományos emlékülest rendezett születése 100. évfordulója alkalmából. Közreműködtek: Fehér András, L. Nagy Zsuzsa, Litván György, Csohány János, Vigh Károly, Veress Géza, Szilágyi Miklós. — 1984. jan. 11-én indította meg Székesfehérvárott a Fejér megyei Múzeumegyesület a *közép-európai városok művelődéstörténete* című előadás-sorozatát *Kósa László*: Pozsony című előadásával. (További előadások: febr. 22.: *Jungbert Béla*: Kolozsvár; márc. 28.: *Balogh István*: Debrecen; ápr. 11.: *Demeter Zsófia*: Prága.) — 1984. jan. 27.—febr. 22. között a Hazafias Népfront Hajdú-Bihar megyei Bizottsága több szerv és intézmény bevonásával *magyar—szovjet barátsági napokat* tartott. A több színhelyen lefolyt rendezvényeken közreműködtek: Igloi Endre, az Eszt akadémiái férfiak, Jurij Petrov, Erdélyi Géza, Leonyid Jagadovszkij, L. P. Galinyenye, M. P. Basanova, Elkán Károly.

Hetven- és hatvanéves jubileumok

1984-ben több kiváló tudós hetvenedik, illetve hatvanadik születésnapját ünnepeljük. Ezúttal a hetvenéves *Dömötör Teklát* és *Vargyas Lajost* köszöntjük elsőnek. Jókívánásainkat küldjük a hatvanéves *Szentmihályi Imrénék* is, a Göcseji Múzeum ny. igazgatójának, etnográfusnak.

Elsősorban Sárospatak, majd Debrecen nyomdatörténetével foglalkozva feltűnt a két tipográfia 1705-ben bekövetkezett pusztulásával kapcsolatban közölt levéltári idézet, mely szerint a műhelyek felszerelése a „*Tarkata* nevű városházán” vált a kuruc-labanc hadak martalékává. Ezt a sajnálatos esetet legelőször Szűcs István, városunk neves történetírója említi az 1871-ben megjelent monográfiájában: „typographiánk szép vala, de az is mindenestől elbomla. Nagyobb része a betűknek a cástákba raka-tott vala a *Tarkata* nevű városháza kapujának északfelől eső bált rejte-kébe. De az kivágattatván a kurucok által, a cástákból a betűk kiforgat-tának s utczákon, mezőkön, táborhelyeken szélyyelszórattának, a ty-pographia háznál volt sotuk s egyéb eszközök is oda vannak”.¹

Egy évvel később, 1872-ben Révész Imre részletesen közli az 1703—1705 között Debrecenben lezajlott eseményeket a városi tanács jegyző-könyvéből az általa szerkesztett „Figyelmeztető” című folyóiratban. Révész már *Tarkata* nevű városházát említ, és azt is leírja, hogy az ún. „bóltban”, vagyis kamrában, a „párnákból kihasogattatott és széjjel szótartól tolakkal, porral, gazzal, szeméttel, bóltbeli apróságokkal”, a nyomtatáshoz szükséges bécsi korommal a betűk annyira összekeveredtek, hogy „nagy bajjal szeptettettek együvé a betűk mind gaszotul”. Révész közleményéből kitűnik, hogy a pataki nyomda 1671-ben idemenekített felszerelése nem a *Tarkata* nevű városháza boltjában volt, hanem a tanács-háza másik helyiségében, de a tipográfia betűi „hasonlóképpen mint a magunké, kiforgattatának s elhordattának”.²

Ballagi Aladár ezekre az adatokra hivatkozva ír 1878-ban a debreceni nyomda 1705-ös feldúlásáról, a *Tarkata* nevű városházáról.³

1911-ben jelent meg Csűrös Ferenc műve a 350 éves debreceni nyomdáról, ő azonban már „a város egyik, *Tarkata* nevű házáról ír, a tanács jegyzőkönyvből szösz szerint közli a *Tarcata* kifejezést. Csűrös tehát már sejtette, hogy valami félreértés lehet a *Tarkata-Tarkata-Tarcata* név körül, és szinte ösztönösen a város egyik *Tarkata* nevű házat említi művében.⁴

Benda Kálmán és Irinyi Károly 1961-ben közösen és tudományos alapos-sággal dolgozta fel a 400 éves debreceni nyomda történetét, a *Tarkata* névnek azonban nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget, csupán közölték a már többször idézett jegyzőkönyvi adatot.⁵

Jelen közlemény szerzője, a sárospataki nyomda Debrecenben történet pusztulásáról írva mindkét művében jeles elődjére hivatkozva *Tarkata* nevű városházáról beszél, de Révész közleményére hivatkozva megjegyzi, hogy a pataki tipográfia felszerelése nem a *Tarkatában*, hanem a tanács-háza valamelyik más részében pusztult el.⁶

Szekely János a 400 éves debreceni nyomda történetéről írva

100 ÉVVEL EZELŐTT ALAKULT MEG A DEBRECENI KÖLCSÖNÖS SEGÉLYZŐ-EGYLET MINT SZÖVETKEZET

SZÜCS E. ZOLTÁN

tén említi a *Tarcata* nevű városi házat, de az ő számára szintén kérdésessé vált az elnevezés, ezért zárójelben megjegyzi: „*Tar Kata*?”

Amint mondtuk, foglalkoztatott, sőt izgatott a kérdés: mi lehet ez a *Tarkáta* nevű városháza? Önként adódott, hogy az eredeti forráshoz, vagyis a városi tanács jegyzőkönyvéhez kell visszamenni, a sokak által idézett szöveget saját szemmel átolvasni. Ennek eredménye a következő lett: az akkori jegyző, Pósalaki János, a már idézett szövegben „*Tar Cata*” formában írja a ház nevét, de ugyancsak latinosan „c-vel” írja az egyéb szavakat, pl. „classisok, camrák, cásták”. Ez utóbbi kifejezés alatt a nyomdabetűket tartalmazó szedőszekrény rekeszei értendők. A szövegből tehát kiderül, hogy *Tar Cata* női név, a *Tar Kata* magyar megfelelője.

Zoltai Lajos kiváló várostörténésünk kéziratos munkájából tudjuk, hogy a régi városháza szomszédságában levő háznak a XVI. század végén Tar István — „a híres kalmár” — özvegye, született Posztómetheő (Posztómetész) Sára volt a tulajdonosa. Tar Istvánné 1598-ban, Nagyváradon kelt végrendelete értelmében az a feltétellel hagyja házat két gyermekére, Gáborra és Annára, hogy ezt meg nem oszthatják, el nem adhatják, csak hasznélvezeti jogukat gyakorolhatják, ha örökösök nélkül halnának meg, a ház legyen a debreceni ispotályé.

Tar Kata az 1600-as évek elején lakott a városháza közvetlen szomszédságában levő házban. Ezután 1639-ig Kecely Miklósné és fia, Sámuel tulajdonában volt az ingatlan, akikről nem sikerült megállapítanunk, hogy milyen rokoni kapcsolatban álltak a Tar családdal, de Zoltai adataiból tudjuk, hogy a házat I. Rákóczi György 1639-ben, nyilván néhai Kecely Miklós hűtlensége miatt elkoboztatta és a városnak ajánlódta. A tanács még ez évben úgy döntött, hogy a városházát kibővíti, tehát a fejedelemtől kapott Tar Kata-féle házat a városházához csatolta, illetve megvásárolta a szomszédos Fekete házat, az ún. Tholnai palotát és Tar András házat. Így jött létre később a volt Piac és a Cegléd — a mai Vörös Hadsereg és Kossuth — utca sarkán az öt épületből kialakított egyemeletes tulajdonképpeni városháza, melynek egyik részét, amint látuk, még 1705-ben is Tar Kata-féle háznak nevezték.⁸

Mai fogalmazásban tehát így hangzana a jegyzőkönyvi bejegyzés a nyomda pusztulásáról: „typographiánk szép vala, de az is mindeneset elbomla. Nagyobb része a betűknek a cástákba rakatott vala a városháza Tar Kata elnevezésű épületének északfelől eső bolt rejtékébe”.

JEGYZETEK

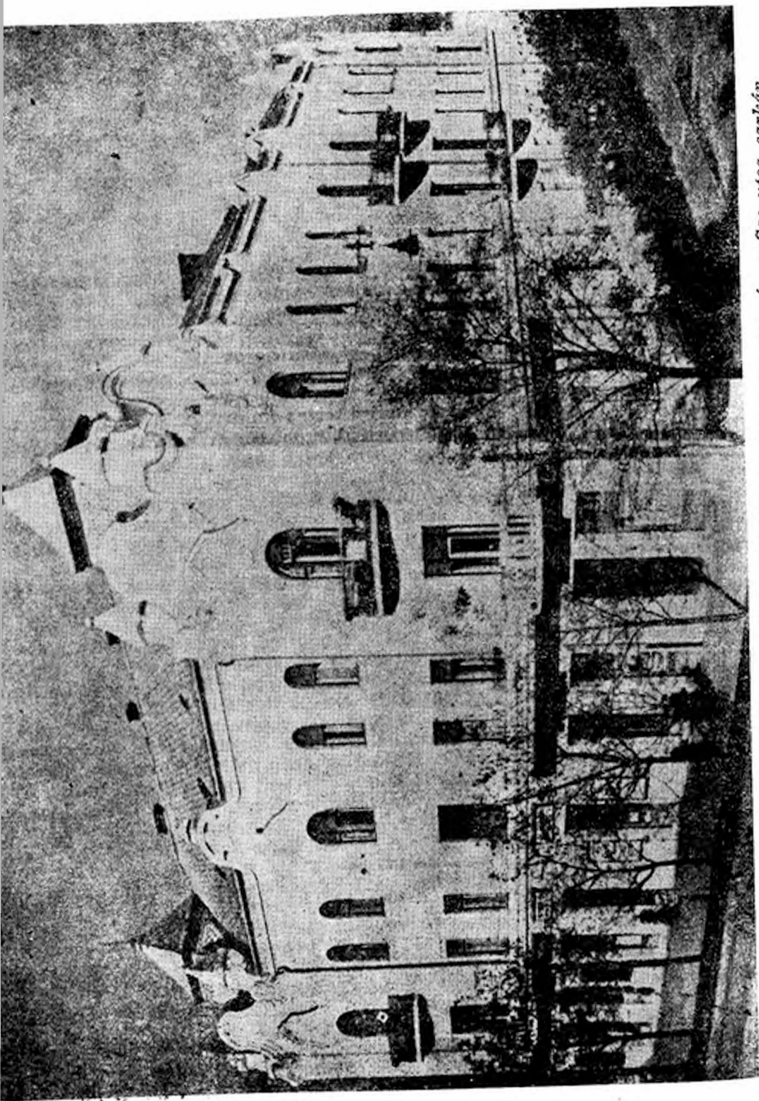
1. *Szűcs István*: Sz. kir. Debreczen város történelme. Db. 1871. III. köt. 716. lap.
2. *Révész Imre*: Napló II. Rákóczi Ferenc magyar nemzeti szabadsgharcának idejéből Debreczen városának azon kori jegyzőkönyve szerint... Magyar Prot. Egyházi és Iskolai Figyelmező. 1872. 439—440. lap.
3. *Balfogi Aladár*: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. 1472—1877. Bp. 1878. 80. lap.
4. *Csűrös Ferenc*: A debreceni nyomda története. 1561—1911. Db. 1911. 146. lap.
5. *Benda Kálmán* — *Irinyi Károly*: A 400 éves debreceni nyomda. Bp. 1961. 31. lap.
6. *Takács Béla*: Comenius sárospataki nyomdája. A sárospataki nyomda története. I. 1650—1671. Sp. 1953. 100. lap.
7. *Szekély János*: A 400 éves debreceni nyomda. 1561—1961. Magyar Grafika. II. évf. 1958. 6. sz. 376. lap.
8. *Zoltai Lajos*: Debreczen város helyzetrajzi története. Kézirat. Cegléd, most Kossuth utca eleje, északi soron a városháza telkél. Piac u. 20. Déri Múzeum történelmi Adattára, Debreczen. *Balogh István*: Debreczen. Bp. 1958. 68. lap. Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debreczen. Városi tanács jegyzőkönyve. 1639. 374—376. lap.

Az 1878. évi világpénzválság a fejlődés kezdeti stádiumában érte a magyar bank- és hitelrendszert. A válság hatására a külföldi tőke részese-
sedése jelentősen visszaesett a magyar pénzpiacra, és a hazai belső felhasználás gyengesége miatt hosszán elhúzódott a válság feloldása.

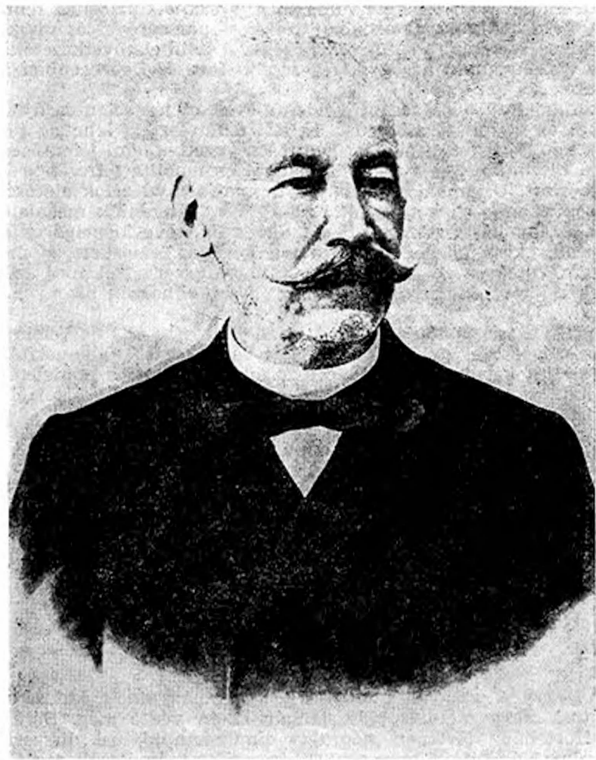
A szerveződé gyári nagyipar támogatására hozott ipartörvények a céhek feloszlatta és kimondta az iparszabadságot. Városunkban nagyszámú kézműiparos élt, akik a céhből kikerülve a versenyképesség megőrzése miatt műhelyeit modernizálni akarta, amihez általában nem volt meg a saját tőkéje. Az egyszerűer jelentkező hiteligényt pedig a válságot átélte és meggyengült hitelintézetek nem tudták kielégíteni.

A megalakulás előzményéhez tartozott egy új hitelintézeti forma meghonosodása országunkban, amelynek őshazája az angliai Rochdale-ben volt. Onnan terjedt el előbb Németországban, ahol az ott valódi magyarok is megismerhették az önszegélyezés hasznosságát, s igyekeztek itthon is elterjeszteni. Működési alapelve az volt, hogy tagjai üzletrészeket váltottak, amelyből azonnal tőke képződött. Hazánk közismert tőkészegényése új módszert kívánt. Heti befizetésekből évtársulásokat szerveztek, amelyek az alapszabályban rögzített — amely egyébként szövetkezetként változó volt —, Debreczenben a Debreceni Kölcsönös Segélyező-Egylet (DKSE) esetében általában négy, de majd esetenként tizenkét évig folyamatosan fizetett fillérekből képződött a tőke. A tagok pedig bizonyos összegű kölcsönt vehettek fel alacsony kamatra.

Szervezői, alapítói között találtuk Debreczen nevezetes lelkészét, Könyves Tóth Kálmánt, aki lefordította Smiles: Takarékoság című munkáját, és korábbi állomáshelyén, Kiskunlacházán már részt vett egy ilyen típusú hitelintézmény megalakításában. Ott volt dr. Szántó Sámuel, a felsőkereskedelmi iskola tanára, a szövetkezés eszméjének lelkes híve, és dr. Király Ferenc iparkamarai titkár. Egyénileg dr. Szántó Sámuel korábban már próbálkozott egy ilyen típusú szövetkezet alapításával, de akkor az nem sikerült. Összefogásuknak viszont elég hamar eredménye lett. 1883 végén egymás után tartották népszerűsítő, felvilágosító előadásait. November 25-én a városi tanács nagytermében tartott ülésükön elhatározták, hogy egy hónapon belül megtartják az alakuló ülést. Az alapítás kimondása ugyan még 1883 decemberében megtörtént, de a tényleges üzleti befizetések csak 1884. február másodikán indultak meg. Az első évtársulat elnöke Simonffy Imre polgármester lett. Az új hitelintézmény a folyamatosan befizetett fillérekből létesített kihelyezhető tőkét, és ezért csúfolták sok helyen — így Debreczenben is — Piculás banknak. Ám ugyanakkor a szövetkezet tevékenysége takarékoságra nevelte az embereket. Nemegyszer jelent meg korabeli újságokban egy-egy cikk műhelynyitó mesteremberről, vagy házát felépített emberről, aki azt a kölcsönös segítségével tudta megvalósítani.

A Dohozzárt Képtárban Székháza a Kossuth utca és a Sas utca sarkán

Simonffy Imre polgármester, 1884-ben a Piculás bank első elnöke

Az első évtársulatan mindössze 653 tag 3600 törzsbetéttel lépett be, de már egy évtized múlva több mint ötezer tagja volt majdnem 32 ezer törzsbetéttel. Tagként általában a kisegyszenciák — mesteremberek, segédek, hivatalnokok, kiskereskedők stb. — léptek be, akik becsületbe vágó kérdésként kezelték a pontos befizetéseket vagy a törlesztéseket. Így a Kölcsönös állandóan mobil volt, még a nagy hitelválságok ideje alatt is pl. 1911—1912 és 1929—1933), amikor a helybéli nagybankok sorra váltságba kerültek. Sikerének hatására a XIX. század végén egy sor hasonló típusú hitelszövetkezet jött létre, de ezeket az első világháború megpróbáltatásai rázkódtatták meg először, majd elsöpörte őket a korona hatalmas arányú inflációja. A DKSE is csak úgy tudta ezt az időszakot átvészelni, hogy üzletbaráti kapcsolatba lépett egy fővárosi bankkal. E kapcsolat tette lehetővé, hogy olyan bankműveleteket végezzen, amelyeket

mint szövetkezet nem tehetett volna meg, s ezáltal biztosítsa fennmaradását. A krízis elmúltával azonban szakított partnerével és visszatért a hagyományos szerepkörébe. Tevékenységével a hitelszövetkezetek között országos viszonylatban az egyik legerősebb lett, és Debrecenben a helyi nagybankok sorába lépett.

A korona inflációja során, a húszas évek elején jelentős újítást vezettek be: az eddigi törzsbetétek mellett üzletrészt is lehetett jegyezni. Ezután a kétféle jegyzési módot együttesen vezették, ami jelentősen megnövelte a hitelintézet sajáttőke-állományát és mobillá tette éppen a váltság ideje alatt. Ugyanakkor bizonyos hosszabb távú célok eléréséhez — pl. lakásépítéshez — lehetővé tették a 12 éves társulatok megalakulását, amelyek az ún. kertészek beépítését tették lehetővé kispolgárok számára. Így épült ki a középkori városmag köré a Tégláskert, Homokkert, Csapokert, Postakert stb. Elsőként az országban szervezték meg az iskolatáraké rendszerét, amelynek ötletét ma is alkalmazzák bizonyos módosításokkal.

A DKSE a felszabadulás után is rendelkezésére állt ügyfeleinek, mivel mint szövetkezet működött. A tőkés vállalkozások államosítása alól még mentesült ugyan, de 1948-ban a gazdasági főtanács rendeletével állami vállalattá nyilvánították, és ezért cégszerűen bejelentette felszámolását, amelyet 1950-re be is fejeztek.

Utolsó ügyvezető igazgatója dr. Somlyai József, aki még ma is él, volt Debrecen első közgazdasági doktori címmel rendelkező egyéne.

A DKSE alakulásakor a Debreceni Ipar és Kereskedelmi Bank Rt. Piac utcai székházában működött, majd 1908-ra Stégmüller Árpád építész által tervezett és készített saját székházába költözött a Kossuth utca 8. szám alatt. Az épületen márványtábla hirdeti a Debreceni Kölcsönös Segélyező-Egylet mint szövetkezet működési helyét, de működésének többszáz jele — lakóház — még ma is látható a kertészekben.

Kandidátusi és doktori védések

Nagy Dezső A magyar munkásság hagyományainak kutatása című kandidátusi disszertációját 1983. január 11-én védte meg. **Béres András** A Hortobágy történeti néprajza című kandidátusi disszertációját 1983. június 1-én vitatták meg. 1983. december 8-án került sor **Cs. Varga István** Németh László regénymondái című kandidátusi disszertációjának megvédésére. 1983. december 12-én védte meg **Bodrogi Tibor** Lewis Henry Morgan és a XIX. századi evolúcionizmus című doktori disszertációját.

Halottaink

Kegyelttel emlékezünk meg **Együd Árpád** etnográfusról, a Somogy megyei Múzeumok igazgatóhelyetteséről, aki 1983. augusztus 17-én hunyt el. **Együd Árpád** az egyik legsokoldalúbb, kiterjedt folklórgyűjtést végző munkatársunk volt. — Hasonló módon emlékezünk meg a világszeret ismert és becsült nagyszerű táncfolklorista **Martin György** tragikus korai haláláról is. **Martin György** a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának munkatársa, 1983. október 30-án hunyt el Budapesten.

A DEBRECENI CSOKONAI SZÍNHÁZ REKONSTRUKCIÓJA

DORKA BÉLA

A debreceni állandó színházat 118 éves történelme során többször is felújították, bővítették, korszerűsítették, de valamennyi között a leglényegesebb, legátfogóbb 1982 novemberében fejeződött be.

A munkálatok a program megszületésétől a kiviteli munkálatok befejezéséig 9 évet vettek igénybe, vagyis 1973-tól 1982 novemberéig tartottak. Az elhúzóadás okai többrétűek voltak.

Lényege azonban a korszerűsítésben rejlt, annak előrehaladása közben jelentkező problémákban keresendő, melyek két esetben is — az építéssel párhuzamosan — áttervezéshez vezettek. A legutóbbi nagymérvű rekonstrukció gyökerei visszanyúlnak a korábbi történésekbe, ezért néhány szóban erről is írni kell.

A nemzeti színjátszás Debrecenben 1796-ban kezdődött, de az „állandó” színházat, melyet *Szkalnitzky Antal* tervezett, csak 1865. október 7-én adták át. 1859-ben *Ybl Miklós* vázlattervet készít, mely azonban alaprajzilag kiforratlan, sok kívánnivaló hagyott maga után és költséges. Ezzel szemben, a korabeli újságok közlése szerint, a *Szkalnitzky Antal*, jeles fiatal építész által készített tervek igen jól sikerültek. A stílus a mór-bizánci, s mint az új színházak, patkóalakban került ki alakításra. A színházat 1865 őszén *Ressler Antal* debreceni színigazgató nyitotta meg *Katona József* Bánk bánjának színre vitelével, melyben *Jókainé Laborfalvi Benke Róza* alakította Gertrudis szerepét.

Ugyancsak *Jókainé* szavaltta a férje által írt prólógot, melynek utolsó három sora a színház alkotóit dicsérte, úgymond:

„Áldott az ész, mely gondolta!
Áldott a kéz, mely építette!
Es áldott a szív, mely érte áldozott!”

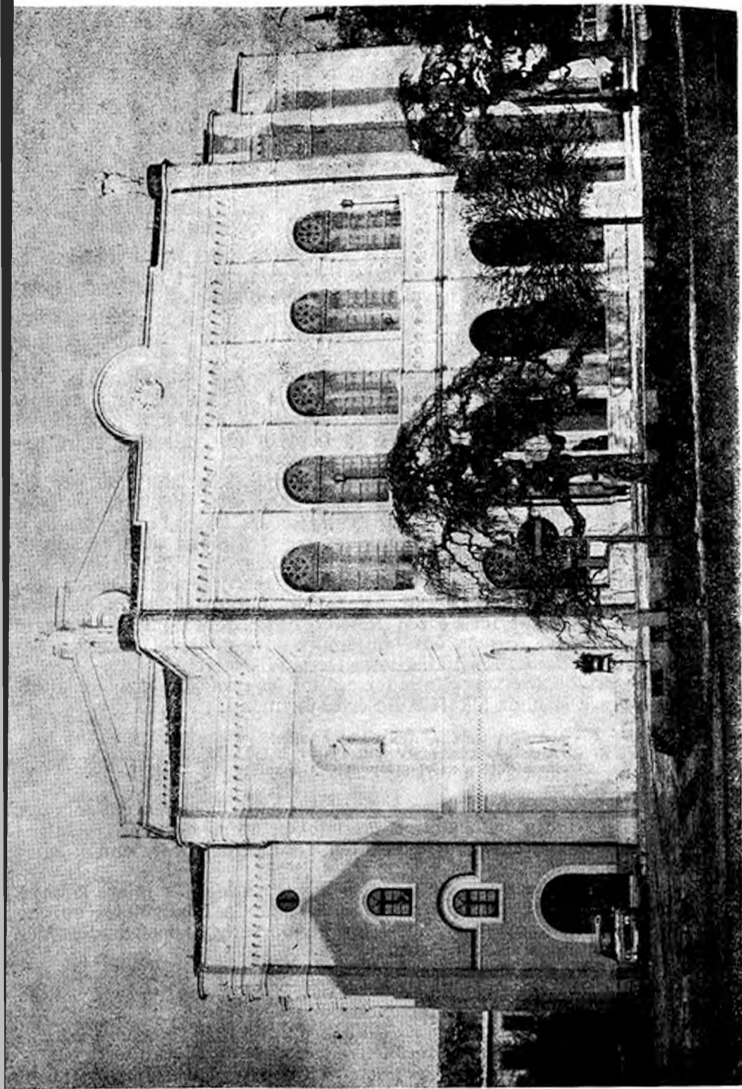
A színház átadása után már 3 évvel kiderült, hogy az úgynevezett küsszínpad nem tudja befogadni a díszleteket, azért 1869-ben toldalék-ként egy nagy díszletraktárt a földszinten, festőtermet pedig ennek emeletén kellett építeni.

A színpad és a nézőtér mennyezete a nagy áthidalás miatt könnyű faszervezetből készült. Az építés idején azonban a hőszigetelés építése nem volt még általános gyakorlat, s így az alacsony hajlású bádofedésű tetőhéjalás minden télen beázott.

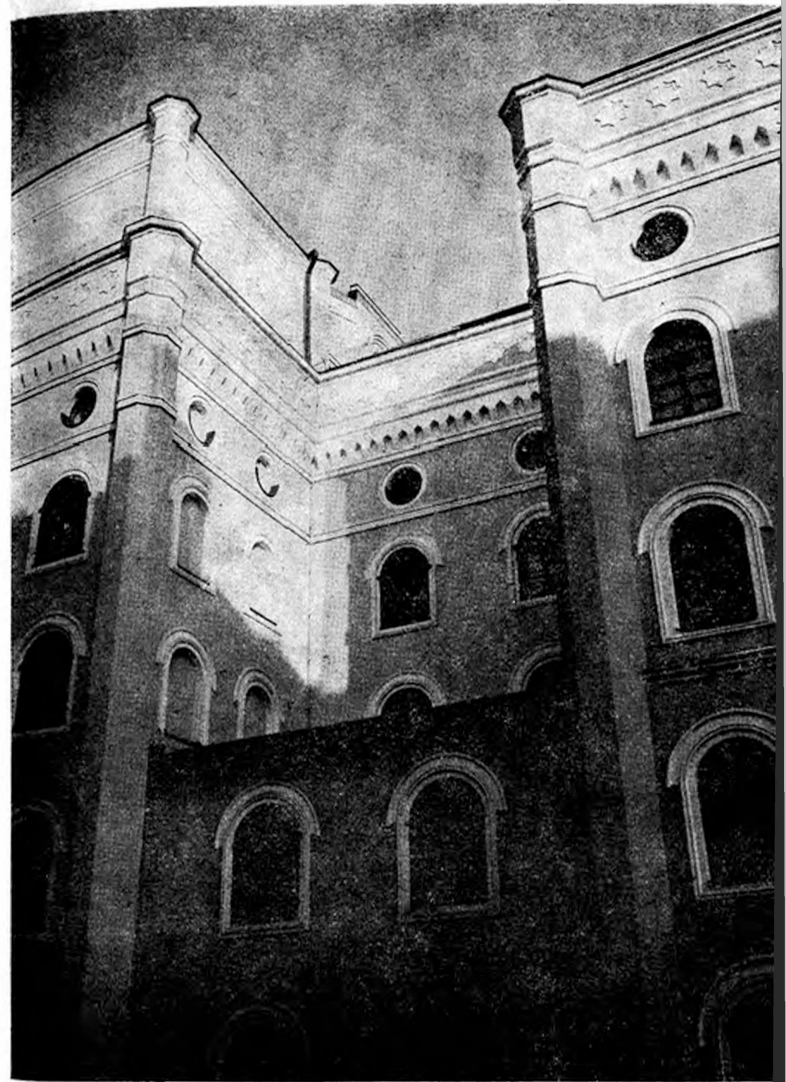
1878-tól 11 évig javították a tetőt, az egész tetőszerkezetet kicserélve hullámbádofogból és ömlemezből készített héjalással látták azt el. E szerkezet 50 évig teljesítette feladatát.

Abban az időben a Csokonai Színház az ország legnagyobb és legkorszerűbb színháza volt 1299 férőhellyel, ezen belül 540 állóhellyel.

1881-ben az aradi és bécsi színháztervezők hatására a színház bejárati ajtóit kifelé nyílóra alakították át. 1885-ben az új tűzrendészeti uta-

A Csokonai Színház főhomlokzata, 1984.

A Csokonai Színház oldalhomlokzatának részlete, 1984.

A Csokonai Színház büféjének mennyezete, 1984.

sítás következtében a színpadot alulról kezelhető füstmentesítő szellőztető berendezéssel látták el, 1890 körül pedig a gázlámpákat elektromos világításra cserélték, a nézőteret átalakították, az állóhelyeket megszüntették.

1898-ban a nézőter és foyerek burkolatát linóleummal látták el, megépítették az előcsarnok 2 oldalán a 2 lépcsőházat, 1905-ben pedig a földszinti ruhatárakat. Időközben felmerült a színház korszerűsítésének, sőt egy új építésének a gondolata is, hosszas huzavona után 1911-ben még tervpályázati hirdetményt is közzétettek, de az I. világháború ezek folytatását megátolta.

A Csokonai nevet a színház az 50 éves évforduló alkalmával tartott ünnepségen kapta.

A 20-as évek elején az utcai öntöttvas kerítést a díslánccal együtt elbontották.

1930-ban az épületet kapart kőporos vakolattal látták el, a szobrokat macsekózással javították meg, melyeket még 1865-ben alkottak, és íves záródású homlokzati falifülkében helyezték el (Petőfi, Kazinczy, Vörösmarty, Csokonai, Kölcsey, Kisfaludy szobrai ezek). A főhomlokzat sarokbástyáin Melpomenét és Terpszichorét mintázták meg magyaros ruhákban. Alkotójuk *Maschalkó János* volt, a szobrok anyaga puha homokkő, amit gyakran javítani kellett. A szobrokat végül is az 50-es évek végén a múzeumi kórtárban helyezték el megőrzésre.

Az 1930-as években — lényegesen legyszerűsített formában — festették át a karzatok mellvédjeit. A színház belső megjelenése elvesztette a Szlaknitszky által nagy gonddal tervezett és stílusban tartott díszítő összehatását. Csupán a büfé és a nézőter mennyezete maradt meg aránylag változatlanul.

A II. világháború során a színház épülete nagyobb kárt nem szenvedett. Az első nagyobb átalakításra 1952-ben került sor, amikor a díszletraktár alatt asztalosműhelyt alakítottak ki. 1953-ban a jobb oldalon két szint magasságú díszletraktár, a bal oldalon pedig gyakorló színpad és alatta igazgatási egység (irodák) nyertek elhelyezést. Az 1865-ben üzembe helyezett, rendkívül tűzveszélyes színpadgépezet helyett vasbetonteknős, modern forgószínpad épült. A következő években a régi, faszervezetű zsinórpadlást lebontották és 4 méterrel megemelve vasszerkezetre építették át, elhelyezték az egész színpad területét elfedő, záporberendezés vízellátását szolgáló tartályokat is. Ezzel egy újabb tűzveszélyes forrás szűnt meg, amely állandóan fenyegette a színház épületét.

Az épület külső határoló falainál elektroozmotikus szigetelési rendszert alkalmaztak kísérleti jelleggel.

A nézőter felletti szűette fedélszerkezetet acélrácsos tartókkal erősítették meg, ehhez „kötötték” fel a festett nézőtéri födémszerkezetet.

Az állandóan növekvő társulati létszám számára az I. emeleten öltözőcsoportokat és balett-termet építettek. Az épület külső homlokzatát (az ajtókat is!) Walkyd műanyag festékekkel vonták be, a szobrokat kemény műszkőből neves művészek faragták újra. Az elhelyezett szokrok ugyanazokat a költőket és történelmi alakokat személyesítik meg.

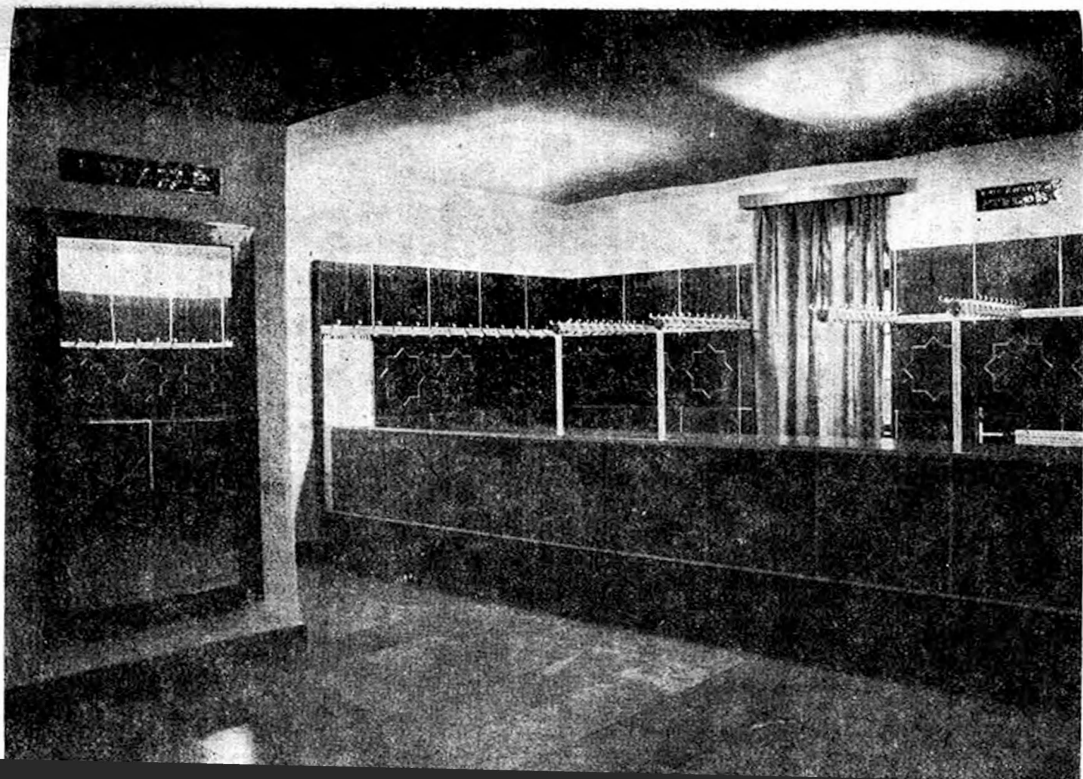
A vonóvasakat 1964-ben (újra) beépítették, az ún. kocsiállajtó boltzatainak állékonyságát így kívánták biztosítani.

Elmaradt a páholy mellvédelemeinek díszítő festése, mivel a korábbi átfestések miatt már eredeti rajzot nem lehetett találni.

A nézőterhez hasonlóan eredeti állapotában újították fel a büféhelyiség kazettás mennyezetfestését. Kár, hogy a lábazati párkányokat lefaragták, a figurális falfestést pedig nem készítették el.

A Csokonai Színház nézőterének részlete, 1984.

A közel 25 millió forint költségű felújítási munkákat a színházban megszakításokkal végezték hat éven keresztül, és csak az utolsó évben szünetelt egy évig az előadás. A helyreállítás és a műszaki átadás utáni években megjelentek a nedvességfoltok, a vakolat igen sok helyen „táskásodott”, elszíneződött, lehullt.

Az épület külső megjelenése szegényes. Ez a megállapítás a belső hatványozottan vonatkozik. Az alagsorban és több helyen az I. emeletig felszivódott talajnedvesség okát felderítettük. Részletes ismertetésétől eltekintünk ugyan, de szükségesnek érezzük utalni a meghibásodások okaira.

adódó hibák:

- Részben szigetelési, részben szakipari munkák elégtelenségéből — büféterasz nincs szigetelve,
- elektroosztotikus rendszer működése csak részleges.

b) Bádogos- és a hozzá csatlakozó szigetelő munkák elégtelenségéből adódó hibák, homlokzati károk:

— a falazathoz túl közel szerelt lefolyócsatorna, az áttöréspont hibás kivitelezése, kis magasságú fekvő ereszcsonatorna, hófogórácsok hiánya, helytelenül kivitelezett és felületkezelt bádogfestés,

— a kocsiáthajtó terasz szakszerűtlenül készített szigetelése, ablakkönyöklők hiánya,

— nagy agyagtartalmú vakolatok alkalmazása,

— táskásodás.

c) Vízvezetési és csatornahálózati hibákból adódó nedvességkárok:

— nyilvánvaló, hogy a befelé lejtő, megsüllyedt épületkörül járdák, a lefolyócsatornák szűk keresztmetszete nagyban hozzájárult a homlokzati károkhoz. A viszonylag mélyen fekvő talajviz, a szomszédos épületeknél nem tapasztalható nedvességkárok viszont arra engednek következtetni, hogy az alapfalak és külső-belső teherhordó falak az ázott, állandóan áztatott altalajból nyerik „vizszükségletüket”. A belső vízvezeték-hálózat az eltelt évek, évtizedek alatt teljesen elavult. A csővezetékekben történt lerakódások miatti (keresztmetszet-szűkítés!) terhelésnövekedés a vezetékek töréséhez, repedéséhez vezetett. A homlokzati falmezők elszíneződését és vakolatmállását valamennyi külső homlokzaton elhelyezett vízcsoportnál tapasztalhatjuk. (Szigetelés hiánya, vezeték-törés.) Az előbbiektől fokozottan érvényesek a csatornahálózatra is.

Az épület belső víz- és csatornarendszere — valamint a külső csatornák egy része — teljesen korszerűtlen, elavult, ellenőrizhetetlen.

Az alagsorban tapasztalható károk okait a homlokzati károknál már említett külső, falszigetelési, járdák vízvezetési problémáinak alagsorra történő kihatásával, a közbülső falak szigetelésének hiányával és a szakszerűtlenül szerelt belső vezetékrendszerek, valamint törött csatornaszakaszok hibáival magyarázzuk. Mindkét vezetékrendszer cseréje feltétlenül indokolt. A helyi, rövid szakaszokon történő felújítás nem oldja meg az alapvető problémákat. Szólnunk kell a nedves, gőzösüzemű alagsori szellőztetése rendkívül fontos, alapvető követelmény. Megemlítjük, hogy az átalakítandó vízcsatorna-hálózat tökéletes üzemű csak a fűtési vezetékrendszer teljes cseréjével együtt oldható meg.

A szilárd (szakaszos) üzemű kazánház megszüntetése után az épület a város távfűtőhálózatára kapcsolható.

Ezek felismerése után született meg az a beruházási program, amely a megbízásban foglalt átalakításokat és bővítéseket is tartalmazta. Hiszen a színház most is, mint régebben, ismétlenül szűknek bizonyult.

Mindenekelőtt növelni kellett az öltözőterületet, a szociális jellegű területeket, próbatermet; kórus- és balett-termet kellett kialakítani. Ezeket a területet kubarúrájának növelése nélkül lehetett csak elképzelni, hiszen területtel nem rendelkezünk, de az épületet alakilag, formailag sem képzeltük el megváltoztatni.

Ezért nem maradt más hátra, mint a műhelyeket és irodajellegű igazgatási helyiségeket meg kellett szüntetni. A műhelyek számára a tanács a színház rendelkezésére bocsátotta a volt köntösgátsori iskolaépületet, az irodahelyiségeket pedig a szemben levő MTESZ-székház felszabaduló helyiségeibe kellett áthelyezni. Mivel ezek áthelyezése nem valósulhatott meg, a kiadott tervek ment közben módosítanunk kellett.

Sikerült azonban olyan megoldást találnunk, amely nem változtatta meg az épület tömegét, mégis területnövekedést biztosított. Lényegében az északi homlokzat tympanonja mögött födémcserepél és acélszerkezetel kialakított tetőfödém mintegy 220 négyzetméter területet nyertünk. A korszerűsítés mélységét és nehézségi fokát azzal jellemezhetnénk, hogy a színházbelsőben csak a lépcsők és a szerkezeti falak, födémek maradtak meg. Az építés és szerelés 4 ütemben, de folyamatosan valósul meg.

1. Tetőszerkezet-javítás új bádogfedéssel és aljzattal, homlokzati vakolat levereése, új homlokzati nyílászárók gyártása és beállítása.

2. A teljes épületbelső átépítése és átadása szinpadtechnológiai szelvények számára (Határidő: 1981. IV. hó).

3. Technológiai szerelés, nézőtéri területbelső befejező munkák.

4. Homlokzati befejező munkák (Határidő: 1982. szeptember hó). Az épület korszerűsítése, teljes egészét átalakítsa a szabványok, előírások érvényesítése okán elég nehéz feladatok elé állította a tervezőket.

A folyosók szélessége, az új tűzrendészeti előírások betartása területen eltérési engedélyeket kellett beszerezni. A szinpadtér két oldalán futó csigalépcsőnek az átépítése, a megrokkant kocsiáthajtó lebontása, átépítési terveinek kialakítása, a homlokzatzászek pótlása, a homlokzati kőmunkák (cseréje, pótlása) problémája, a belső mennyezetfestések megőrzése, a páholy mellvéddek díszítőelemeinek megővése, felújítása nagyon körültekintő tervezést és kivitelezést kívánt.

A szinpadtechnológiai kérdések már a kivitelezési munkák megkezdése után kerültek felszínre, hiszen az erről készült szakvéleményben foglaltak szerint ezt is teljes egészében korszerűsíteni kellett.

Csak a fontosabbakat említtve: új gépház, szinpadforgató gép, pont-húzó és vasfüggöny készült. A zsinorpadlás teljes felújításra került. A díszletszállító vonalat új Demag daruvál alakítottuk ki. Terveztünk egy 500 kg-os teherliftet, mely az épület minden szintjét eléri és a vízszintes szállítónalakkal kapcsolata van. A transzduktoros fényvezérlés helyett tirisztoros készült, új, korszerű hangosítás, ipari tv-lánc, korszerű gyenge- és erősáramú hálózat gazdagítja a színházat. A kazánházat megszüntettük, a távfűtést új hőközponttal bekötöttük. Áttervezünk és korszerűsítettük a fűtés-, víz- és szellőztető hálózatot. Átalakításra került a büfé, megőveltük a zenekari árkot, mindenütt új burkolatot terveztünk és készítettünk. A nézőteret új széksorokkal, tapétával láttuk el, megőrizve az építészeti és képzőművészeti értékeket. Reméljük, hogy az „új” 600 férőhelyes debreceni Csokonai Színház hagyományait megőrizve mind a közönség, mind a színházi dolgozók, a művészek megelégedését fogja kiváltani.

TERMÉSZETVÉDELMI ADATOK DEBRECEN REFORMKORI TANÁCSÜLÉSEI JEGYZŐKÖNYVEIBEN

VARGA GÁBOR

A legutolsó évtizedek emberiségének halaszthatatlan és mind nyomasztóbb gondjává vált földünk természeti értékeinek megvédeése, az ökonómiai egyensúly helyreállítása. A *környezetvédelem*, a *természetvédelem* „divatos”, mondhatna slágerszavakká váltak. Nap mint nap találkozhatunk velük a tudományban, a tömegkommunikációban és a mindennapi életben egyaránt.

Igy úgy véljük, nem érdektelen és sokak számára meglepő, hogy a debreceni városatyák és a Kollégium tudós tanárai már a reformkorban sokat foglalkoztak a *természet különösen az erdők védelmével*.

A híres debreceni professzor Csécsi Imre 1842-ben kiadott könyvében meglepően mai módon ír a levegőszennyeződésről, a természet védelméről:

„Vannak némely tisztátalanságok, melyek a levegőt megvesztegethetik, azt ránk nézve ártalmassá teszik: 1. A por, mely kivált nyáron s nagy városokban közé elegyvede a légnak, azt a tüdőre nézve igen ártalmassá teszi; 2. Ertzolvastó kemencék körül gyakran igen mérges párák terjednek el. A levegő javítás legjobb módja a célszerű földművelés, a növények, állatok vagyis a természet védelme.”¹

A városi tanács üléseinek jegyzőkönyveiből idézzünk fel néhányat! 1826-ban deputáció vizsgálta az új telepítésű erdőket. Sajnos szomorú tapasztalatokról adtak számot:

„Fiatalos tsemetek nagyobb része derékba el vagynak vagdalva és tördelve, e miatt abból erdőt reményleni nem lehet.”²

Még ebben az évben szigorúan fellépnek az erdőkbe a sertések behajtása ellen: „Tseré inspektor Uramék újra szoros kötelességekbe tétetik, hogy az erdőkbe behajtott sertéseket haladéknélk hajtassák ki, a Gazdákat név szerént jelentsék be, s magok mellé véve elegendő asz-szisztentiát az engedetlen kondásokat a helyszínen mindannyiszor amennyiszor az erdőben találják 25—25 páltzával büntessék meg.”³

A *falopások* elleni rendelkezésekkel is többször találkozhatunk. Így például 1828-ban: „Újsori lakosok a Város Erdeit pusztítani meg nem szűnnek, s naponként mind a hátukon, mind pedig Talyigákon a Tilalom ellen sok fát hordanak be, s azt a Piatzon nyereségre árulják. Az ilyesmit árusítókat áristomban kell tartani.”⁴

Az elszaporodott „erdőrongálások”, falopások megakadályozására 1829-ben a következő intézkedéseket hozták:

1. Az erdők körülárkolása.

2. A csőszök puskával való felszerelése.

3. A csőszök és csőszkunyhók számának növelése.⁵

A természetvédelem és a város csinosítása érdekében még 1829-ben fákát tiltetnek a Kollégium és a Nagytemplom közötti területre.⁶

1831-ben az erdő kímélésére nem enged a város Bihar megye azon

kérésének, hogy a Hosszúpályán át Nagyváradra vezető utat 24 öltre szélesítsék. Ez ügyben a helytartó tanácsához írtak, s csak 12 ölnyi szélesítésbe egyeztek bele.⁷

A városi tanács intézkedései ellenére 1836-ban — emberi gondatlanság miatt — már újra károkról olvashatunk:

„Nyilvánosságos és szenvedhetetlen fa pusztítások, melyek oka az Erdő Mester távolléte és a pandúrok, tsőszök vigyázatlansága.”⁸

A Simonyi óbester kezdeményezte díszfasor csőszének gondatlanságáról az erdőmesternek maradt fenn szenvedélyes hangú feljegyzése:

„Az Allé mostani Tsősze a felvigyázatot olyan szenvedhetetlenül rosszul viszi, hogy már egész sor szép Fák vagynak belőle kitérdelve — több ízben szőlítgattam, motskoltam gondatlanságáért, de fel sem veszi.”⁹

Az erdőgyűző kapcsolódóan találkoztunk a ma „borralvózásnak” nevezett jelenség korabeli elfordulásával: „Guti erdői Botos szolgálak pénzt vesznek el a gazdáktól és egyiknek jobb fát mutatnak, mint a másiknak.”¹⁰ A megjegyzés azért is figyelmet érdemlő, mert az „okszzerű” ki-termelés ellen szól.

A város jó ivóvizeinek védelmével is több esetben találkozhatunk: Így például 1841-ből: „A Várad Utzai ivó kutak körül a Sertést tartó Gazdák a hízalól Tanyát a kutakhoz oly közel ütötték fel, hogy az egymásra gyűlő trágya és tisztátalanság miatt a Kutak vizét, e Város Népe-nek ezen féltő kincsét a megrontástól lehet féltetni.”¹¹

Többek között a környezet védelme, a levegő tisztaságának biztosítása miatt is gyakorta felléptek a Talyigások és más szekereknek „nyargalózása ellen”.

Így 1830-ban: „A Városon levő Talyigások sok-sok visszaéléseket követnek el — az utzákon lármáznak, nyargalóznak; — a Vásár Birói Hivatal vegye rendbe a Talyigásokat s tartsák felvigyázattal őket, nehogy általok több veszedelem okoztasson.”¹²

A régi feljegyzések önmagukért beszélnek. A reformkori városi vezetők természetvédelmét célzó intézkedései korukat megelőzőnek bizonyultak, s a „nincs új a Nap alatt” igazságát erősítik.

JEGYZETEK

1. Csécsi Imre: Földünk, s néhány ásvány rövid természetrajza — Debrecen, 1842.
2. Hajdú-Bihar megyei Levéltár IV. A. 1011/a. 1826. IV. 13.
3. Ugyanott 1826. XII. 13.
4. Uo. 1528. XII. 3.
5. Uo. 1829. IV. 13.
6. Uo. 1829. 1039. oldal.
7. Uo. 1831. I. 24.
8. Uo. 1836. I. 8.
9. Uo. 1839. 155. o.
10. Uo. 1836. I. 8.
11. Uo. 1841. V. 22. 31. o.
12. Uo. 1830. X. 26. 463. o.

Válogatás készül Szűcs Sándor munkáiból

A Magyar Néprajzi Társaság megbízásából a Magvető Könyvkiadónál válogatás készül Szűcs Sándor munkáiból. A mintegy 25 ív terjedelmű kiadvány anyagát Dankó Éva és Dankó Imre válogatja, vezeti be és kíséri jegyzetekkel.

A HATÉVES KÖZÉPFOKÚ TAGOZAT
ÉS AZ ÚJKORI GIMNÁZIUM TANULÓINAK
ÖNKÉPZŐKÖREI ÉS LAPJAIK
A REFORMÁTUS KOLLÉGIUMBAN
1855–1877 KÖZÖTT

LENKEY ISTVÁN

A szabadságharc leverése után a bécsi kormányzat az egységesítés politikáját képviselte az élet minden területén. Azon fáradozott, hogy erőszak árán is bekapcsolja Magyarországot az összbirodalom egységébe. Az egységesítés gondolata jutott kifejezésre az oktatásügy terén készült központi reformokban is. Ezeknek a reformoknak céljuk egyfelől az volt, hogy megszüntessék az évszázados magyar oktatási gyakorlatot, másfelől pedig az összbirodalom németesítő politikáját akarták becsempészni a jövő nemzedék életének a formálásába és alakításába. Ezeknek a reformoknak volt kétségtelen előnye is, mégpedig az, hogy a betűvetés megtanulásától a legmagasabb képesítés megszerzéséig egységes keretbe foglalta az oktatás egész tanrendszerét. A bécsi kormány tanügyi reformtervezetét 1850-ben jelentette be. Az Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen néven ismert reform a középfokú oktatást kívánta új, modern alapokra helyezni. Az olyan iskolatípust akarta megszüntetni, mint a Kollégiumban volt, ahol a közép- és felsőfokú oktatás határai csak nagyjából voltak megvonva, ahol csak a főiskolai tagozaton voltak rendes tanárok, az első- és középfokon az oktató-nevelő munkát az idősebb diákok végezték. Az Entwurf kimondta, hogy a Kollégium hatéves középfokú tagozatát és a kétéves bölcsészeti tanfolyamot gimnázium néven kell összekapcsolni, és ebben a gimnáziumban önálló igazgató irányításával 12 szabályszerűen választott, megfelelő képesítésű tanárnak kell az oktató-nevelő munkát a központi egységes szakrend szerint végezni. Az oktatásügy ilyenét való átszervezése különösképpen sújtotta a protestáns intézményeket. Így a debreceni Kollégiumot is. Anyagiak hiányában nem tudtak eleget tenni az Entwurf előírásainak és ezért az 1851/52. tanévre a kormány megvonta az iskola nyilvánossági jogát.

Szoboszlai Pap István (1786–1855) püspök felhívására olyan jelentős adományok folytak be az egyházkerület gyülekezeteitől, hogy 1853-ban megnyílhatott az Entwurf követelményeinek megfelelő nyolcosztályos gimnázium. A kormány 1853. augusztus 10-én kelt 6974. számú határozatával nyilvános tanintézetnek minősítette a Kollégium középfokú tagozatát.

A nyolcosztályos gimnázium működésétől beszélhetünk a Kollégiumon belül gimnazisták önképzőköréről és azok lapjairól, annak ellenére, hogy 1860–1873 között visszatértek a hatéves középfokú oktatási rendszerhez. Kulcsár Endre gimnáziumi tanár „A gimnáziumi önképzőkör története” című tanulmányában összefoglalta az önképzőkörök történetét és szót azok lapjairól. Tanulmányából több azóta elkallódott vagy megsemmisült diákújságról értesülünk. Kulcsár Endre fenti tanulmányában nem tesz különbséget a hatéves és nyolcéves középfokú oktatás idősza között, mindenkor — megtévesztő módon — egységiesen gimnáziumi oktatásról, önképzőköréről beszél. A következőkben mi megkülön-

A Havi Dolgozatok címlapja, 1868.

böztetjük a középfokú oktatás két formáját, és így előbb az újkori gimnáziumi önképzőköröket és lapjaikat tárgyaljuk, majd a hatéves középfokú tagozat ifjúságának lapjait.

a) Mint már fentebb említettük az újkori gimnáziumi oktatás 1853/54. iskolai évben kezdődött a Kollégiumban és 1859/60. iskolai évig tartott első szakasza. Ebben a korszakban Kulcsár Endre szerint „... a gimnáziumi önképzőkör 1854-ben alakult meg egyelőre csak a VI. osztály növendékeiből, valószínűleg az irodalom tanárának, Szegedi Sándornak buzdítására. A kör *Heti dolgozatok* címmel kéziratú lapot adott ki, amelyet Mandel Pál gondozására bízott. E heti lapból 1854-ben 8 szám jelent meg.”² „A következő évben a lap *Havi dolgozatokká* alakult át.”³ 1856/57. iskolai évben *Heti dolgozatok*, a következő tanévben *Havi dolgozatok* címmel jelent meg az önképzőkör lapja. Többnyire a VI. osztályosok dolgoztak ezekben a lapokban, mert a VII–VIII. osztályosok már csatlakoztak a felsőbb tanulók magyar irodalmi önképző társulatához.⁴

Úgy tűnik, hogy „az önképzőkör ekkor csak titokban működő egyesület volt...”⁵ Ezt látszik igazolni az a megjegyzés, amelyet Kulcsár idéz, hogy a lap „úgy tekintendő, mintha iskolai kötelezett munkát lenne.”⁶

A *Heti dolgozatokból* sajnos egyetlen példányt sem találtam kutatásaim során, a *Havi Dolgozatok* 1857/58. évi évfolyamának a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltárában^{7a} található kötetére dr. Kormos

Lászlóné levéltáros hívta fel a figyelmemet. Így erről az évkönyv-szerző kötetéről, melyben folyamatosan következnek egymásután az írók, képet tudunk alkotni magunknak arról, hogy milyen írók születhettek az önképzőkörben. Bizonyára ebbe a kötetbe a kollégiumi ifjúság gyakorlata szerint, az önképzőkör tagjai által legjobbnak ítélt művek kerülhettek be.

A kötet belső címlapja litografált. Az évszámot MDCCCLVII-ről MDCCCLVIII-ra tussal javították. Ebből merem megkockáztatni azt az állítást, hogy valószínűleg az 1857/58. iskolai évben írták. A második lapon aranyozott nyomással babérkoszorúban a következő ajánlás olvasható: „N. T. SZEGEDI SÁNDOR TANÁRUNKNAK TANITVÁNYI EMLÉKŰL”. Az ajánlás akkor készülhetett, amikor tanév végén a példánnyal megajándékozták az önképzőkör tanárát. Erről a szokásról és gyakorlatról a Kollégiumon belül más önképzőkör esetében is vannak ismereteink.

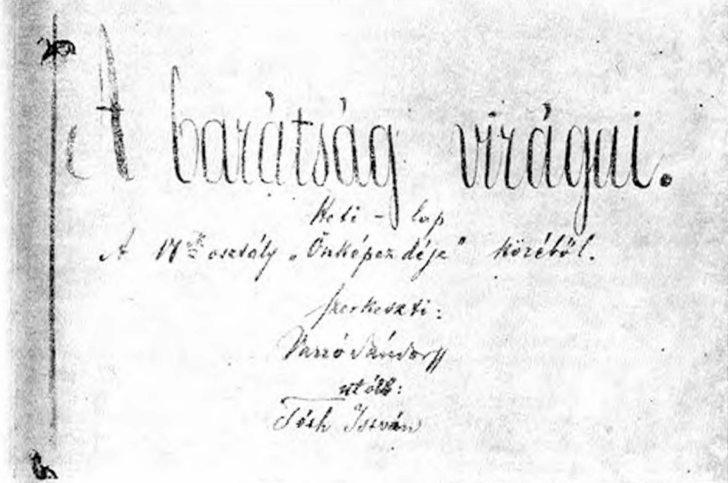
A kötet 168 kéziratos lapot tartalmaz, korabeli vászonkötésben, gerincén aranyozva, tábláján vaknyomású díszítéssel. Mérete 29,5×23,5 cm. A kötetet valószínűleg előre készítették el és a tanév folyamán írták tele.

A Havi Dolgozatok e kötetét több kéz írta — bizonyára a művek szerzői a leírók is — laponként egy vagy kéthasábos írással.

A kötet 12 szerző 68 munkáját tartalmazza, közülük négyen egy-egy, hárman kettő-kettő, ketten három-három, egy hat és ketten kilenc-kilenc művel szerepelnek. A versek száma a legnagyobb. Részben iskolásan „eredeti”, részben valaki után készült átdolgozás. Az átdolgozások Homéros, Ovidius és Garay után készültek. Az „eredetiek” között történelmi tartalmú (Jeney Gyula: Lehel halála; Szabó Gábor: Zrinyi halála; Bélteki Albert: Kemény Simon stb.) és tanító (Bélteki Albert: Hanyagság védelme; Székelyhídi József: A megbüntetett vagy vetet hízélgés stb)

A Haladás fejléce, 1876.

A Barátság virágai fejléce, 1864.

jellegű versek mellett érzélgős, fájdalmas verseket olvashatunk (Szabó Endre: Ki mondja meg miért születtem?; Székelyhídi József: Szülföldemhez stb.). A honszeretet, a tavasz, a búcsúzás, a boldogság is témája az itt olvasható verseknek. Ezek a versek kifejező, közösségi erővel még a történelmi vonatkozású versek sem bírnak. A jelennek sem volt mondanivalójuk, még kevésbé a jövőnek. Íróik feladatszerűen írtak ekkor még verset a Kollégiumban.

Próza írások között történelmi „tanulmányt” beszélt, novellát, levelet, talányt és Székelyhídi József fordításában Vergilius Liciász és Moerisz-ét olvashatjuk. Ezek az írók is az önképzőköri tagság zárt köréhez szólnak. Céljuk az önképzés és a tollforgatás gyakorlása. Mondanivalójuk általános, sokszor üres fordulatok állnak egymás mellett. Jeney Gyula: Levél barátomhoz című írásában naív, szentimentális módon buzdítja a címzettet tanulásra, munkára. Helyenként átcseng Kőlcsey Parainesis-ének gondolati hatása.

A Havi Dolgozatok-nak ebből a kötetéből nem tudunk meg semmit arról, hogy az önképzőkör hogyan dolgozott, hány tagja volt, hanyadikosok voltak a tagjai. Nem térnek ki a Kollégium ifjúságának életére, munkájára. Nem tudunk meg semmit arról, hogy az írók hogyan és mimódon éltek benne az ifjúságot körülvevő város életében. Csupán azt tudjuk, hogy az a 12 szerző hogyan fejezte ki magát, gondolatait, s úgy érezzük, hogy készülhetett volna ez a kötet azért is, hogy életjel adjanak valami módon önmagukról, tehát kedvtelésből. A „titokban működő egyesület”-től nem várhatjuk el, hogy foglalkozzon a körülötte élők dolgaival, tőlük ennyi is eredmény és jel az életéről az akkori politikai körülmények között. 1855-ben *Ebresztő* címmel szerkesztett diákújságot Bartha Mór

KIKELET

V-dik osztály önképzőjeinek köréből.

1867. évi kiadás

A Kikelet fejléce, 1867.

(1831—1912). A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában egyetlen szám, a harmadik (1855. március 24.) található. Debreczeny László leírásában, Papp Mihály majd B. Gyula rajzaival jelent meg. A könyvtár birtokában levő példányon Bartha Mór következő sorai olvashatók: „Megjelent 9—10 szám; a nagyérdemű tanári kar mert sem ő, sem a rendőrség engedélyt nem adott rá — a különben csak iskolai zárt körben forgó lapot qualissima (?) sedesben megbüntetésekkel fenyegetéssel — kicsapá (?) s betiltotta. Emlékezetnek okáért jegyzi: Bartha Mór szerkesztő”. Az állományba kerülés idejét nem sikerült megállapítanom. A Kollégium tagozatainak értesítői az 1854—1856 közötti években nem említik az Ébresztő-t.

A kéthetenként, két „tömött íven” megjelenő lapnak sem a célját, sem munkatársainak névsorát nem lehet ebből az egy számból megállapítani. Ebben tíz verset, népi mondát, egy elbeszélés folytatást, talányt, számrejtvényt, színházi játékrendet találunk. A versek a korabeli diákok nem sokat mondó, ügyesen egybeszerkesztett rímei.

Az újkori gimnázium tanuló ifjúságának — ismereteink szerint — harmadik lapja a vizsgált korszakban a *Haladás* (1876/77) címet kapta. A Kollégiumon kívül, tanári engedély nélkül működő Baráti Egyesület *Haladás* című közlönyének első száma 1876. december 10-én jelent meg Beniskei Imre és Révész Kálmán (1860—1931) szerkesztésében.

A „Baráti Egyesület”-ről, melynek közlönye volt a lap, nem sikerült semmit megtudnom. Nem tudni, hogy mi indokolta azt, hogy titokban, tanári engedély nélkül, a Kollégiumon kívül munkálkodjanak. Tagjainak koráról, osztályösszetételéről csupán feltehetjük, hogy VI—VII. gimnazisták lehettek.

A *Haladás* című lap fennmaradt négy számában versek, beszélek,

szavaiati bírálatok olvashatók. Ezek mind iskolás szinten maradnak. Érdekesége az első számnak a vezércikk, amely iránymutatóként szolgál. Magoss György (1858—1949) Magyarország II. Ulászló alatt címmel három folytatásban közölt történeti rajzot. Beniskei Imre rajzolta a lap rajzait. A második és harmadik számnak külön rajzos melléklete is van.⁷

A negyedik szám szerkesztői üzenetében adomákat, talányokat kérnek a további számokhoz az egyelőre ismeretlen olvasóktól.

E fennmaradt négy számnak két olyan munkatársa is volt, akik a későbbiek folyamán kiemelkedő szerepet kaptak a közösséget végző feladatokból. Révész Kálmán tiszáninneri református püspök volt. Történelmi tárgyú dolgozatainak egész sorát ismerjük. Dolgozatai elsősorban a magyar református egyház történetével és szolgálatával kapcsolatosak. Magoss György Debrecen életében kapott vezető szerepet. Jogi tanulmányait befejezve ügyvéli irodát nyitott Debrecenben. Ügyészi feladatokat látott el a városnál, majd 1923—1928 között polgármester volt. Munkásságában jelentős helyet foglal el a tudományegyetemért, a városrendezési és szociális kérdések megoldásáért folytatott tevékenysége. Az egyetemi ifjúság lakáskérdésének megoldására internátust állított fel [vö. Varga Zoltán: A debreceni Tudományegyetem története 1. 1914—1944. (Debrecen, 1967.) 74. 285—296. p.]

b) A hatéves középfokú (gimnáziumi) tagozat tanulóinak önképzőköréről és lapjaikról is tájékozott Kulcsár Endre már fentebb említett tanulmányában, azonban felsorolás nem teljes. Nem ismeri a *Barátság Virágai* (1863/64) című lap körül tömörült egylet munkásságát és a lapot sem.

1863. október végén Varró Sándor, Szentgyörgyi Lajos és Tóth István VI. gimnazisták egy vasárnaponként megjelenő lapot indítottak *Barátság*

RÓZSABOKOR

a gymnasiumi egyesület önképzőtársulatának köréből

ERŐS LAP.

A Rózsabokor fejléce, 1869.

Virágai címmel. Ebben a lapban önmunkálkodásuk kifejlesztésére és nem dicsőségre törekedtek. Ők egy ívet tettek közé, hogy az osztályukban alakítandó egyletbe tagokat gyűjtsenek. Harmincötven írták alá ezt az ívet, az egylet alakuló gyűlésén heti közlönyé lett a Barátság Virágai című lap. Az osztály önképző egyletének működésére Kiss András tanár ügyelt fel és ő adott szempontokat munkálkodásuk eredményesebbé tételére is.⁸

A Barátság Virágai folyamatos számozással, de két alcím változattal jelent meg: a) „Heti lap a VI-ik osztály önképződjé köréből”; b) „A VI. osztály szavaltai Egylete rendes heti közlönyé”. A lap szerkesztője Varró Sándor volt a 13. számmal bezárólag, a 14—25. számokat Tóth István szerkesztette. A lap első száma 1863. november 1-én, az utolsó 1864. július 26-án jelent meg, 1864. február 6-ig hetenként pontosan megjelent, március 13-tól rendszertelenül, közben szünetelt is.

A lap terjedelme 4—12 lap között váltakozott. E váltakozás bizonyára attól függött, egyfelől, hogy mennyi anyag állt rendelkezésükre, másfelől pedig attól, hogy a leírónak mennyit volt ideje leírni. Ugyanis az önképzőköri gyűlések fontos napirendi pontja volt az éppen esedékes lap-szám felolvasása.

Minden számnak a fejlécében Varró Sándor: Jelszavunk című verse olvasható, melyben a barátságról és annak hasznáról szól.⁹

A Barátság Virágai verseket, elbeszéléseket és ezekhez kapcsolódó bírálatokat tartalmaz. Ezek a versek is magukon viselik az iskolás verselés minden erőteltetését. Egyetlen vers vagy elbeszélés sem emelkedik ki, mind megmaradt az iskolás „vers-csinálás” szintjén.

A következőkben bemutatandó diákújságokat Kulcsár Endre tanulmánya is ismeri. Leírásomban a fellelhető példányok alapján igyekszem képet alkotni egy-egy önképzőkör munkájáról.

Kikelet címmel írta 1866/67-ben az V. osztály önképzőköre lapját. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában egyetlen számot találtam: 1867. május 22-i dátummal a 9. szám jelent meg. Főszerkesztő d. Erdélyi István, alszerkesztő Legányi Gyula volt. A lapnak nyomtatott fejléce van és a 12 oldal terjedelmet egy kéz írta.

Kulcsár Endre tanulmánya szerint „körük céljaul már nem a nemzeti szellem ápolását tűzték ki, hanem csak az önművelés szükségessége voltát hirdeti, mert nagyon hátra maradtunk a művelt nemzetektől. Buzdításul pályadíjat is tűztek ki balladára és románcra. Nyertések lettek amazzal Hajdu Albert, ezzel Erdős Károly”.¹⁰

A megtalált 9. szám Budaházy Ödön és Legányi Gyula verseit, Elek Ferenc: A szerencsés bakkancsos című beszélyének újabb részletét közli. Farkas Géza „Önképzőjei Szemléje”-ben a 60. gyűlésről számol be jegyzőkönyvszerűen.

Ebből az egyetlen számból csupán az önképzőkör tényleges munkavégzése állapítható meg, azonban sem szorgalmukra, sem munkásságuk tartalmára nem tudunk következtetni. Az önművelésük megvalósításának mibenlétéről pedig egyáltalán nem lehet képet alkotni.

Rózsabokor (1869). A lap fejlécében az alcímét így olvashatjuk: „A gymnasium egyesült önképzőtársulatának köréből.” Nem tudtam megállapítani a lapból, hogy mit jelent itt az „egyesült” szó. Miután az is gyakorlat volt, hogy az V. és a VI. osztályosoknak közös önképzőkörük és közös lapjuk volt, lehetséges, hogy ebben az esetben is erről van szó.

A Rózsabokor az önképzőtársulat üléseiről, munkájáról nem közöl beszámolót, így sem a tagok számát, sem vezetőjüknek a nevét, sem a felügyelő tanár személyét nem ismerjük.

Az Ébresztő fejléce, 1855.

A lap első száma 1869. április 14-én nyomtatott fejléccel, kéziratban jelent meg. Fülöp András és Farkas András szerkesztésében. A tanév folyamán összesen 10 szám látott napvilágot, az utolsó július 7-i dátummal.

A Rózsabokor-ban az önképzőkörben elhangzott és a tagság véleménye alapján mellőtnak talált versek, beszélyek, történelmi elbeszélések, balladák, novellák irattak be. Valamennyi mű az éppen akkor tanult tananyag hatását hordozza magán.

Oláh Béla tollából verset olvashatunk a fiatalon elhunyt Nagy Imre emlékeztetőre. Nagy Imre (1817—1840) Kisújszállásról került a Kollégiumba. Itt kezdett verselni. Tanárai közül különösen Péczely József (1789—1849) buzdította, 1840-ben „Árpád” című balladájával a Kisfaludy Társaság pályadíját nyerte el. Nagy Imre költeményeinek egyrésze lelkes, romantikus szárnyalású, más része pedig a beteg ember csendes, szomorú, elégikus vallomása. Versei 1841-ben, 1846-ban és 1897-ben jelentek meg nyomtatásban.¹¹ Munkásságáról többször is írtak 1841-től kezdve¹² Költészete úgy látszik ismert volt a Kollégium ifjúsága előtt, és emlékének még évtizedek múlva is áldoztak egy-egy verset.

Elkallódtak vagy valamelyik közgyűjteményben rejtőznek az alábbi lapok — amelyekkel Kulcsár Endre leírásából ismerünk. 1866/67. iskolai évben Reményi címmel írta a VI. osztály a lapját, 1867/68-ban az V. osztályosok Ébredés címmel, a VI. osztályosok Lombok címmel tették közé önképzésük eredményeit. Az Ébredés-ről a Rózsabokor április 14-i számából is értesülünk: „a társaság az előző iskolai évben Ébredés címmel adott ki lapot”. Ebből arra lehet következtetni, hogy az 1869-ben megjelent Rózsabokor írói és kiadói VI. osztályosok voltak. Azonban továbbra

is rejtély, hogy az „egyesült önképzőkörtársulatának” kifejezés kiket takar még.

* * *

A múlt század ötvenes éveitől újra megindult az önképzőkori élet a Kollégiumban. Ebben az időben a középfokú tagozat tanulói is hírt adtak öntevékeny munkájukról. Az egy-egy osztály közösségre szorított önképző egyesületben a napi iskolai munkán túl azok vettek részt, akik valamely irodalmi műfajban kiválóbbak voltak, azok vettek részt, akik nem elégedtek meg a mindenkire kötelező penzum elvégzésével, a tanár által megszabott feladatok teljesítésével. Évszázadokon át a diák-republikában azoknak volt tekintélyük, akik valamely dologban kiváltak a diákság soraiból.

A vizsgált időszakra esik az újkori gimnáziumi oktatás kialakítása és megszervezése, azonban még több mint egy évtizeden át újra élt a Kollégium hagyományainak megfelelő hatéves középfokú tagozat, Mindkét oktatási típusban az V. és a VI. osztályosok alakítottak — ismereteink szerint külön-külön vagy közösen (egyesült formában) önképzőkört. Munkájukról kéziratok lapjaikban adtak számot. Ezek a kéziratok lapok egy példányban készültek és felolvasásuk az önképzőkori összefüggések legfontosabb részét képezték. A fennmaradt csekély számú lapból nagyon hézagos képet tudunk kialakítani arról, hogy egy-egy tanévben milyen munkát végeztek. Sokszor még az önképzőkör taglétszámaról, az elvégzett (vagy tervezett) munkáról sem tudunk. Azonban e fennmaradt néhány szám évenként jelét adta a tenniakarásnak, az önképzési vágyaknak. Igaz, hogy a lapokat versek töltik meg zömében. A versek legtöbbször érték-célkés csak az őszinte hangulata adja. A többi tanult, iskolás sorvariációs, rímes forma. A költészetnek még itt is és ekkor is különös nimbusza van. A költészet a szépnek, az újnak, a másnak az összefoglalása, aki műveli, az csak a független szellem bajnoka lehet, még az önkényuralom éveiben is. A diák az iskolával, a kötöttségekkel szemben álló személy, számára a költészet a szárnyaló gondolat, maga a függetlenség. Ebbe a függetlenség érzésbe belefér a nemzeti függetlenség vágya is.

A beszédek, a történelmi tanulmányok, a diák anekdoták egyaránt ennek a függetlenség érzésnek a jegyében készültek.

A fentiekben ismertetett diákújságok mindegyike az önképzésnek és az együttműködésnek az örömeiről beszél. Nem a jövőnek készült lapok ezek, hanem a pillanatnak, szerencsénknek a múlt évtizedek ennyit megőriztek nekünk, hogy láthassuk miként vállaltak új és új feladatot az önképzőkörben a múlt középiskolásai. Lapjaikban önképzésük eredményéről, képzettségükről és érdeklődési területükről vallottak. Vallomásuk előremutató, mert többre törekedtek, mint, amit az iskolai tanterv, a tanári elvárás kijelölt számukra.

JEGYZETEK

1. Kulcsár Endre: A gimnáziumi önképzőkör története. — A debreceni ev. ref. 16-gimnázium Értesítője az 1894–95. iskolai évről. Közli Dóczy Imre. Debrecen. 1895. 326–333. p.
2. Kulcsár i. m. 326. p.
3. Kulcsár i. m. 327. p.
4. v. ö. Kulcsár i. m. 328. p.
5. Kulcsár i. m. 327. p.
6. Kulcsár i. m. 327. p.
- 6a. II. 26. c. 7-es jelzeten található a TREL-ben az 1875/8. évi Havi Dolgozatok. Ezen a helyen is köszönetet mondok Dr. Kormos Lászlóné leltárroslak segítségéért.

- 6b. Béteiki Albert, Domokos Zsigmond, Kauzai Odón, Klincses Imre, Márton Ferenc, Möríc Károly, Schulek Vilmos, Szabó Endre, Szabó Gábor, Székelyhídi József, Szentmihályi Dienes, Jeney Gyula.
7. 1876. december 17-i és az 1877. január 28-i számnak.
8. Barátság Virágai 1863/64. 148kk. p.
9. „A barátság szép és szent érzet, Mely csak tiszta szívben éled, Téli zold, mely a fagyon is Fagyos szívben is elzöldül

...
A barátság éltető láng,
Néikule élni sem tudnánk
Legyen azért, mindig égjen
Mint vetta tűz tiszta lángjai
Világosodjék meg címünk,
Nemesedjék szívünk nála.
A szívünk egy virágos kert,
Benne sok szép virág kikelet,
Olyan szendék, oly szelédék,
Ezekből fognak kikelni:
A szerelem s jellem, ezek
„A barátság virágai!”

10. Kulcsár i. m. 330. p.
11. Nagy Imre emlékezete és versei; Nagy Imre köteteménei; Nagy Imre köteteménei. Bev. Szerelmey Barna.
12. Kísfaludy Társaság Evlapjai-ban 1841-ben; Debreczeni Ellenőr-ben 1895-ben; Varsárnapi Újság-ban 1896-ban; A Hittanszaki Társulat Közlönyében Kiss Tamás 1932/33:9 és 1938/39:1–2

* * *

Baranya megyei múzeumi vezető jelent meg

A múzeumokban, múzeumi gyűjteményekben, múzeumi tevékenységben gazdag Baranya megyei múzeumokat ismertető vezető jelent meg Füzes Miklós és Hárs Éva szerkesztésében. A zsebkönyv formátumú, gazdagon illusztrált, térképpel ellátott, gyakorlati feladatok megoldását célul tűző vezető címe: *Allandó múzeumi kiállítások Baranyában*. A vezető rendkívül összefogottan és didaktikusan összesen 36 múzeumi állandó kiállítást ismertet (Pécs 13, Mohács 2, Komló 1, Siklós 1, Harkány 1, Kovácskő 1, Vajszló 1, Csányoszló 1, Sellye 1, Szigetvár 3, Ibafa 1, Boldogasszonyfa 1, Pécsvárad 1, Zengővárkony 2, Mecsekknádasd 1, Ófalu 1, Máraérvár 1, Áta 1, Orfű 1, Bakóca 1).

A TISZA ÉS DEBRECEN ÖSSZEKAPCSOLÁSÁNAK TERVE 1727-BŐL

VARGA GÁBOR

Debrecen dinamikus népességnövekedése, erőteljes iparosodása az utóbbi évtizedekben mind komolyabban vetette fel a vízhiány gondját. A legkézenfekvőbb megoldásnak a Tisza (pontosabban a Keleti-főcsatorna) vízének bevezetése kínálkozott. A Keleti-főcsatornától megépült vezeték átadásáról a Hajdú-bihari Napló annak idején tájékoztatta olvasóit.

Shaktörténevezeken kívül minden bizonnyal csak igen kevesen tudják megyénkben, hogy Debrecen és a Tisza összekapcsolásának terve nem kevesebb, mint 254 évvel ezelőtt vetődött fel először. Természetesen akkor korántsem a vízhiány vetette fel a csatorna igényét, hiszen mint ismeretes, még a Tóció is több vizimalmot hajtott, s árvizekkel fenyegetett. Sokkal inkább a város hatalmas *sókereskedelme* indokolta volna az olcsó víziút megteremtését.

Az 1727-es csatorna tervéről az egykorú kamarai iratok alapján 1904-ben Takáts Sándor adott közre rövid tudósítást. A neves történész nyomán érdemes felidézünk a tervet.

A Szepesi Kamara Ternyey Jánost bízta meg az előtanulmányok elvégzésével. Ternyey elsőként tárgyalta Baranyay Mihály főbíróval. A felső kezdeményezés sehogyan sem tetszett a főbírónak, még kevésbé az előljárásságnak. Úgyhogy még a felméréshez szükséges segéderők biztosítását is megtagadták. Az ellenérzésbe minden bizonnyal az újabb veszedelmektől (árvíz) és az építési költségektől való félelem is belejátszhatott. Így Ternyey Nagybányáról hozatta el Lippert Gábor földmérőt, aki elkészítette a szükséges előtanulmányt.

A terv szerint a csatorna Tiszadobtól indult volna a Méhi-ér, a Vörösnád, a Mályvölgy nevű mocsarakon át, melyek egészen Debrecen határában Szepesig terjedtek. Innen a víz útja a „Berettyói-Sárrét nevű tón” át jutott volna a Berettyóba, majd vissza a Tiszába. A terv ésszerűsége, kivihetősége és olcsósága mellett szólt az összefüggő vízmeder, csak a mélyítéseket kellett volna elvégezni.

Az Udvari Kamara Ternyey elképzelését 1728. január 7-én elfogadta, s nyilvánította: a csatornát a *körültekvő megyék és községek költségén és ingyen munkával* kell megépíteni, mivel közérdekű. Egyúttal sürgette a területileg illetékes Szepesi Kamarát a terv mielőbbi megvalósítására.

A Szepesi Kamara azzal védte ki a sürgetést, hogy a területet olasz vagy belga „víz mérnökökkel” is meg kell vizsgáltatni. Nem tudjuk, hogy sikerült-e külföldi szakértőkkel kapcsolatba kerülni. A tény az, hogy mind a bécsi, mind a magyar kamarák jóakarató támogatása ellenére sem vált valósággá a csatorna terve.

Utóljára 1728. május 28-án a Magyar Kancellária így tájékoztatta az Udvari Kamarát: „Ami a kivitelt illeti, már maga az eddigi terv is sok nehézségbe ütközött, de emellett még nagy költségbe is kerülne. A kérdés

már most csak az, hogy milyen alapból, s kinek a költségén akarják megépíteni?”

S erre akkor egyik kamara sem tudta a választ. Ilyen nagy munkát ingyen, a községek és a megyék költségén nem sokkal a török pusztítások és a II. Rákóczi-féle szabadságharc utáni nehéz időkben nem is lehetett komolyan gondolni. Anyagi támogatást pedig központilag nem tudtak biztosítani.

Így aztán legfeljebb találgathatjuk, milyen hatást gyakorolhatott volna Debrecen fejlődésére a Tisza vize, mely végül ma mégiscsak segíti a várost.

1. Takáts Sándor 1904. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 320. o.

Vezető készült a Kecskemét régi népiéletéből című időszaki kiállításához

A kecskeméti Katona József Múzeum központi épületében 1983. október 16-án nyílt meg az az időszaki kiállítás, ami méltán tölti be Kecskeméten a még mindig hiányzó hely-, várostörténeti kiállítást. Kecskemét egyike hazánk legeredettebb, gazdag múlttal, értékes hagyományokkal rendelkező városainak. Igazi magyar város, korai mezővárosi fejlődéssel, öntudatos, szinte a kezdetektől fogva antifeudális tendenciákat melengető parasztpolgársággal. A város története, sajátos társadalmi, társadalmi fejlődése korán felkeltette az irodalom érdeklődését. Nemcsak *Katona József*re kell gondolnunk ebben a vonatkozásban, hanem inkább *Mikszáth Kálmán* Beszélő kontörsére vagy méginkább *Petőfi* sok itt és a környéken ihletődött versére, *Jókai* írásaira. A honismereti, helytörténeti érdeklődés se várattott sokáig magára. Nem régen adta ki reprint formában a Katona József Múzeum a *Kubinyi Ferenc* és *Vahot Imre* szerkesztette Magyarország és Erdély képekben című nagyszerű kiadvány első kötetéből (1853) a Kecskemétre és környékére vonatkozó részt. De méginkább utalnunk kell *Hornyik János* nagyszerű, okmánytárral ellátott Kecskemét történetére (1860—1865), hogy az újabb feldolgozásokról ne is szölgünk. A kiállítás három egységre oszta mutatja be a „hírváros” történetét. Az első részt *A táj és haszonvételei* címmel a város és környéke földrajzi, természeti viszonyairól szól (növénytan). Itt esik szó a pusztákról is. A második csoport *Kertek és tanya* címen a sajátos kecskeméti természeti struktúra kialakulásáról és fejlődéséről (a szőlő- és gyümölcsstermesztés kiemelésével) tájékoztat. A harmadik csoport *A városi élet* címmel a kecskeméti parasztpolgárság, kézművesek, kereskedők, fuvarosok mindennapjairól — hétköznapi és ünnepnapok; eszközök, lakás-lakásbelső stb. — ad felvilágosítást. A kiállítás vezető is ezt a beosztást követi. Negyedik fejezetként a vezető egy kis várostörténeti adattárt közöl Kecskemét legelső említésétől (1353) 1848-ig. A kiállításvezetőt több rajzos illusztráció gazdagítja és teszi gyakorlatibbá. A vezető méltán foglal helyet legjobb kiállításvezetőink között s egyben jeles foglalat is Kecskemét várostörténetének. A vezető külön érdekessége, hogy „Készült a Katona József Múzeum sokszorosítottjában, 2000 példányban”.

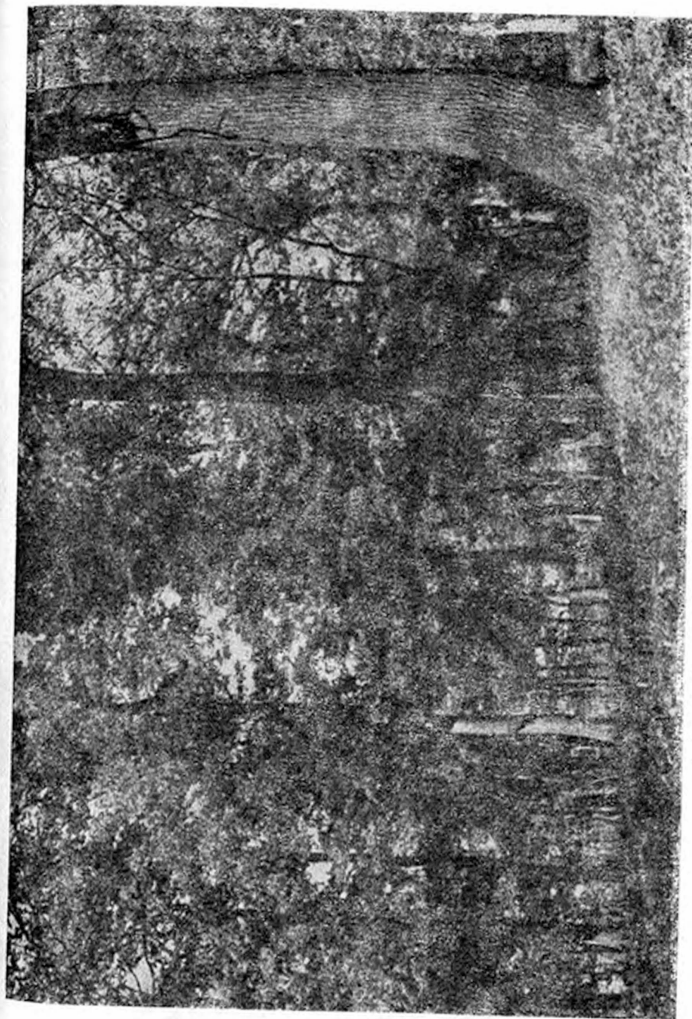
VAMOSI PÉTER

Hazánk a mérsékelt éghajlati övben fekszik, a mérsékelt szépségek országá. Idegen ember előtt Magyarország nevének említésekor a végtelen, sivár, fátlan, délibábos puszta képe tűnik fel, ahol ritkán akad az ember egy-egy csárdára, tanyára, de nyájak, gulyák, ménesek legelnek végtelen sokaságban a „sztyepp” fűvén. Országunk képe tehát egyedül fő tájegységével, az Alfölddel azonosodik más népek előtt. Így festette le ezt a tájat a múlt század romantikája.

Az Alföld mai képe más. A maga egészében kultúrterület. Egyre kevesebb nyomát találjuk hajdani növénytakarójának. A ma emberének nagy feladata, hogy átmentse ezeket a megmaradt maradványfoltokat a jövő nemzedék számára.

A továbbiakban először Magyarország geológiai kialakulásáról, növénytakarójának alakulásáról, majd konkrétan az általam vizsgált terület éghajlatáról, talajtani viszonyairól, az itt jellemző flóra összetételéről fogok írni.

Magyarország a dél-európai másod- és harmadkori gyűrt lánchegységek, az eurázsiai hegységrendszer övezetében foglal helyet. Belsejében — a Kárpát-medence helyén —, a Kárpátok, a Déli-Kárpátok és a Dinári Alpok felgyűrődése előtt geológiai ókori hegységekből, az úgynevezett Variszkuszi hegységrendszer tagjaiból összeforrt masszívum, a Magyar masszívum (Tisia) foglal helyet. Magyarország területének alapzatában ma is ez a földtörténeti ókorból származó, kristályos palákból és gránitból felépített ősmasszívum fekszik. A Kárpátok felgyűrődése után a Magyar masszívum darabokra töredezett, a mélybe süllyedt, és csak egyes részei vesznek részt ma is a felszín kialakításában. A földkéregmozgásokat és változásokat vulkáni tevékenység kísérte (maradványai: Börzsöny, Cserhát, Mátra, Zempléni-hg.). A környező hegységkeret képződésekor süllyedő medencét több ízben tenger, utoljára az ún. pannóniai tenger borította el, majd fokozatosan elsüllyedt, beltavakká szakadozott, majd teljesen feltöltődött. Hazánk felszíne tehát hosszas fejlődés eredménye; mai arculatát csak a földtörténeti negyedidőszak folyamán, a pleisztocénban nyerte el, s felszínének háromnegyed részét e korból származó üledékek borítják. A felszín fejlődése az egyes nagytájakon belül eltérő volt. A Magyar medence (államföldrajzilag csak részben magyar) süllyedése még ma is tart. E nagy központi medence kialakulása nem volt egységes. A Kárpátok felgyűrődése után egész terjedelmében merev É—D-i, ÉK—DNY-i törésvonalak és karéjos szakadásvonalak mentén süllyedésnek indult. Keleti szárnyának, az Erdélyi medencének a süllyedése már a geológiai harmadkorban megállt. Egy emelettel tovább süllyedt a Dunántúl a Dráva—Száva-közéval, végül legmélyebbre süllyedt a Kisalföld közepével együtt az Alföld. Az Alföld hazánknak ma is egyik legjobban süllyedő területe, süllyedése és vele a feltöltődés a

A kocsányos tölgy (*Quercus robur*). Tölgyes részlet

kiédesedő vizű pliocén idôszaki beltenger idején volt a legnagyobb. Akkor rakódtak le a homokos-agyagos üledékek, melyek nagy területen elérik a 2—3000 m vastagságot is. Az Alföld tökéletes síkság, mert folyóvíze és szárazföldi feltöltéssel keletkezett. Híven mutatja Magyarország medencejellegét, hiszen hazánk felszínének több mint fele 200 m-nél alacsonyabban fekvô terület. Az Alföld katlanszerű süllyedékét a pliocén-kori szakadozott, sekély tavak eltünése után a pleisztocénkori Duna, Tisza, Körösök, Maros és az É-i Alföld folyói töltötték fel, nagy hordalékúakat rakva peremére. A szél, a pleisztocénkor hideg-száraz éghajlatú, ismételt jégkorszakai folyamán rengeteg port teregetett el az ország belsejében. Ebbôl a porból halmozódott fel a fakósárga színû lösz. A lösztáblák, széles árterek, mocsarak mellett az Alföld térszínének harmadik, egyben legmagasabb lépcsôje a Duna—Tisza-közi és a délsomogyi, nyírségi futóhomok-terület, melyek a szél által, — a folyók hordalékából — kifújtt homok felhalmozódásából keletkeztek. Hajdan rossz legelôk, ma kitünôen megmûvelt földek, kertek, gyümölcsösök, maradvány erdôfoltok és telepített erdôk állnak az egykor mozgó homokon. A geológiai tényezôk, a mindenkorî földfelszín nagyban befolyásolja a növényzet életét, ezért írtam le röviden Magyarország geológiai kialakulását. A földfelszín tényezôi (tengerszint feletti magasság, égtáji ki-tettség) az általuk elôidézett klimatikus hatás (mikroklima terek) nagyban befolyásolják a növényzet fejlôdését egy-egy területen.

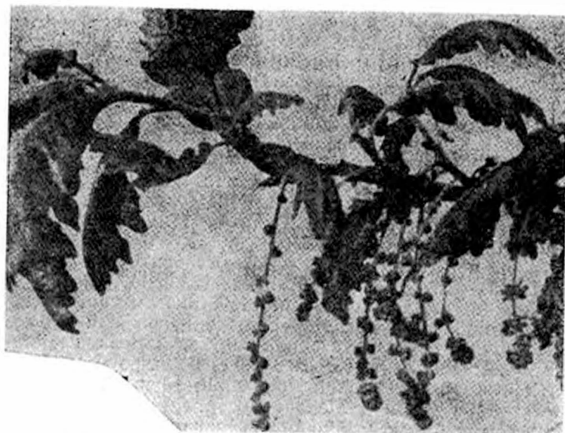
A legnagyobb növényzetkialakító szerepe azonban az éghajlatnak, a csapadéknak és a földrajzi fekvésnek van fôképp. E két elôbbi tényezô befolyásolta Magyarország növénytakarójának történeti kialakulását.

Az újabb vizsgálatok szerint több mint 3 milliárd éve jelent meg az elsô növényi élet a földön. Ezzel megindult a növényvilág fejlôdése, és megkezdôdött az az út, amelyet az egyes növényfajok és a növényfajokból álló növénytakaró megtett egészen mai képének kialakulásáig. A napjainkban meglevô növénytakaró tulajdonképpen klimatikus és talajviszonyok függvénye.

Mint mindennek, az elsô növényi életnek is a bölcsôje a víz volt.

A kocsányos tölgy kérge

A kocsányos tölgy csüngô, baskaszerű, porzós virágzata

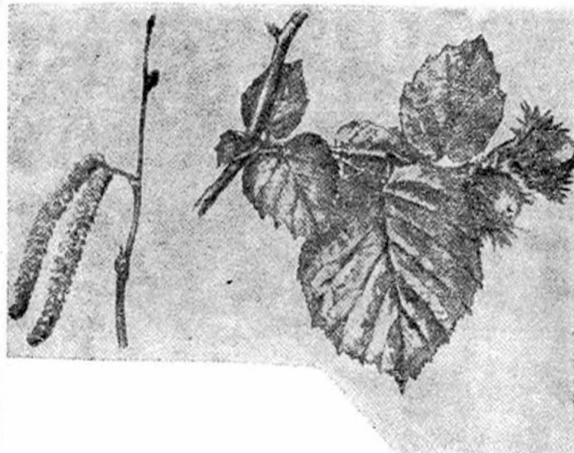
Az elsô szárazföldi növény a szilur korszakban jelent meg. Az ezt követô devon korszakban jelennek meg a zsúrlók és korpafüvek ôsei: a pécsetfák, pikkelyfák, ôspáfrányok és magaspáfrányok. A karbonban kialakulnak a hatalmas erdôségeket alkotó nyitvatermôk ôsei, melyek késôbb elhalnak és víz alá jutnak. A karbon korszakkal záródik a növényvilág fejlôdésének ôkora: a paleofitikum. A permell kezdôdô új korszakban fokozatosan a nyitvatermôk válnak uralkodóvá. Megjelennek a mai fenyôfélék ôsei, sôt a zárvatermôk elsô képviselôjeként néhány kétszikû nemzetség is. A júra korszakkal zárul a növényvilág fejlôdésének középkora, a mezofitikum. Ez az idôszak a kontinensek kialakulásának kezdete is egyben. A növényvilág újkorra: a kainofitikum a kréta korszakkal kezdôdik, amikor a zárvatermôk válnak uralkodóvá. Ebben a korszakban jelennek meg a zárvatermôk közül az egyszikûek, ezt a korszakot tekintjük a ma élô növényvilág bölcsôjének. A kréta korszakban Európa és Észak-Amerika területén párhuzamosan ismét szubtrópusi vegetáció jött létre. Még Grönlandon és a Spitzbergákon is gazdag, trópusi elemeket is tartalmazó növényvilág alakult ki.

A Harmadidôszakban Európa területén fokozatos lehûlés vált egyre inkább érzékelhetôvé. Elsô felében Európát igen gazdag, ún. arktotercier flóra borította, amelyben a mai trópusi növények közül a pálmák, a szubtrópusi növények közül a füge, babér, oleánder és a mai mérsékeltövi növényfajok képviselôi közül a nyárfa, majd tölgy, bükk, fûz, gertyán stb., köztük a mérsékelt meleg tájak fenyôféléi jelentek meg. A harmadidôszak folyamán az egyenlítô mind délebbre szorult, mindinkább a mai helyét elfoglalva. Késôbb a lehûlés fokozódott, a mai Magyarország területén azonban még inkább mediterrán éghajlat uralkodott az ennek megfelelô növényzettel. A harmadkor végén bekövetkezô jégkorszak, amely a harmadkor szubtrópusi klímájának és vegetációjának maradványait kevés kivétellel megsemmisítette, lényeges változást okozott abban a mérsékelt éghajlati és a maihoz sok tekintetben hasonló

növénytakaróban is, amely a pleisztocén megelőzőleg uralkodott. A jégkorszak azonban nem volt egységes. Eljegesedést okozó, glaciális periódusok és az ezek közt beállott melegebb interglaciális periódusok váltakoztak egymással. A jégkorszak eljegesedési periódusai elől egyes, az arktotercier flórához tartozó fajok dél felé húzódnak keresztek menedéket, és vándorútjukban vagy kipusztultak, vagy a Földközi-tenger mellékén találtak menedéket. A fölmelegedő interglaciálisokban aztán újból megpróbáltak visszavándorolni eredeti termőhelyükre. A sokféle akadály (K—Ny-i irányban húzódnak a lánchegységek mint az Alpok, Kárpátok) és az ismételt vándorlás az arktotercier flórát fokozatosan elszegényítette, a pusztulást csak néhány (visszavándorolt, refugiumokon megmaradt) növényfaj élte át.

Az Alföldet körülvevő Kárpátok koszorújának csak a legmagasabb csúcsait, a Táttra és Erdély magasabb havasait borították a jégkorszakban jégárok, egyébként a Kárpátok vonulata jégmentes volt. Az eljegesedés azonban az Alföldön és a környező hegyvidékeken erősen éreztette hatását. Az Alföldön a mai alhavasoknak vagy szubarktikus tájaknak megfelelő növényzet: mohaláp, törpefenyő, cirbolyafenyő, vörösfenyő élt. Maradványként több tőzegmohalápfolt található ma is az Alföldön. Az utolsó interglaciális végén a Magyar-Középhegység területén a maihoz hasonló melegkedvelő erdő uralkodott. A mai növénytakaró a pleisztocén végével, a jelenkorral beköszöntő felmelegedés folyamán jött létre. Az utolsó jégkorszak óta keletkezett tőzeglápokban fennmaradt virág-porszemekről lehet következtetni az utóbbi 12 000 év történetére. Az Alföldet még jó ideig többé-kevésbé belvizek borították a levantei vizek lefutása után. Az időszámításunk előtti 12 000—8000-ig tartó fenyő-nyír korszak (infraboreális korszak) éghajlata hűvös és száraz volt. Törpefenyő, később nyír és erdei fenyő voltak az uralkodók. Az ezután következő 5000-ig tartó korszakban hirtelen felmelegedés következett be. Az éghajlat szárazza, pusztává vált, ez volt Alföldünk utolsó klimatikus sztyeppkorszaka. E kor neve mogoró vagy boreális kor, — a keleti és mediterrán elemek térhódításának kora Közép-Európában.

Az erdők hárssal, szillel és juharral kevert ritkás tölgyesek voltak. Az éghajlat azután meleg maradt, de nedvesebb lett. Az erdők fokozatosan zártabbá váltak. A klimatikus pusztá fokozatosan beerdősült, a tölgy lett uralkodóvá, megjelent a gyertyán, a bükk és a jegenyefenyő. Az ország nyugati felében erdeifenyő az uralkodó. Ezt a kort, amely 2500-ig tartott, atlantikus vagy tölgy-korszaknak nevezzük. Az éghajlat ezután ismét hűvösebbé és nedvesebbé vált, a csapadékmennyiség növekedett. A háttérbe szorult tölgyesek helyét egész az Alföldre lehúzódó bükkösök foglalták el, a középhegységeken luc- és jegenyefenyő dominált. Az Alföld vizei mentén a maitól kevéssé eltérő vízi és vízparti vegetáció uralkodott, a szárazabb helyeken az Ósmátráról származó növényfajok által létrehozott növényzövegetetek állottak. A legutolsó klíma- és erdőtörténeti korban — 8000-től napjainkig — az éghajlat már nem sokat változott. A lehűlés befejeződött, az éghajlat szárazabbá vált, a bükk ismét visszahúzódott az Alföldről, a fenyők pedig szinte teljesen eltűntek az Ósmátrából. Kialakultak az utolsó erdőtüzek, és az Alföld utolsó természetes képe, az erdőkel, mocsarakkal, kisebb pusztákkal tarkított táj: az erdős sztyepp, amelyet az erdőirtások, lecsapolások, emberi települések tesznek kultúrpusztává. A pusztai népek bevándorlása előtt az Alföld java részét hatalmas erdőségek borították: partmenti ligeterdők, ártéri mocsárerdők, másrészt homoki náderdők és cserjések. A bevándorló magyarokat is nagyrészt fás növényzetű, nyirkos talajú.

A gyöngyvirágos tölgyes csereszintje. Közöséges mogoró (*Corylus avellana*) csüngő barkója és termései ága

lassan kiszáradó Alföld fogadja, amely a török hódoltság után teljesen leromlott pusztává válik. Mai erdőtlenségét azonban sem klímája, sem talaja nem magyarázza meg, azonban mint pusztá, a posztglaciális sztyeppektől teljesen független. Nem klimatikus sztyepp, hanem kultúrpusztá.

A történelem előtti időkben az Alföld tehát az erdős-sztyepek övébe tartozott. Hiszen már a nedvesebb elegyes tölgyes korban az erdős-sztyepp képe kezd kialakulni: a nyíltabb pusztai tölgyes, majd zárt gyöngyvirágos tölgyes lesznek uralkodóvá. Az orosz sztyepp és erdős-sztyepp klimatikus adatai és klímadiagrammjai is bizonyítják, hogy az Alföld klímája az ukrán erdős sztyepp övének (Kijev—Kurszk—Voroņezs—Kujbisev—Orenburg vonalának) felel meg.

Megfigyelési területem természetföldrajzi tájbeosztás szerint felülről lefelé haladva:

az Alföld nagytájhoz (makrorégió),
a Nyírség középtájhoz (mezorégió),
a nyírségi homokvidék kistájcsoportjához (mikrorégió rendszer),
és a Dél-Nyírség kistájhoz (mikrorégió) tartozik. Debrecen a Nyírség és a Hajdúság választóvonalán fekszik, a Pallagi erdő, ahol felméréseimet végeztem, azonban már a Nyírség középtájhoz tartozik. Pontos földrajzi fekvése: Gr.-tól keletre 21°37'; E-i szélesség 47°34'.

Geomorfológiai szempontból futóhomokkal fedett oldalékkúp síkságon fekszik a debreceni Nagyerdő, melyen felszíni (Eolikus) képződmények, futóhomok buckák is találhatóak. A homokpuszták anyagát a pleisztocénkori szelek fújták ki. Igazi futóhomokot a Nyírségben ma már alig találunk, mert javarészt ősi, vagy ültetett erdők, szőlő stb. borítják. A kötött homokot kultúrterületen barna, humuszos mezőségi talaj borítja. Az igazi erdei talajok, homokon és löszön egyaránt, a lomboserdők vi-

A kökény (*Prunus spinosa*) virágos ága

lágos barnásszürke talajai, melyekre jellemző altalajuk vasas, sötétbarna akkumulációs szintje. A csapadéknak van a hó mellett az erdő elterjedésére és életére a legnagyobb hatása. A felületes szemlélő előtt az erdő elterjedése azt a látszatot kelti, hogy az alacsony hőmérséklet kedvez az erdőnek. A 16 °C-nál melegebb tájak fátlansága inkább a meleggel együtt jellemző csapadékhiány következménye. A csapadékhiány következtében kapcsolatban van az erdőszültséggel, mint a hőmérséklet. Az Alföld éghajlati viszonyai a fa-, illetve az erdőtenyészet létfeltételeinek megfelelnek. Szelei a központ felé fújnak, évi csapadékmennyisége 500–750 mm, de seholsem száll az erdő létminimumának megfelelő 500 mm alá. Debrecen és környékének éghajlati viszonyai is megfelelnek erdőségek kialakulásának. E területre vonatkozó adatok 50 évi átlagot véve, a következők:

- januári középhőmérséklet: $-2\text{ }^{\circ}\text{C}$,
- júliusi középhőmérséklet: $+20\text{ }^{\circ}\text{C}$,
- évi átlagos középhőmérséklet: $+11\text{ }^{\circ}\text{C}$,
- lehullt csapadékmennyiség a tenyészidőszakban április 1-től szeptember 30-ig: 300–350 mm,
- csapadékmennyiség október 1-től március 31-ig: 200–250 mm
- évi átlagos csapadékmennyiség: 550–600 mm,
- a tenyészidőszak középhőmérséklete: $+17^{\circ}$ – $+18\text{ }^{\circ}\text{C}$,
- évi napfénytartam: 2000–21000 óra,
- uralkodó szélirány: ÉK-1.

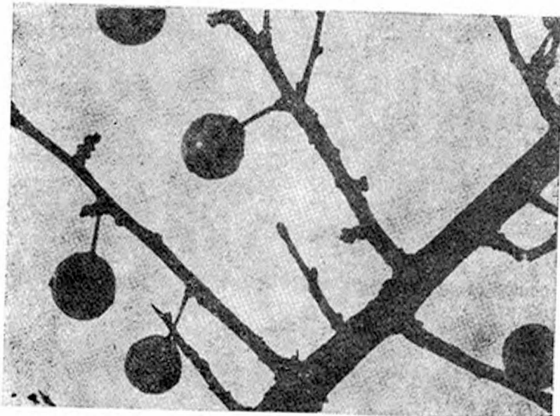
Magyarország viszonylag kis területén sokféle éghajlati hatás érvényesül. A szubmediterrán és szubatlati jellegű területek mellett a legnagyobb hazánkban a kontinentális terület. Debrecen és környéke is kontinentális hatás alatt áll. Többek között az éghajlati határok sokrétűsége miatt Magyarországon 4 flóratartomány 7 flóraidéke találkozik egymással.

A debreceni Nagyerdő a Holarktikus flórabirodalomba (a föld északi ertratropikus öve)

a közép-európai flóratertülethez, a délkelet-európai tartományhoz, a magyar vagy pannóniai flóratartományhoz (Pannonicum), a Kis- és Nagyalföld flóraidékához (Eupannonicum), és a Nyírség (Nyírségense) flórájához tartozik.

A kökény levele, terméyes ága szeptemberben

A kökény termésága agtvisekkel, novemberben

Az Alföld növénytakarója ma már nagyrészt kultúráj. Epp a homokterületek növényvilága az, amely az ősi táj képét leginkább megőrizte. A másik két tájtypus, a nagy folyók ártereit követő egykori ligeterdők és különösen a löszhátak ősi növényzetéből ma már alig akad hírmondó. A homokterületek között is a Nyírség (Nyírségense) az, amely az Alföld ősi tájképéből és növényzetéből a legtöbbet őrzött meg. Ez az Alföld tájképileg és az itt élő növénytársulások szempontjából legváltozatosabb része. A Nyírség nagy része mészből szegény, savanyú homok, amelyen a savanyú balti és mészkedvelő pontusi elemek találkoznak és keverednek. Látszólag ellentétes növénytársulások élnek itt egymás mellett. Acedofil homokpuszták és homoki rétek mellett fellelhetőek pusztai és gyöngyvirágos tölgyesek, mindkettő számos változatban. **Tölgyesek** — *Querceta*. Hazánk nagy részén ez a formáció uralkodik igen gazdag elegyes erdők képében, melynek vázát mindig a tölgy alkotja. Minden tölgy kifejezetten fényigényes, laza lombátorú és ezért a talajt a kiszáradástól alig védi. Ezzel magyarázható, hogy a tölgyesek eredetileg nem elegyetlenek, hanem árnytűrő fajokkal (gyakran cserjékkel, alacsonyabb növésű fákkal) alkotnak rendkívül sokszínű asszociációt. Vegyes lomblevelű alomban gazdag adafontenyészet alakul ki, amely a talajt megfelelő állapotban tartja. Az ilyen tölgyes aljnövényzete dús, sokszínű, mint például a debreceni Nagyerdő gyöngyvirágos tölgyes állománya. A fényhatások sokfélesége a fajok és kísérőnövényzet sokféleségét eredményezi. Ez gazdagabb, tökéletesebb szerves anyagcseréforrást teremt, dús vegetációt eredményez, a talaj üde állapotát biztosítja. A Xerofil lombos erdőkhez tartozó homoki tölgyek: mind a zártabb, nyirkosabb talajú gyöngyvirágos tölgyes (*Festuco—Quercetum*) regionális társulásokkal nyíltabb pusztai tölgyes (*Festuco—Quercetum*) regionális társulásokkal van három homoktájunkon képviselve.

Az általam vizsgált növénytársulás elhelyezkedése a rendszerben:

Osztály: *Querceta Pubescentipetraeae*

(Classis)

Sorozat: *Quercetalia pubescentris*

(Ordo)

Csoport: *Quercetalia Pubescentripetraeae* (Száras tölgyesek)

(Federatio)

Alcsoport: *Aceri (tatarico)—Quercion*

Társulás: *Convallifio—Quercetum roboris*

(Associatio)

Típus: *Convallario—Quercetum tibiscense*

Véleményem szerint az általam vizsgált erdőréz a *Convallario—Quercetum tibiscense convallarietosum* változat inkább.

A *Convallario—Quercetum roboris* — Gyöngyvirágos tölgyes, magasabb talajszintű, üdebb talajú terméshelyeken jelenik meg. Hűvösebb, nedvesebb mikroklímájú zárt klímaerdő az Alföld homokján. Földrajzilag, ökológiailag és cönológiailag az igazi pusztai erdők és a gyertyános tölgyesek, illetve a tölgy-köris-szil ligetek között állnak. Árnyas, zárt homoki szálerdők.

A nyírségi variánsban az uralkodó fajok még a kocsányos tölgyön (*Quercus robur*) kívül:

Pyrus pyraea — vadkörte,

Ulmus campestris — mezei szil,

Acer campestre — mezei juhar,

Populus tremula — rezgő nyár,

olykor *Tilia argentea* — magyar vagy ezüsthárs,

és *Betula pendula* — közönséges nyír.

Járulékosan:

Cerasus avium ssp. *silvestris* — a cseresznyefa vadon növe alfaja, madárcseresznye,

Malus silvestris — vadalma,

Fraxinus angustifolia ssp. *pannonica* — hegyesfogó köris,

Populus alba — fehér nyár,

esetenként *Carpinus betulus* — gyertyán is előfordul.

Az általam vizsgált területen a fák eloszlása 1000 m²-en átlagosan a következő volt:

18 db kocsányos tölgy	30—35 m	39,1 %
23 db mezei juhar (ebből kb. 10 db cserjenövésű, 10 m alatt)	13—15 m	50 %
4 db mezei szil	15—25 m	8,8 %
1 db vadkörte	10—12 m	2,1 %
46 db		100,0 %

A mezei juhar százalékosan kifejezett részesedése (50%) az erdő összfaállományából talán meglepő lehet. Ez a szám azonban csak az illető növénytársuláson belüli relatív gyakoriságát (abundancia) mutatja. A növénytársulás külső képében mindenképpen a magasabb termetű, nagyobb borítású (dominanciájú) kocsányos tölgy lesz az uralkodó. Nem is szólva arról, hogy a megfigyelési területemen fellelhető mezei juhar példányok csaknem fele még sarjnövésű volt.

Akácérdő részlet. (*Robinia pseudo-acacia*)

Az alföldi gyöngyvirágos tölgyesek szélén nyáras-borókás szegélytársulásokat figyelhetünk meg. A debreceni Nagyerdő jellemző szegélytársulását alkotó fák a rezgő nyár (*Populus tremula*) és a fehér nyár (*Populus alba*).

Megfigyelési területemen a cserjeszinten csupán két cserje fordult elő. Az egybibés galagonya (*Crataegus monogyna*) és a közönséges mogoró (*Corylus avellana*) volt ez a két cserjefajta. Az előbbiből 1000 m²-es területet véve 2 db, az utóbbiból 3 db volt található. Az erdőszél (szegélytársulások) és az erdei utak mentének cserjevegetációja azonban annál gazdagabb. A leggyakoribb talán itt is az egybibés galagonya és a kökény (*Prunus spinosa*). Megtalálható a közönséges mogoró mellett a csikos kecskerágó (*Eunymus europaeus*), a fekete bodza (*Sambucus nigra*), a fagyal (*Ligustrum vulgare*) és a veresgyűrűs som (*Cornus sanguinea*).

A gyöngyvirágos tölgyes üde talajával az aljnövényzet gazdagságát eredményezi. Még az őszi, szeptemberi növényvilága is, mikor felméréseimet végeztem, igen gazdag. 10 m²-es területek átlagát számolva a következő lágyszárú növények találhatóak ősszel a debreceni Nagyerdőben: Az aljnövényzet négy magassági szintre osztható:

Ákácfa kérge

A talajszintől számított magasság A növény neve	előfordulása db számban	gyakorisága %-osan kifejezve az egyes magasságsszinteken belül
I. 0—20 cm		
Erdei ibolya (<i>Viola silvestris</i>)	3 db	0,6 %
Széles levelű salamonpecsét (<i>Polygonatum latifolium</i>)	2 db	0,4 %
Tyúkhúr (<i>Stellaria media</i>)	kb. 600 db	99 %
		100 %
II. 20—40 cm		
Erdei sás (<i>Carex silvatica</i>)		2,4 %
Borzas repkény (<i>Glechoma hederaceum ssp. hirsutum</i>)	14 db	34,1 %
Nehézságú gólyaorr (<i>Geranium robertianum</i>)	24 db	58,5 %
Kékküstökű csomorja (<i>Melampyrum nemorosum ssp. debreceniense</i>) (endemikus faj)		5,0 %
		100 %
III. 50—80 cm		
Enyves zsálya (<i>Salvia glutinosa</i>)	55 db	91,7 %
Vérehulló fecskefű (<i>Chelidonium majus</i>)	2 db	3,3 %
Erdei tisztesfű (<i>Stachys silvatica</i>)	3 db	5 %
		100 %
IV. 100—150 cm		
Nagy csalán (<i>Urtica dioica</i>)	35 db	100 %
	706 db	

Látható tehát, hogy az első magassági övre egyértelműen a tyúkhúr nyomja rá a bélyegét. Ez a kis növény, amely a szekfűfélék második alcsaládjába tartozik, csaknem kozmopolita gyomnövény. Finom, vékony szárú, mégis lehet évelő is. Bugaszzerű virágzataiban apró, fehér, csillagszerű virágok találhatók. Különlegessége az ősszel előforduló keisztogám virágok és az olykor előforduló szíromtalan alakok. Én is ilyen csoportosulást figyeltem meg.

A második övben elhelyezkedő növények közül egyiknek sincs kiemelkedő, az egész növénytársulást meghatározó szerepe.

A harmadik magassági övben találhatjuk az egész asszociációra legjellemzőbb, az aljnövényzet külső képét nagyban meghatározó fajt, az enyves zsályát. Borítása is ennek a növénynek a legnagyobb.

A nagy csalán is fontos tagja ennek az asszociációnak. A Nagyerdőt talán el se lehetne képzelni e nélkül a szinte mindenütt előforduló, gyakran embermagasságra növő növény nélkül.

A Nagyerdő ősi állományát egyes foltokban, különösen a városhoz közelebb eső területeken valamilyen oknál fogva kivágták. Viszonylag hamar megindult aztán e területek visszaerdősítése. Általában akácot, kisebb mértékben erdei fenyőt (*Pinus silvestris*) telepítettek később az irtásokra.

Felméréseket végeztem egy 20—25 éves akácban is, mely előtt gyöngyvirágos tölgyes állt hajdanán. Jelenlegi aljnövényzetének felméréseivel jól ki lehet mutatni, hogy a talajt nagyon kiélő akácok milyen hatással van az erdei lágyszárú növénytakaróra.

Az általam vizsgált erdő rész 100% akácot (*Robinia pseudo-acacia*) tartalmaz. A félnedves akácok csoportjába tartozik.

1000 m²-en átlagosan 123 db akácfa nő. A lombkorona nagy fényigénye miatt az erdő alját is bőven érik napsugarak, mivel a faállomány nem sűrű. Az akácok nem adnak televényt, az avarréteg vastagsága is csupán 3—5 cm, ellentétben a gyöngyvirágos tölgyes 10 cm vastag avarjával. Cserjeszinten az akáccal elegyesen, de csak igen kismértékben ve-
gyülve fekete bodza (*Sambucus nigra*) található, melynek állománya az

erdő széle felé válik nagyobbá. Az erdei utak mellett és az erdőszéli cserjeállomány egyébként a gyöngyvirágos tölgyes cserjeszintjének növényzetével egyezik meg — annyi különbséggel, hogy közönséges mogoró (Corylus avellana) egyáltalán nincs képviselve.

Az akácok aljnövényzetében sok adventív és kozmopolita elemet, valamint sok gymnóvénnyt találunk.

Lágyszárú vegetáció: talajszinttől számított: magasság:	darabszám 10 m ² -en	%-os arány egy-egy csoporton belül
0—20 cm		
Erdei ibolya (<i>Viola silvestris</i>)	1 db	4,55 %
Széles levelű salamonpecsét (<i>Polygonatum latifolium</i>)	1 db	4,55 %
Repkény veronika (<i>Veronica hederaefolia</i>)	20 db	90,9 %
		100,0 %
20—50 cm		
Piros árvaszalán (<i>Lamium purpureum</i>)	10 db	23,8 %
Vérehulló fecskefű (<i>Chelidonium maius</i>)	22 db	52,4 %
Ligeti perje (<i>Poa nemoralis</i>)	8 db	19,0 %
Szulák (<i>Convolvulus arvensis</i>) kozmpolita faj	2 db	4,8 %
		100,0 %
100—150 cm		
Közönséges aranyvessző (<i>Solidago virga aurea</i>) adventív elem	1 db	2,8 %
Nagy csalán (<i>Urtica dioica</i>)	35 db	97,2 %
	100 db	100,0 %

Ennek az akácoknak az aljnövényzete véleményem szerint három magassági szintre osztható. A talajszinttől számított 20 cm magasságig a repkény veronika az uralkodó. Az itt igen kevés számban megtalálható erdei ibolya és széles levelű salamonpecsét a hajdani gyöngyvirágos tölgyes maradványnövényei. A második magassági övben két általánosan előforduló gymnóvénnyel: a piros árvaszalán és a szulák is képviselve van. A ligeti perje száraz talajra utal. A harmadik magassági övben a nagy csalán az uralkodó, amely csak igen kismértékben elegendik a közönséges aranyvesszővel.

A telepített akácok erdeink 13%-át adják. Nagyon remélem, hogy ha a jövőben akácepítések lesznek, azok nem az ősvetációjától megfosztott területekre történnek, hanem már régóta erdőtlen területekre.

Az erdő közjóléti és kulturális hatása ma már vitathatatlan. Közjóléti hatásának legfontosabb összetevői a következők: erdőklíma kialakulása, vízgazdálkodás, talajpusztulást gátló, szűrőhatású (levegőszennyezettség, zaj, radioaktív anyagok, káros kémiai vegyületek — különösen vonatkozik ez a nagyvárosok, mint pl. Debrecen környéki erdőkre), egészségügyi, üdülési, esztétikai.

A debreceni Nagyerdő ma már nagy részben természetvédelmi terület. Szükség is van erre a védelemre, mert hiányában Debrecen egy értékes, történelmileg is jelentős színterrel szegényedne.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Dr. Kárpáti Zoltán és Dr. Tetspó András: Alkalmazott növényföldrajz. 1971.
2. Dr. Pécsi Márton és Dr. Somogyi Sándor: 1967. évi 4. sz. Magyarország természeti földrajzi tájai és geomorfológiai körzetei.
3. Dr. Soó Rezső: Az Alföld növényzete kialakulásának mai megtétele és vitás kérdései.
4. Dr. Soó Rezső: A magyar puszta fejlődéstörténetének problémája.
5. Dr. Soó Rezső: A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve.
6. Szántó János és Soó Rezső alapján: Magyarország éghajlatjáról térképe és florisztikai-növényföldrajzi adatai. 1952.

* * *

Új múzeumok, múzeumtervek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

Hazánk legmozgékonyabb, leginkább fejlődő múzeumi szervezete a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei. A nagyarányú fejlődés abban is megmutatkozik, hogy a miskolci múzeumi struktúra teljes felülvizsgálatával és átalakításával a miskolci múzeumügyet minden tekintetben élvonalba hozták. De különösen jelentős az a fejlesztési terv és módszer, ami egyrészt a meglévő megyebeli múzeumok fejlődését, fejlesztését ugyanolyan fontosnak tartja és ugyanúgy viszi végbe, mint a megyei múzeumét. Másrészt új múzeumok létesítésével az egészséges és arányosan elosztott múzeumi hálózat teljessé, mondhatni tökéletesé tételén fáradoznak. Mindezek mellé egyszerű, országos érdeklődést kiváltó kiadványsorozatokat és más publikációs lehetőségeket teremtettek. — Jelenleg két múzeumszervezési tervvel foglalkoznak. Minden bizonnyal a következőkben sor is kerül a már nagyon hiányzó, oly sokaktól igényelt Gömöri Múzeum megszervezésére Putnokon. A Gömöri Múzeum létrejötte nemcsak miskolci, megyei érdek, hanem kialakítása szorosan összefüggésben áll a KLTE Néprajzi Intézetének több éves Gömör-kutatási tevékenységével, *Ujváry Zoltán* professzor személyes kezdeményezésével. *Az Abaúji Múzeum* pedig Forrón jön majd létre. Értékes, nagy művelődéstörténeti múlttal bíró épületben a XVIII. század végén épült, messze földön híres, emeletes fogadóban nyer elhelyezést. Ilyeténképpen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében minden önálló *kistájak* és egyáltalán egymástól többé-kevésbé elkülönült népcsoportnak meg lesz a maga múzeumi gyűjteménye. Miskolcon a Herman Ottó Múzeum mellett a *Borsod-Miskolci Múzeum*, Szerencsen már régóta áll a *Zempléni Múzeum*, Forrón (hamarabb fog megnyílni a gyűjtemény mint Putnokon) az *Abaúj Múzeum* kap otthont, Putnokon pedig a *Gömöri Múzeum* szolgálja majd a honismeret, helytörténet, az izlésnevelés és mindezeket, a regionális tudományos kutatás célkitűzéseit.

EGY RÉGI ÍRÁS A RÉGI NAGYERDŐRŐL

PETHEÓ KÁROLY

Évekkel ezelőtt akadtam rá véletlenül Pető Imre könyvecskéjére, melyet 1898-ban adott ki DEREZENI NAGY-ERDŐ címen. Fűzött, kömlymelyet 1898-ban készült litografált kézirat, az egész 126 oldal. Puha nyomatos eljárással készült litografált kézirat, az egész 126 oldal. Puha fedőlapját, a belső rajzokat meg a fejléceket Szűcs Sándor rajzai díszítik, magát a szöveget Ádám János írta igen szép betűvel, a külön lapon mellékelt térképet pedig Lasz gallner Oszkár rajzolta.

Úgy gondolom, hogy megjelenésekor sem lett volna helyes e kis munkát szigorú kritikával fogadni, és még kevésbé lenne ez illő ma. Nem tudományos vagy írói becsvágy adta a tollat a szerző kezébe, hanem egy szerűen a természetnek, az erdőnek, közelebről a debreceni Nagyerdőnek a szeretete, ahogy ezt kedvesen naiv kis versében is mondja mindjárt a bevezetőben:

A nagyerdő minden tája
üdülőkét készen várja.
Zöldpázsitos virányokon
ha leheversz nem vesz zokon.
Ide járjunk szeretettel,
Mert az erdő nem neheztel.
Kincset ad az mindenkinék,
akik ő hozzája hívek.

Ennyi csupán ez a gyermeki vallomás, melyet Hora Károly úr zongorára és Pásztor Gyula úr férfi négyesre is átírt, illetve alkalmazott, s akiknek szíves fáradozásáért Pető Imre a könyv zárszavában ki is fejezi hálás köszönetét.

A kották és egy egész oldalas rajz után, melyen egy magyaros ruhás ba öltözött pár áll egy tisztásán az erdőnek, közvetlen hangú beszélgetésből következik feleségével, „az anyujkkal”, az erdőről meg egyebekről. Eből megtudjuk azt is, hogy ő magát amolyan „beamterféle” embernek tartja, az egymást rendetlenül váltó évszakokkal (hát már akkor is...?) pedig sehogymé volt kibékülve. Megoldásként, jobb híján, azt javasolja, hogy „immár helyén volna közép Európa számára különleges kalendáriusmot szerkeszteni”.

Ezek után „Debreczen város kincsesládája” címmel tér rá a Nagyerdő leírására. Területét mintegy 2300 holdnak mondja. Dicséri a várost azért, hogy nagy gondnal csinosítottja az árnyas park sétányait, pótoit-az és gyarapítja annak fáit, bokrait, és hogy a sűrű járatú, gőzmozdonyú helyi vasúttal olcsón ki lehet ide jutni. Felsorolja végül az erdő fáit, cserjéit, virágait, madarait és vadjait is. Akkor a Leveles csárdától kezdve széles országút vezetett, mely ketté osztotta az erdőt, jobbra és balra számos nyiladékkal. Ezek szemléltetésére térképet is szerkesztett „az erdőmesteri hivatal főlvétele szerint és saját bejárásai nyomán”, feltüntetve rajta a parkerdő nyaralóházait éppen úgy, mint az erdőből régen eltűnt dinyeföldek helyét.

„Gyerünk tehát míg el nem kúsunk,
„Aczélózzuk meg az egészségünk!”

E mottó után a következő résznek a címe: „Hogyan fődöztek föl a Nagyerdőt.” Azzal kezdi, hogy Debrecenbe ők 1890-ben jöttek. Július vége volt, nagy hőség. A fű is kiégett, de bor kitűnő termelt! Nehezen hiszi el, amikor azt hallja, hogy a város szélén erdő van. Potemkin varázsló szellemét gyanítja a dolog mögött, de mégis elindul a kis vasút mentén végig a még zsenge akácfák sorai között, s nem csalódik: gyönyörű fák, fűrdőház, a Dobos pavilon, lövölde és kutak, sétányok várják ott „a vasár- és ünnepnapok délutánjain kiözönlő néparadatot, ... rengeteg por-fellegtől kísérve”.

1890 szigorúan erős tele után az 1891-es év korai nyeha tavasszal köszöntött be. A Nagyerdön újra indult az élet. A Leveles csárdában is pezsgő, hangos volt a kedv: „Nézvén mi olcsón és mi jól mulat savanyú borral s rossz zenével a nép”, idézi Madácho, majd leírja, hogy mennyi gyöngyvirág, ibolya, eper, mogyoró, gomba stb. kínálta magát. Végül újabb Madách-idézettel zárja a fejezetet:

„Ki a szabadba, a várost átólom,
Korlátolt rendjét e kalmár vllágnak!”

Szűcs Sándor két táncoló pár rajzával igyekszik illusztrálni egy hétvégi mulatság hangulatát: a Leveles csárda előtt egy bajonettes, kackiás bajszú vitéz forgat egy magyar ruhás fehérnépet, míg egy másikat bőgatyás, bő ingujjas legény táncoltat, fején darutollas kalappal.

Szerzőnk ellátogatott a nagyerdei dinyeföldekre is, ahol este gulyást főztek bográcsban az egyik gunyhónál.

És mit ad, mit kínál az ősi Nagyerdő? Kosárfonásos sárga fűvesszőt; vörös- és feketegyűrű, mogyoró, kecskerágó, bodza, fagyal és juharfa vesszőt, amikből még kerti bútorok, virágállványok is készülnek a hozzáértő ügyes kezek munkája nyomán, hosszú téli estéken.

Újabb fejezet cím: „Epizódok a Nagy-Erdőről.” Csevegés, ahogy ő nevezi. Így kezdi: „Eljött ismét a szép tavasz! ... ütődött a fű, ... a renegő gabona között pity-palaty verdegél.” Ezek után már azon se lepődhetünk meg, hogy a Czibere út felső végén hét „bolyhos juh” és 4 tehenet legeltet egy hetvenedik évében járó pásztor, akinek rőt szakálla van, de bajusza nincsen egy szál sem, a neve pedig Czibere István, akit szerzőnk hol Czibere-bá-nak, hol csak István bá-nak hív. Az öregnek volt egy magakészítette tilinkója, melynek „fáján varázslón zengé bűvés énekét”, ahogy Pető Imre költőien írja.

Ez volt az első „csevegés”. A másodikban Bagosi József nevű dinyetermesztő erdővédőről ejt szót, ki jól behűtött dinyével és hús vizű kúttal várta őket árnyas, kertes házában, az erdő napkeleti részén.

1896-ban tlőgyfamakkot és bükköt „ültetnek” egyik tisztáson, a madaraknak „ltatásáról” pedig az úgynevezett Nagyvízállásnál levő kútnak vályújából gondoskodnak, ti. ő, az öreg Czibere és az ő csatlósa, aki mindég vele volt, s akit Kendének hívtak. Mindezt versben is megörökítette, Szűcs Sándor meg a gémeskutat rajzolta le.

A következő csevegésből megtudjuk, hogy minek az emléket őrzi a Kesés-rét elnevezés. Annak, hogy itt vesztette el csatlósa, Kende, a gyöngykalgylós zsebkését...

Kik járhatnak a Nagyerdőre? kérdezi a következő cím: „vajjon részesítik-e eme szép alföldi erdőt a megérdemelt fölkarolásban, ... vajjon értékesíti-e Debreczen város nagyközönsége önnön jóvoltára ezen pán-

ratlan természeti kincset, mely számára kínálkozik. Bizony édes-kevéssé! Ennek alátámasztására azt írja, hogy a gazdálkodó polgárelem hétéken át kint van a földeken, az iparosok és kereskedők csak vasár- és ünnepnap érnek rá, ilyenkor viszont a szőlőskertjeiket keresik fel, míg a hivatalnok, tanácsi, tanítói, kereskedelmi, ipari, gyári s üzleti alkalmazottak egyet-kettőt fordulva a parkban, a vendéglőben kötnek ki. A hivatalnokok a hétköznapiak délutánján is kirándulhatnak családjukkal, de fontosabb a kávéház, a piké, a sakk... Kikkel lehet hát találkozni a Nagyerdőn? Gallyat, gombát, virágot, epret, komlót,ogyorót, kökényt, körtét, vadalmát, galagonyát, vadcsóskát, farkasalmát, bodzakását gyűjtögető szegényeket, gyermekeket...

Ezután az „Erdők szellemének” jóslatát így adja „közkezre”: „Elérkezend még az idő, nem telik bele egy emberöltő, hogy legkeresettebb hely lesz a Nagyerdő. A kis vasút mint villanyos, melynek kalauza is mind aranyos, az erdő végéig viszen, széles nyílások, utak közt kényelmesen. Kedvelt lesz a langy zefirszellő; fáradt utasoknak léssen sok vendéglő. És epret-, málnát tejszínével, kaphatni majd szépszerével. Fel-nöttek sem bánt a csúz, czigány majd ha talp alá húz. Így élnek el szá-zadvégig, kik az Erdőt megbecsülik!” (Úgy legyen! — teszem hozzá én.)

A következő fejezet: „Négy évszak a debreczeni Nagy-Erdőn.” Azt tartja a közmondás, hogy az igazi házassáletnek 7 év, 7 hónap és 7 nap a próbaköve... Ezzel a bevezetővel kezdi, mivel ennyi ideje ismerkedett meg a Nagyerdővel, illetve jegyezte el magát vele. Aztán újabb történeteket mesél el Csordás Están gulyásról, a nyulasi lövészetről az eseményeit az erdőszéli árok dombjáról szemlélő ingyenes néparadról, melyet „a rőndnek erélyes Demagógjai ... sallangos elokvenciával telenek le” és fosztják meg a műélvezettől. Ezt a részt is vessel fejezi be:

„A jó Están bécisit,
Ki már sírban ásit:
Aldja meg az Isten!
Ismerték őt többen,
Hírnevét a csorda ...
Hortobágyra hordta!”

Megemlékezik a régi, begyepesedett, káva nélküli ún. Bernát-kútjáról is. Ez a kút a térkép szerint ott volt az erdő Nyulas felőli szélében, a lóversenyter közelében, kicsit északra. Itt is hűséges kisézőjével járt, aki- ről csak annyit tudunk, hogy hol levante Kendének, hol csatlósnak, hol hősi bajnoknak titulálta. — Nyáron, meséli tovább az évszakok nagyerdői eseményeit, katonazene szórakoztatta az ide érkezőket, kiket az őt kocsiból álló prűszköző gőzös hozott ki. Ekkor volt a dinnyeszezon is itt, mert a Nagyerdő hűs lombok övezte napos tisztásain dinnyét is termeltek. Egyik dinnyés, Diószegi bácsi, akit tréfásan Gábor-bá-nak is nevez, Mendelovits-féle makrapipából szívta a szűzohányt. Egy másik dinnyésnek Illés volt a neve. Ha náluk az emberfia jól belakott dinnyével, arra aztán ráillett igazán a mondás: úgy szuszog a sok evéstől, akár a kása. Egyébként ezt a dinnyésekről szóló részt is, mint már korábban is, verses prózában írta, s az egészet ezzel fejezte be: „télén a megfagyott, csillogó harmat élenyűdűssá teszi a levegőt, ki tehát a szabadba!”

Amint már említettem, Pető Imre egy térképet is készített és csatolt mellékletként fentiekben csak nagyon kivonatossan ismertetett könyvecskéjéhez. Ezen a térképen feltüntette a Nagyerdőnek minden olyan helyét, aminek neve volt, s ezeket beszámolta s jegyzékbe foglalta. Talán érdemes ezeknek a ma már feledésbe merült neveknek egy részét fel- eleveníteni, izlelgetni őket, hogy milyen szépek, kifejezőek voltak. Egy-

szerű emberek adták ezeket a neveket, akik ismerték, szerették a Nagy- erdőt, akik nem szemetelni, hangoskodni mentek ki, hanem csendben járták napusította útjait, rejtett ösvényeit, szép tisztásainak vadvirágos magányát.

Lássuk hát a neveket: Vadalmás és körtés, Gulyás tanya, Tévesztő út (kovácsok homokja), Róka-tanya, Kigyó-telep, Margaréta-telep, Nyúl- tanya, Czibere delelő, Ibolya-telepek, mátyások, szarkák fészkelője, Földikútya-telep, Hangya-telep, Harangvirág-telep v. Körtefa-tisztás, Bozon- tos telep v. Farkasfőgőzug, Holló-telep v. Répás-kert, Földieper-telep v. Czene-telep, Fülemler út, Sas-telep, Kende-telep, Milléniumi telep v. Sző- kehegy, Vadkenderes v. Kondás-tanya, Deák domb, Sok-út-rét, Pecsenye- sítő rét, Remete lyuk, Késés rét, Tollas út, Rejtett gyöngyvirágtelep, Kis- vizállás, Gyöngyvirág út, Darázs-tanya, Gerle-telep v. Nagy vizállás, Ma- dárítató kút, Szomorúfűz kút, István kút.

A továbbiakban „Mutassuk be még a Nagyerdő és közelebbi környé- kének természetrajzi ismertetését is” főcímet alatt felsorolja az itt élő álla- tokat és növényeket is azok rendje és osztályai szerint, általában tudomá- nyos nevüket is megadva. Hogy ezek a részek megállják-e valamennyire is a szakember kritikáját, nem tudom elbírálni. Ó kútforrásul a zárszó- ban Bontz József munkáját jelöli meg, mely 1896-ban jelent meg Keszthely város monográfiája címen. Ismét csak szakember dolga elbírálni, hogy mennyiben lehetett ez a munka irányadó a debreceni Nagyerdő von- natkozásában, az itt élő állatok tekintetében. — A „Növényvilág” c. részt viszont, amint írja, felkérésére „Tekintetes Kovács János úr, a refor- mátusok debreczeni főiskolájának ny. tanára, ki egész életét a botanika és a természettudományok szakszerű művelésének szentelése, s a ki kü- lönben is a legelső természettudósunkkal: Petényi Salamonnal, mint nemkülönbön több bel- és külföldi természettudóssal állandó érintke- zésben volt és ma is áll, szíveskedtet összeállítani, mely jóakarátú elő- zékenységeért” a zárszóban köszönetet is mond.

Pető Imre személyére vonatkozóan adatokat gyűjteni további kutatást igényel majd, de addig is talán lesz, aki ennek a kis ismertetőnek a nyomán esetleg nemcsak élvezettel és örömmel, de haszonnal is olvas- sa majd könyvét, mely megtalálható a Kollégium könyvtárában.

Megkezdődtek az 1985-ben tartandó Misztótfalusi Kis Miklós-emlékünnepek előkészületei

Az egyik legfontosabb Misztótfalusi-féle kiadvány, az úgynevezett „aranyos Biblia” (Amsterdam, 1685) kiadásának 300 éves évfordulója alkalmából 1985 tavaszán Debrecenben nemzetközi Misztótfalusi Kis Miklós-emlékünnepeket rendeznek a legkülönfélébb szervezetek és in- tézmények, a Magyar Tudományos Akadémia vezetésével. Az emlé- künepegekről majd annak idején bővebben beszámolunk.

LÁTOGATÁSUNK BOROMISZA TIBORNÁL A HORTOBÁGYON

MAGHY ZOLTÁN

1928 tavaszán történt Budapesten, amikor Káplár Miklós festőművész barátom Hajdúböszörményből felutazott, hogy a Nemzeti Szalonban március 31-én megnyíló csoportkiállításon 18 olaj- és pasztellfestményét bemutassa. A megnyitón, melyen ott voltam, még hat festőművészt állított ki, köztük Boromisza Tibor is. Úgy gondolom, hogy ezen a kiállításon találkozott először és ismerkedett meg Miklós barátom Boromiszával, mert addig nem beszéltem róla. Számomra már ismerős volt Boromisza alakja, ugyanis 2 évvel korábban a Váci utcai, volt „Belvédére” kiállítóhelyiségben megnéztem a tárlatát és ott láttam őt először. Egyedül volt a kis termekkel rendelkező kiállítóhelyiségben, sétálgatott barna színű kordbársony ruhájában.

Májusban újból Pesten volt Káplár Miklós. Egy napon együtt sétálgattunk a Városligetben, élveztük a tavaszi napfényt a kilombosodott fák között. Egy padra leülve beszélgettünk a művészetéről, hogy milyen komolyan, becsületesen kell látni, rajzolni a természetet; alapos munkát kell végezni, inkább kevesebbet festeni, mint sokat, mert csak így tudunk értékest létrehozni, eredményt elérni.

Először beszélt nekem itt Miklós barátom Boromisza Tiborról. Lelkesedéssel szót az új festő ismerőséről, aki izzig-vérig magyar, így érez és gondolkodik, képeiből lez sugárzik. „Már volt is a Hortobágyon festeni, az ottani étellel ismerkedni, a pusztát a legnagyobb kedvvel és szeretettel festi. A pásztorok közt él és a pásztorélet jeleneteit örökíti meg vásznain...” Meg is beszéltek már, hogy a Hortobágyon együtt dolgoznak majd és hiszik, hogy értékes, igazi magyar szellemű művészetet teremtenek, újat alkotnak ottani működésükkel. Mondta is Miklós barátom, alig várja már, hogy kint lehessen a Hortobágyon és festhesen; már régóta vágyik oda vissza, ismerős ott, mivel bojtároskodott régebben Péter számadógyulás bátyja mellett és igazán csak ott érzi jól magát, „ehhez van most a legnagyobb kedve...”

Boromisza Tibor budapesti festőművész 1928 június elején érkezett meg másodszer a Hortobágyra s még évekig eljár csárdabeli műterméshelyébe. Boromisza június 1-én Debrecenből írt Káplár Miklósnak Kaposvárra, Rippl-Rónai Mesternél a Róma-villában tartózkodó böszörményi barátomnak. Boromisza levelében hosszan ír, ismerteti művészi felfogását és világnézetét, a Hortobágyon és Debrecenben kövendő eszméit és eljárásait. Többek között ezt írja: „...Én Debrecenben festek, dolgozom, itt találok meg munkám és céloom feltételeit, s ebben debreceni is leszek, de kvalitásban csak országos, európai nivót ismerhetek. Tehát ez is tisztázandó...”

Nem tudom, Káplár barátom mikor jött haza azon a nyáron Kaposvárról, úgy hiszem, június végén. Ez időben indítványozta nekem —

minthogy kimegy a Hortobágyra Boromiszáat meglátogatni —, helyesen tennem, ha én is csatlakoznék és egy napra kirándulnánk. „Szeretném, ha megismernéd Tibort, ezt a rendkívül eredeti művészt” — mondta. Erdekelt ez, és a Hortobágy is, mert még nem láttam a nagy pusztát.

Csak júliusban történt, hogy egy napfényes, meleg napon elhatároztuk, meglátogatjuk a már ott dolgozó, Csárdában lakó festőművész társunkat. Miklós barátom ismerősét. Tehát megajándékoztuk kirándulásunkat azzal kiegészítve, hogy megkértük Hajdúböszörményben — városunkban — lakó dr. Molnár István főgimnáziumi tanár barátunkat, „Pista bátyánk”-at, aki engem nyolc éven át tantott s még külön francia órákat is adott, hogy ő is csatlakozzon hozzánk. Miklós barátom tudta, hogy Boromisza a keleti tanok, így a buddhista vallás ismerője s követője, ennél fogva Molnár tanár bátyánk örömmel vette meghívásunkat, mivel ő is a keleti tanoknak, a hindu filozófiának és vallásnak jó ismerője lévén, jó alkalmat talált a beszélgetésre, az eszmecserére buddhista gondolkodású festőművész társunkkal.

A délelőtti vonattal indultunk városunkból hárman, majd felszálltunk a Kisállomásra a Hortobágy felé induló vonat egyik III. osztályú kocsiába. ... Nem sokan utaztak a szakaszban és helyet foglaltunk egy nyári fehér ruhás, elegánsan öltözött, fiatalos megjelenésű, sötét hajú, fekete szemű férfi utas mellett, akinek fényképezőgépe volt a vállán, s akivel később beszédbe elegyedtünk. Ezzel az intelligens utas-társunkkal nagy szerencsénk volt megismerkedni. Debreceni volt: Halász László zongoraművész, a Piac utcai szép, nagy ékszerüzlet tulajdonosának a fia. Megtudtuk tőle, hogy ő is Boromisza Tibor ismerőséhez, barátjához utazik ki egy kis látogatásra. Igen nagy örömmel hallottuk ezt tőle; így megszaporodva, négyen érkeztünk meg „Nagyhortobágy” állomásra. Onnan gyalog sétáltunk be az árnyékos fasorban a híres Csárdához.

Délben már izzóan sütött a nap. A Csárda előtt Engli nevű üzletvezetőtől érdeklődtünk Boromisza lakása után. Az épületnek a „folyó”-hoz közel fekvő részéhez vezetett bennünket. Az alacsony, rácsos kerítés kis ajtaján átmenve, az elég elhanyagolt falú ívelt tornác szabadkéményes pitvarának szobaajtóján találtuk, láttuk meg a művész függőleges, fehér, keskeny névkártyáját; rajta — kínai hatású — tussal, rovásírással írt nevét. De zárt ajtó fogadott bennünket. Vendéglőnsünk azt mondta, hogy „a festőművész bizonyára dolgozni, festeni ment el...” Mit volt mit tenni, tovább sétálgatunk el a Híd felé és onnan néztünk szét, szemlélődtünk... A Hidről hamar észrevettük a Hodály — ma a Pásztor-múzeum — árnyékában állva dolgozó festőművészünk, homokszínű overall öltözkében. Nem látott meg bennünket, mert a vízfolyás irányába nézett, figyelte a napsütötte pusztát és ezt festette vásznára. Nem mentünk oda, nem akartuk zavarni munkájában. A Hidről gyönyörködöttünk a tengerszerű síkság nyári napfényében, izzásában, színességében és a távolban rezgő „déliabá”-jában. Tovább sétáltunk le a Hidről a puha gyeprű legelőn, élveztük az illatos levegőt és a nem messze levő „cifra gulya” lassú mozgását...

Nemsokára visszatértünk a Csárda felé és a Hidről lejöve, az olajfestményét és felszerelését hozó, már a lakásához közeledő Boromisza Tibort pillantottuk meg. Néhány lépést megtéve, találkoztunk vele. Nagy örömmel fogadott bennünket, már tudott érkezésünkről (Káplár barátunk értesítette őt jövetelünkről), várta megérkezésünket. Megörült debreceni barátja, Halász László érkezésének is. Szeretettel invitált be, kísért be mindannyiunkat lakásába — műtermébe.

Boromisza Tibor csárdabeli szobája fehérre meszelt, tágas, boltíves helyiség volt – igazi műterem. A hosszúkás, nagy szoba közepén egy széles asztal állt, azon könyvek, sok írás, festődoboz, ecsetek, tubusok... egy revolver és egy finom kivitelű tokban tör... A revolverrel kapcsolatban azt mondta Boromisza barátunk, hogy emlékezteti őt „az őshonfoglaló magyarok fegyverviselésére, szokására, szeretetére...” De kell is ez neki, mert hosszan, messze belovagolja, bejárja megismerés végett a nagy puszta; embereit – a pásztorokat megörökíti vásznain... A szobában kellemes tömjén illatot éreztünk, a hűvös levegőjű „műterem”-ben igen jól éreztük magunkat és beszélgettünk sok mindenről. Nézelődünk a szobában. Boromisza erőteljes, izmos, egyenes testtartású, napbarnított arcú férfi volt, sötét szemével, komoly tekintetével határozott, tekintélyt sugárzó egyéniségnek tűnt a számunkra. A szoba falain már olajfestmények is voltak. Egy nagyobb, négyzet alakú vászon olajfestmény ragadta meg a figyelmemet... egy kormos bika, amit a patról a Hortobágy vizébe gázol. Mesterünk elmesélte, hogy kint volt a vízparton, amikor egy magányos, nagy szarvú szaladt feléje... „Kivettem már a revolvért, hogy leöljem, de az állat irányt változtatott és a vízen keresztül ment át... Ezt a témát, jelenetet örökítettem meg.” Az olajképen, amit érkezésünkkel alkotott Boromisza a vízparton, a „déliab” rezgését festette meg a pusztai, színes tájban. E körülbelül 90 cm hosszú vásznon színesen, világos rózsaszínekkel, kékekkel, opálós fényekkel ábrázolta a távoli, déli atmoszférát, levegőt.

De mit is láttunk, mi is fogadott még bennünket a műteremben? Tehát a falakon képek: tájképek, finom, ragyogó színekkel festett olajfestmények mellett pásztorok arcképei sorakoztak, ezek a festmények mind rovásírással voltak alul vagy felül szignálva. A falakon még láthattunk egy Buddhát ábrázoló színes képet, a szent egy mondatát és egy selyem szőnyeg is díszítette a falat. A szoba sarkában festőállvány, üres, nem használt festővászon göngyölegek, keretlecek álltak. Mint említettem már, a „műterem” levegőjében tömjénillat terjengett, mint ahogyan egy buddhista lakásához illik és olvasófüzér is volt ott, mint Tibetben.

Ezeket látva és tapasztalva, később együtt elmentünk a szobából ebédelni, a Csárdában jó étvágygal és boldog érzések közt falatoztunk. Utána visszamentünk a művésznök szobájába és tovább folyt beszélgetésünk, eszmecsereink. Beszéltek többek között a keleti művészet szépségéről: a hindu, kínai és japán műalkotásokról. Boromisza barátunk művészeti könyveket, színes reprodukciókat mutatott nekünk és magyarázta azok szépségét, egyszerűségét, eredetiségét, kozmikus felfogását, érzését... Beszélgettünk sok mindenről, amikről addig nemigen tudtam: így az ősmagyarok kultúrtörténeti jelentőségéről, a hunokhoz való közelségéről, rokonságáról, a szkíta, hun, avar, magyar folytonosságról, kontinuitásról. Magyarázta e múltnak történelmi szerepét, ezeknek a népeknek hasonló kultúráját, nagyszerű művészetét, képzelőerejét, orientális szépségét. Dicsérte Boromisza barátunk mindezt és bizonyította is könyvekkel, képekkel, írásokkal. Nagy asztalán ott volt egy vastag könyv: Buddha összegyűjtött prédikációinak, bölcs mondásainak a gyűjteménye, a „Dhamo”, a „Törvény”, melyből későbbi hármas együttlé- tünk alatt csárdabeli szobájában majdnem minden este Boromisza Tibor barátunk felolvasta nekünk a szép bölcsmondásokat, Buddha prédikációit... E nemes gondolatok igazsága és szépsége rendkívül nagy

hatással volt Káplár Miklós társamra és rám... Felejthetetlen órák voltak ezek, melyekre ma is meghatottan gondolok vissza...

Kilátogatásunkkor magammal hozott néhány festményemet megmutattam Boromisza Tibor festőtársunknak, melyeket nagyon kedvére valóknak és jónak tartott. Kirándulásunk napján délután négyen sétáltunk a Hortobágy folyó partján. Halász László társunk ekkor fényképezett le bennünket. A jó illatú, füves vízparton leülve, lepihenve gyönyörködöttünk a szép naplementében, színes ragyogásában a tengerszerű síkságon, mely pusztai kép más volt, mint ma, nem volt fásítva, beépítve, felszántva még a táj...

Együtt mentünk kis este a nagyhortobágyi vasútállomásra. Elköszöntünk négyen Boromisza Tibor festőművész barátunktól, nagy szerencsének, örömnök és boldogságnak tartottuk, hogy jobban megismerhettük és megszerethettük. Ott egy napon és azzal az érzéssel és ígérettel szálltunk fel a vonatra, hogy egy hortobágyi tartózkodásra – Káplár Miklós barátom és én – felkészülve, rövidesen kimegyünk, visszajövünk a Hortobágyra! S együtt dolgozunk, festünk hármásban: Boromisza Tibor, Káplár Miklós és én. Így is történt ez, megvalósítottuk e szándékunkat, terveinket. Szeptember 15-én tudtunk munkánkhoz felkészülve a Hortobágyra kimenni s ott-tartózkodásunk alatt komoly művészi tevékenységet fejtettünk ki: számos kép született az ott eltöltött idő alatt.

Megjelent a Békés város néprajza című monográfia

A Kner Nyomda kivitelezésében mintegy 55 ív terjedelemben, gazdagon illusztrálva megjelent a Békés város néprajza című, monografikus igényű munka. A hatalmas kötetet *Dankó Imre* szerkesztette, munkatársai voltak: *Farkas Gyula*, *Hunya Péter*, *Szabó Ferencné*, *Szabó István*, *Molnár Ambrus*, *Végh József*, *Bencsik János*, *Szilágyi Miklós*, *Márton László*, *Boross Marietta*, *Pusztainé Madar Iлона*, *Dankó Éva*, *Sisa Béla*, *Hentz Lajos*, *Tárkány Szűcs Ernő*, *Bartha Elek*, *Ujváry Zoltán*, *Varga Gyula*, *Benczéné Mező Judit*. A nagyszabású munkát, amelyet a hasonló terjedelmű Békés város története című kötetnek kellett volna megelőznie, a közeljövőben egész napos tudományos konferencián fogják értékelni Békésen, országos rangú szakemberek bevonásával.

DEBRECENI LEVÉLZÁRÓ BÉLYEGEK AZ ORSZÁGOS PARAFILATÉLIAI KIÁLLÍTÁSON

FLASCH DEZSŐ

1982. okt. 22—31. között tartott nyitva a V. országos parafilatéliai és díjnyes kiállítás a MABÉOSZ székházában. A levélzáró bélyegek közt állította ki e sorok írója debreceni vonatkozású anyagát Debreceni levélzárók és tervezetek címmel.

Szóljunk röviden néhány szót a levélzáró bélyegekről!

Régebben nem használtak borítékok, csak a „levélpapír” volt ismert, melyet megírása után megfelelő formában összehajtogatottak és (legtöbbször egy) pecsétviaszsal lezártak. Így elkészítve elindították posta útján a címzetthez. A pecsétviaszsal való lezárás később még a levélboríték használatának bevezetése után is divatban maradt. Sőt ezt követően még külön dombornyomással díszített, ennek ellenkező oldalon ragasztózott kisebb papírszeletekkel külön is lezárták az egykori viaszpecsét helyén a már előzőleg leragasztott borítékok. Ezeket a többnyire négyszögletes papírszeleteket (borítékzárókat) gyárilag állították elő a pecsétviasz helyettesítésére. Tehát még ekkor is pecsétre emlékeztettek. Így fejlődött ki a múlt század második felében a levélzáró bélyeg, melyen már nemcsak ábra, hanem szöveg is volt, vagy a kettő együtt. Kezdetben kerek, csipkézett szélűek voltak és ezzel a formával, valamint piros színükkel még mindig a régi pecsétet utánozták, illetve arra emlékeztettek. (Ma is vannak ilyen formájúak, pl. az üveges medicinák lezárása használatos zárócímkék.) A hírérés fejlődésével változtak a levélzárók is. Mára már elnyerték szokványos fekvő vagy álló téglány formájukat, de azért akadnak ma is kerek, ovál, négyzet, háromszög, sőt szív alakúak is. Felragasztási helyük is megváltozott, ma már rendszeresen a küldemény címzési oldadlára helyezik el és ott egy-egy filatéliai objektum funkcionális és esztétikai kiegészítő része.

Egyes levélzárók — különösen az alkalmi kiadások — kis példányszámuk miatt ma már ritkák és keresettek.

Feldolgozott anyagomból — az előzetes bemutatás alkalmával történő értékelés után — nyolc keretre valót (96 albumlapnyi terjedelemben) mutattam be, illetve állíthattam ki. Minden bélyegkiállítási anyagot az első lapon röviden ismertetni kell, különös tekintettel kiterve a kiállított gyűjtemény felépítésének szempontjaira. Ezt, valamint a kiállított anyag viszonylagos teljességét, esztétikai kivitelezettségét, feldolgozási metódusát stb. a zsűri pontozza, értékeli. Anyagomat a következő bevezető szöveggel mutattam be:

Debreceni levélzárók és tervezetek

Debrecennek gazdag és értékes filatéliai múltja van, melybe a művészi kivitelű levélzáró bélyegek is beletartoznak. Az első jegyzet deb-

receni kiadású levélzárók a múlt század utolsó évtizedében jelentek meg és hamarosan keresettek lettek a gyűjtők körében. A Debreceni Bélyeggyűjtők Egyesületének megalakulása fellendítette ezt a parafilatéliai ágazatot is. Az egyesület részéről a legkiválóbb helyi művészek bizták meg levélzárók tervezésével. Különösen G. Szabó Kálmán, Menyhárt József, Pálnagy Zsigmond, Toroczkai Oszvald, Várkonyi Károly neve kívánkozik az élre. Nemcsak országosan ismertek, nemegyenek határainkon túl is jól csengő neve van. A Debreceni Bélyeggyűjtők Egyesületének mindenkor vezetőségét dicséri, hogy jeles filatéliai események és rendezvények ünnepélyességét művészi színvonalú levélzáró bélyegek megjelenítésével, kiadásával is emelte.

A bemutatott gyűjteményrészt első fejezetként a filatéliai tárgyú és vonatkozású levélzárókat mutatja be, majd azokat, amelyek közvetve kapcsolódnak a filatéliához. Ezeket követik a nem filatéliai tárgyuak, melyeket Debrecen ünnepi eseményeinek és különböző rendezvényeinek alkalmából adtak ki. Az egyes fejezeteken belül, ahol erre lehetőség kínálkozott — az időrendiség mellett — láthatók a tervezetek és a levélzárók különlegességei is.

A gyűjtemény, ill. a kiállított anyag Debrecen filatéliájának állít emléket és a Debreceni Bélyeggyűjtők Egyesületének képes története is egyúttal. Művészi kivitelük Debrecen méltán híres nyomdaiparának igényes munkáját öregbíti és dicséri, megjelentetésük új fejezet a város helytörténetében.

Kiállított anyagomat a zsűri „aranyozott ezüstérem” rangú minősítéssel jutalmazta, tüntette ki. A díjkiosztási ünnepséget 1982. november 22-én tartották a MABÉOSZ székházban, ahol az érmekeket, okleveleket és jutalmakat Kiss Ernő, a MABÉOSZ főtájkára nyújtotta át,

ELSŐ DEBRECENI BÉLYEG KIÁLLÍTÁS

Az Első Debreceni Bélyeg Kiállítás
levélzáró bélyege, 1927.
Tervezte és fába metszette
G. Szabó Kálmán

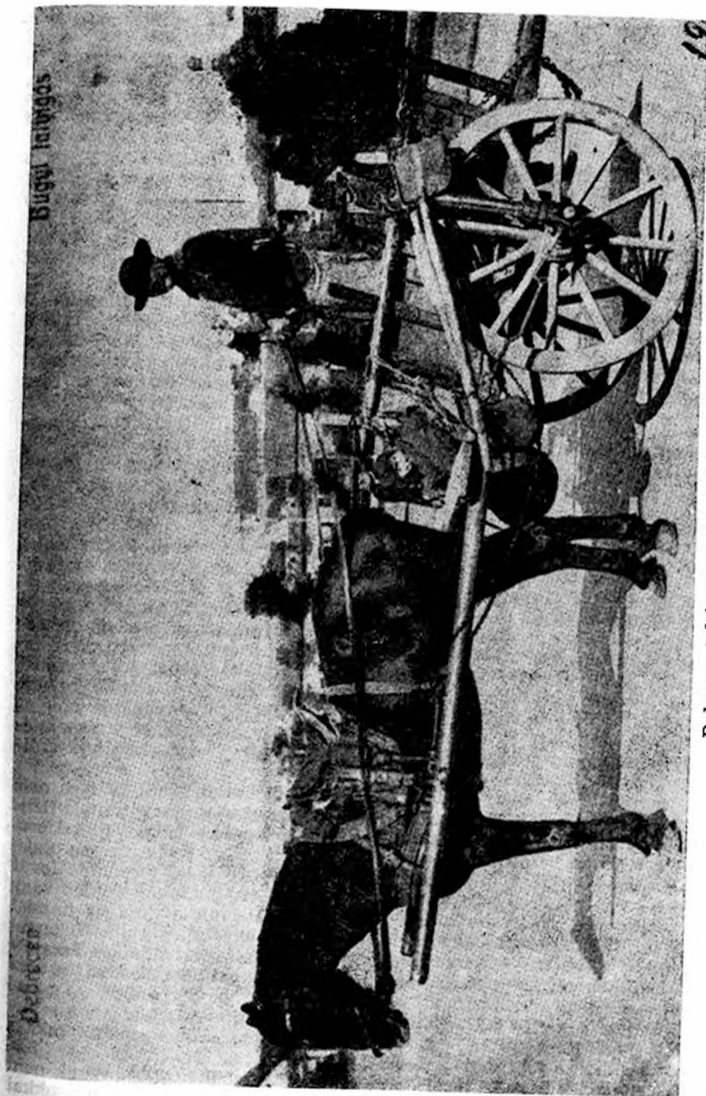
Jubileumi debreceni
levélzáró bélyeg, 1965.
Tervezte és fába metszette
Várkonyi Károly

SZEMÉLY- ÉS TEHERSZÁLLÍTÁSI FORMÁK DEBRECENBEN 1920–1944 KÖZÖTT

SZÜCS ERNŐ

A város gazdasági élete, a nagyszámú kereskedő és az ugyancsak nagy táborot képező vásároló iparos léte már évszázadokkal ezelőtt megkívánta a távolsági szállítással foglalkozókat, ahogyan akkor nevezték a *szekeres-* (személyszállítás), *fuvaros-* (teherszállítás) *gazdák* csoportjainak kialakulását. A későbbiek során, a vasútvonal, illetve a vasúthálózat kiépülésével a lófogatú távolsági személy- és teherfuvarozás jelentősen lecsökkent. Más oldalról azonban Debrecen növekedésével (lakosság szám emelkedése, területi kiterjedés), a centrum jelleg fokozódásával a városon belüli forgalom egyre több szállítási vállalkozót kívánt. Ezen szolgáltatási ágazat létjogosultsága a városi jellegből, Debrecen központi szerepköréből, valamint elsősorban a mezőgazdasági termények, de más nagytömegű áru szállításából, illetve az előzőekkel kapcsolatos nagy személyforgalmából fakadt.

Ami pedig közvetlenül periódusunkra vonatkozik; a két világháború közötti időszakban — közölt adataink szerint — e vállalkozói ágazat 389—438 önálló egzisztenciát jelentett városunkban. Az egyes évek számbeli változásai a mindenkor gazdasági helyzetnek megfelelően alakult. Fontosnak tartjuk azonban megjegyezni, hogy az összesen rovat határértékeinek alig 10 százalékos változásai aránylag nem mondhatók jelentősnek, hiszen a tárgyalt időszakban konjunkturális és dekonjunkturális évek sűrűn váltották egymást. Az ilyen idők pedig sokkal nagyobb eltérések lehetőségét hordták volna magukban (háború utáni infláció, stabilizációs és világgazdasági válság, háborús konjunktúra stb.). E látszólagos ellentmondás feloldását abban vélhetjük megtalálni, hogy ezen vállalkozók döntő többségét azok alkották, akik önmaguk, legfeljebb családtagjaik munkaerőjét használták fel szolgáltatásaik során. Ritka kivétel volt tehát közöttük a nagyszabású vállalat. A kisvállalkozók pedig még végső szükség esetén is alig-alig nyúlhattak „vállalatuk” felszámolásának módszeréhez, mivel más formájú megélhetést a nagy munkanélküliség közepette nem is találtak volna. Ezen állításunkat az ellentétes oldalról igazolja, hogy az ún. „fuvarozási vállalatok”, tehát a nagyobb cégek száma sokkal erőteljesebb változást mutat (12:1:13) az egyes években, mint pl. az egyszerű szekereseké. Ezért az összesen rovat értékei alig változnak kimutatásunkban. Amennyiben azonban bizonyos módosulásokról, az előzőek ellenére mégis beszélhetünk: az nem egyetlen emelkedő vagy süllyedő, hanem hullámzó mozgást tükröz.

Debreceni képeslap tatyigással, 1912.

**Önálló szállítási vállalkozók létszámának alakulása Debrecenben
1921—1940 között¹**

	1921.	1929.	1933.	1937.	1940.
targoncás	—	15	11	3	—
hordár	13	18	32	52	37
talyigás	112	15	10	—	—
fuvaros, szekeres	146	255	253	266	265
fuvarozási vállalat	12	4	1	4	13
bércocsi	105	69	44	40	44
béraitó	?	28	39	54	75
egyéb szállító	1	3	3	5	4
összesen:	389	407	393	424	438

Valamelyest túllépve az összesen rovat vizsgálatán megállapítható, hogy ezen **vállalkozók zömét** előbb a talyigások és a bércocsik, majd a városiasodás előhaladtával a fuvarosok és béraitósok adták. Tehát a korszakban az ágazaton belüli változások, az egyes alcsoportok egymáshoz viszonyított módosulásai jelentik az igazi változást és nem az összesen rovatban kell ezt feltételeznünk.

Kimutatásunk első szereplői a **targoncások**. A nyilvántartások szerint 1921-ben egyáltalán nem lett volna, majd néhány éves lét után, a második világháború idejére teljesen eltűntek volna az ehhez a foglalkozási ághoz tartozók. Ez a kép azonban csupán a nyilvántartások következetlenségéből jött létre, mert a valóságban a targoncás 1940-ben és utána is jellegzetes figurája maradt a debreceni piacnak.² Kora hajnalban és piacbefejezéskor a kisebb készlettel rendelkező kofák árúit, napközben a vásárlóknak szállították. Kivált befözések idején (paradicsom, lekvárok stb.) bonyolították le a forgalmat.

A **hordárok** döntő részét (voltak vasúti hordárok is!) a néhány négyzetméter rakfelületű, kétkerekű kézikocsival rendelkezők adták. Piros sapkájukkal szintén jellegzetes alakjai voltak a városnak. Rendszerint a szegény embereknek fuvaroztak. Képesek voltak a megbízó egyszerű bonyolítását kocsijukra egyszerűen felrakni. Emellett — ma úgy mondanánk — bojszolgálatot (levél, virág, egyéb küldemények, megbízások közvetítését) is végezték. Béber László hangulatos visszaemlékezésében amolyan „mindenki titkárnak” nevezte őket.³ Standjaik szállodák, kaszinók, kávéházak közelében volt.

A század elején még igen nagy számú (300) **talyigásból** 1921-re már csupán 112 volt, a gazdasági válság után pedig tökéletesen eltűntek Debrecen utcáiról. Egy lovas — ritkán két-három lovas — járműveikkel eredetileg a városban belüli fuvarozást végezték. „... járművük a rossz utakhoz alkalmazkodott: a talyigának két erős kereke volt, a csontos lovat két rúd közé fogták... Kast nem használtak, ha homokot, földet vagy szemetet hordtak, nagy ládát tettek fel. Érdekes volt a talyigás hajtási módja is. Fűredi nyereggel szerszámozott és nagyobb, darabos teherrel a fekete báránnyőrös nyeregből hajtott. Az ülésdeszkát nemigen csatolta fel, szívesebben ült lógó lábbal a ló farához az aljdeszkára, sőt a vérbeli talyigás leggyakrabban állva hajtott a talyiga derekából. A gyeplője is ehhez a kettős hajtási módhoz igazodott... A rakodáshoz szükséges vaslapátot és villát a löcskarikába szúrta, a lova sovány takarmányát zsákban a jobb oldali első zápra akasztotta.”⁴

A talyigások a szegényebb emberek közül kerültek ki, akiknek nem telt szekérre vagy több lóra. Ugyanakkor a hordárokkal, targoncásokkal

szemben lóval voltontatták, és nem kézi erővel mozgatták az árut. A talyigás volt az olyan szegények költözötője, akiknekholmija már valamivel több volt, mint egy hordárnyi vagy egy-két targoncafordulónyi. „Fénykorukban” több réteg különült el közöttük egymástól. Léteztek **búzás és lisztes** talyigások. Ezek rendszerint szerződéses viszonyban álltak a terménykereskedőkkel, illetőleg a nagy debreceni malmokkal. Az utóbbiak a nyers terménynek a vasútállomásra történő be-, és a készárutnak a malomból az állomásra történő kifuvarozását végezték.⁵ Ugyancsak kialakult a henteseknek szállítói csoportjuk is; mivel a közös vágási területre és onnan a disznót a háznál levő műhelyhez, a készárut pedig az árusító helyhez fuvarozták. Fő állomáshelyeik 1924-ig a Csicsogón (Árpád tér) — amit önmaguk „Kopialónak” is hívtak —, valamint a Kisállomás előtti Szénatéren volt.

Mondhatni, a talyigások eltűnésének arányában gyarapodott az egy-két lovas, négykerékű szekérral, esetenként stráfszekérral rendelkező **szekeresek, fuvarosok** száma. Ez a változás érzelmetli velünk, hogy a talyigások, amennyire csak módjuk volt rá, igyekeztek az egyre avultabbá váló szállítási formájukról áttérni az akkor fejlettebb fuvarosi formációra. Állomáshelyeik az egykori talyigás standok (pl. Külsővásár tér), valamint a nagyobb fatelepek (pl. Eprekert) közelében alakult ki.

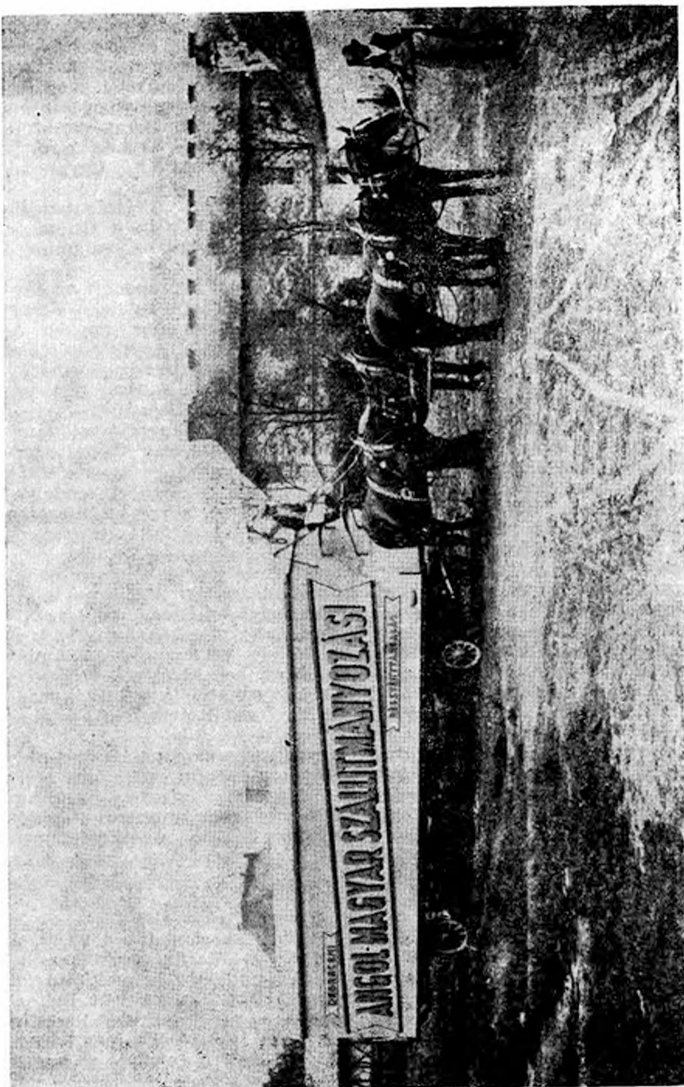
Az eddig említett változatokon túl olyan **szállítványozási vállalatok** is voltak Debrecenben, amelyek nagyságrendjük miatt vagy speciális terheléssel foglalkoztak következtében kiemelkedtek, eltértek az előzőektől. Eredetileg béraitókkal, teherautókkal, utóbb javítóműhellyel rendelkezett a **Debreceni Autóforgalmi Rt.** Ez a cég azonban, amely elsődlegesen távolsági fuvarozásokra számított, nem találta meg számítását, s telepelyét rövidesen Pestre tette át.⁶

Lovas fogatokkal, főképpen a vasúton érkezett áruk városban belüli fuvarozását végezte az **Angol—Magyar Szállítványozási Rt.** Városi tulajdonként működött a **Köztisztasági és Fuvarozási Vállalat**, amely az utcák és lakások összegyűjtött szemetét szállította el lovas fogataival. A szemétfuvarozásban közreműködött a Balogh- és Vértessy-féle, valamint a **Hortobágy Téglagyár Rt.** is. Ez utóbbi két esetben arról volt szó, hogy ezek az üzemek egyszerűen szabad szállítóképességüket értékesítették, másrészt a téglagyártás során létrejött kubikgödöröket töltötték fel az általuk elfuvarozott szeméttel.⁷

Kereskedelmi és bűtorszállításokra specializálta magát több más céggel együtt a „Müller Henrik Fia” és a „DrVasady Lajos” cég. Ezek szállítványozási vállalatok hatalmas hidegverű lovakkal, stráf- — gyakran fedett — szekerekkel dolgoztak. Vállalatukat újságban, moziban állandóan hirdették. Így pl. a Vasady cég mozi hirdetése a következőképpen hangzott:

„Költözik? Szállítat?
Vasadyra számmithat!
Iroda Szent Anna utca 2.”

A **személyszállítás** távolsági részét 1857-től egyre inkább a vasút, a városban belüli formáját pedig 1884-től a Piac és Péterfia utcákon, a Simonyi úton végig püfögő kisvasút, 1911-től a **villamos** bonyolította le. Majd — a MÁVAUT átmeneti próbálkozása után — megjelent Debrecenben a városban belüli **autobusz**közeledés egy tartósabb próbálkozása is, amikor is egy Szilágyi nevű vállalkozó előbb egy, később már három kék-sárga színű autóbuszsal összekötöttetést létesített a belváros (Kossuth utca 45. sz. elől), valamint a Nyilastelep (Szabadságtelep) között. E két forma, elsősorban azonban a villamos bonyolította le a város tömegköz-

Négylovas zárt szállító kocsi, 1924.

lekedését. A főutvonalon túl, a ma is „1-es járatnak” nevezett vonalon túl villamosok jártak a Csapó utca—Köztemető, Arany Bika—Hatvan utcán át a Doberdó utcáig, a Városháza—Vágóhíd vonalokon, valamint a Pallagi Akadémiáig.

Nem kis, de csökkenő szerepe volt a városon belüli személyfuvarozásban az 1855-től itt is létező *bérkocsisoknak*, akiknek száma rövidesen magasra emelkedett (1921-ben 105). Közülük száz számozott, a többi számozatlan volt. Ez utóbbiakat tartották diszkrétnek, előkelőnek.⁸ Külön meg kell említenünk, hogy a bérkocsisok vagy fiákeresek (kétlovas) vagy konflisok (egylovasok) voltak. Az egyfogatú 2—3, a kétfogatú 4 felnőttest vihetett egyidejűleg. Léteztek nyitott és zárt kocsik. Az előzőek a fűléssel szemben felnyitható kisélyessel is rendelkeztek. Számtalan helyen volt standjuk a bérkocsiknak; Kistemplom mellett, Arany Bika, Royal, Angol Királynő szállók előtt, a vasútállomásoknál stb. Számuk azonban 1929-ben már csak 69 lett (9 kétfogatú, 56 egyfogatú, 4 számozatlan), 1940-re pedig 44-re apadt.⁹ Helyüket fokozatosan a bérautósok foglalták el.

A lóvontatású debreceni szállítók közül utolsóként az ún. „*kofabuszosokról*” írunk. Nevük tulajdonképpen gúnynévként ragadt rájuk, de ez a név rendkívül kifejező volt. Ok ugyanis 2—3 lóval vontatott, nagy rakfelületű, rendszerint stráfkocsiból átalakított, magas deszkafalú járművekkel fuvaroztak. A „buszon” hosszantilag négy sor padot helyeztek el az utasok részére, a pad alá kerültek az áruskosarak, zsákok, kánák. A tanyavilág egy-egy pontjáról indultak el még sötét hajnalon, egymásután felszedték a termékeiket árusítani szándékozókát, a kofákat, majd piac után, délután hazaszállították őket.¹⁰

A *bérautósok* „*első fecskéinek*” Debrecen utcáin taxijaikkal 1912-ben megjelenő Philip Rudolfot és Barna Józsefet tekinthetjük, akiket rövidesen követett két járművet változtató fiákeres is: Major István és Mészáros József.¹¹ A bérautók gyorsabb terjedését egyideig a háború, majd azt követően az 1925-ig fennálló behozatali tilalom lefékezte ugyan, de ettől kezdve a bérkocsik apadását meghaladó mértékben nőtt a taxik száma. Az 1940-es létszámcúcsuk után (75) a háború alatt (benzinhiány, katonai behívások) számuk stagnált, majd csökkenésnek indult.

Rövidre fogott írásunkban törekedtünk áttekinteni városunk belső szállítási (személy- és teher-) helyzetét, elemezni összetételét, bemutatni a haladás irányába tendáló strukturális változásait a targoncások csoportjától a bérautósokig a két világháború közötti periódusban.

JEGYZETEK

1. Hajdú-Bihar megyei Levéltár IX. 201/e 26—36 és Debrecen címűtára 9 1940. évre (Kereskedő Társulat kiadványa) 327. o ld.
2. Targonca—2 m hosszú, fekvő nagy L alakú, létraszerű fogazással fából készült egy kerékkel ellátott szállító alkalmatlóság. Mozgatása kezezővel történik.
3. Béber László: Debreceni érdekességek (Debr. 1977.) 82—83. o ld.
4. Béber László: I. m. 85. o ld.
5. Szűcs Ernő: A debreceni István gőzmalom története (Debr. 1978.) 40—41. o ld.
6. Magyar Pénzügyi Compass az 1921—22., 1923—24., 1926—27., 1934—35. évekre és Szűcs Ernő: A város ipara 1920—1944 között (Kézirat) 57. o ld.
7. Szűcs Ernő: Téglagyártás Debrecenben a kapitalizmus korában (Debreceni Déli Múzeum Evkönyve 1979. (Szerk.: Dankó Imre) 212. o ld.
8. Megjegyezzük, hogy a számokat a kocsik hátsó oldalára, valamint a lámpák üvegére is felfestették.
9. Béber László: I. m. 9L. és 95. o ld.
10. Tulajdonképpen a kofa szó használata itt helytelen, mert nem östermelőt, hanem viszonteladót jelent.
11. Hajdú-bihari Napló, 1972. jún. 21.

Nagyivű, kísérletezve fejlődő, tökéletességre törekvő, teremtő elégedettségével vívódó költészet létrehozója *Babits Mihályt* ünnepeljük szerény centenáriumi megemlékezésünkkel.

A századfordulót követő nagy szellemi fellendülés évek óta centenáriummokkal pezsdíti mai kulturális életünket. *Ady, Móricz, Medgyessy, Bartók és Kodály* ünnepi éveit után szinte már a kifulladás veszélyével kell szembenéznünk. Az idei év ráadásul költészetünk két nagy alakjának is ünnepi éve, *Babits Mihály* mellett *Juhász Gyula* születésének is századik évfordulójára emlékezünk. Bár egyikük sem debreceni költő, mégis a múzeumi hónap keretében városunk is fejet hajt az egyetemes magyar kultúra két nagy személyisége előtt. Mai megemlékezésünk mellett október 20-án dr. Nagy János *Babits és Debrecen* kapcsolatát elemzi, október 24-én, hétfőn pedig a Déri Múzeum dísztermében *Juhász Gyula* munkásságát értékeli dr. Dobossy László, budapesti egyetemi tanár. *Babits* születésnapján, november 26-án a Debreceni Irodalmi Múzeumban *N. Molnár Éva* előadóművész mutatja be *Babits*-műsorát.

Babits Mihály 1883. november 26-án született Szekszárdon. A nemesi-értelmiségi család gondot fordított a fiú sokoldalú műveltségének gyarapítására. A budapesti és pécsi iskolák után 1901-ben a pesti bölcsészkar magyar—latin szaka következett, ahol szaktárgyai mellett alapos filozófiai és pszichológiai képzetségre tett szert. Az új eszmék, irányzatok megismerésében lényeges szerepet játszott a híres Négyessy-szeminárium, ahol mély bartáságot kötött *Juhász Gyulával* és *Kosztolányi Dezsővel*. Bajára, majd Szegedre került tanárnak. Műveltségét gyarapítandó Itáliába utazik, majd Fogarasra helyezik tanítani. Ezt az eldugott gimnáziumot képességeihez és terveihez méltatlannak érezte. Ekkor kezd egyik nagy munkájához, *Dante Isteni Színjátékának* fordításához. Nevét igazán a *Holnap* c. antológiából ismerte meg az irodalom. A kritika *Ady* mellett *Babitsot* ismerte el a „holnaposok” közül, s írásai rövidesen a *Nyugatban* is megjelentek.

Ifjúkori lírájában alakulnak ki költészetének alapvonásai. A kor irodalmi áramlatai közül a szimbolizmus kevésbé, a szecesszió erőteljesen érinti költészetét. A *Levelek Irisz Koszorújából* (1909) és a *Herceg, hátha megjön a tél is* (1911) c. kötetei magas igényű egyéni telítődést adnak a szecesszió másoknál öncélú díszítettségéhez. A formai elemek nála sem mellékesek. Formai virtuozitása tisztelettel vegyes tartózkodást váltott ki pályatársaiból. A szecesszió lényegéhez tartozik ugyanis, hogy a természetből messze eltávolodtak, iparosodó kapitalista társadalom ellenében a művészetben elszaporodtak a természetből kölcsönzött, de szervesen

összekapcsolt díszítőelemek, vizuilliomok, indák, szépséges lótszok és valószínűtlenül kecses nőalakok stb. Mindez az esetek többségében hitelen művészi mondanivalótól függetlenül jelenik meg, olykor annak hiányát leplezi. *Babits* szecessziója azonban nem ilyen üres díszítettség, hanem az intellektuális tartalom finom foglalata. A tiszta esztétizmusra törekvő költői igény elutasítja ugyan a szubjektív élménylírát, egy kifogástalan tárgyias költészet létrehozása érdekében, mégis olykor-olykor előbukik a rejtőzködő én: „Csak én bírok versemnek hőse lenni, / első s utolsó mindenik dalomban: / a mindenséget vágyom versbe venni, / de még tovább magamnál nem jutottam.”

Ugyanígy az ifjúkori stílushatások közül a dekadencia sem valami beteges leépülés, hanyatló önmegtagadás, hanem egyfajta elégedetlenség, állásfoglalás egy polgárosultabb, nagyorúbb kultúra mellett.

A *Babits*-költészet alapretégerre az első világháború időszakában újabb szintek rakodtak; racionalizmusa és pacifizmusa. Ennek termékei talaján nőtt fel az 1916-ban megjelent kötete, a *Recitativ*, amely társadalomlátásának új színeit csillogtatja meg. Békességsóvárgásának két nagy példája a *Miatyánk* és a *Húsvét előtt* c. verse. Ahogy az első korszak alkotásaiban a költői szubjektum rejtőzködik, s mégis kitor „vak dióhéjából”, úgy most a cselekvés óhajának kell megküzdnie a cselekvés következményeitől megriadó felelemmel. A *Nyugtalanság völgye* c. kötetben világosabbá válik a konfliktus: békevágya nem forradalmi buzdítás, hanem a humánus, az eszmények sugallta féltés: nem pusztulhat el Ninive, mindaz, amit az emberiség létrehozott. Félti az embert az erkölcsi romlástól, félti a társadalmat az elembertelenedéstől, félti a művészetet az értéktelenségtől és félti önmagát a lélekből jövő cselekvés önzésétől. Ez a féltés készteti a költőt a valóság jobb megismerésére, a változások értékmérő regisztrálására. Nem tehet másként, hiszen őt is magukkal ragadják a változások. Az októberi forradalom kormányától egyetemi katedrát kap, majd a *Nyugatot* is egyedül szerkesztheti. 1918 végén már közoktatásügyi szaktanácsadó és az írói direktórium tagja. A Tanácsköztársaság forradalmi programjától azonban megretten. A liberális gondolkodású, katolikus lelkületű ember képtelennek érzi magát a győkeres átalakulás támogatására. Amíg csak reformokról, megfontolt haladásról van szó, addig nincsenek fenntartásai a békés fejlődéssel szemben. Ennél többhöz azonban már önmagán kellene átlépnie. Később majd ugyanúgy hártja a végtelen jobboldali nézeteket, szerepeket is, mint most a baloldaliakat.

A Tanácsköztársaság bukása után vádak és vádaskodások fenyegettségében él. Pusztán anyagi helyzetén javítandó készíti el egy bécsi kiadónak az *Erato* c. versfordítás-gyűjteményt. Barátja a nála jóval fiatalabb Szabó Lőrccel, majd házassága *Tanner Ilonával* fokozatosan feloldja elszigetelődését. Elétteltebb évek következnek. Az esztergomi nyaralóban az alkotás örömein túl a barátság meghittségét is meg tapasztalja, s kiábrándultsága oldódni látszik. A *Sziget és tenger* c. kötete már tükrözi ezt a teljesebb emberi létet. Ismét előtűnik a közeleti költő hangja is. Humanizmusa a határokon túllátó, európai testvériségű magyarság vállalásához vezet: „Szállj ki, lelkem, keresd meg hazámat! / Oly házról álmodtam én hajdan, mely nem ismer kardot, se vámot, / s mint maga a lélek, oszthatatlan.”

Prózaí írásai, mint pl. nagyserű regénye, a *Halálfiat* vagy irodalmi tanulmányai szintén az élet valósága felé fordulást jelzik. Közben irodalmi vezető szerepe is erősödik. Ismét ő szerkeszti a *Nyugatot*, s reá bizzák a *Baumgarten-alapítvány* kurátorságát. Az anyagi gondoktól men-

tesülve irodalmi tevékenysége is sokoldalúbbá válik. Művek sokasága tanuskodik a helyreállt lelki-szellemi harmóniáról.

Szigorú erkölcsi tartása és humanista világlátása tiltakozik a fasizmus erősödése ellen. A náciizmussal szemben már nem a passzív ellenállás, hanem az aktív szembeszegülés szószólója. Hangjában még ott a régi féltés is: „A kis nép... feladata őrizni a múltat, a magáét, és magáiban a világot.” — írja *A magyar jellemről* készült dolgozatában, 1939-ben.

Költészetének újabb rétegét jelenti az 1936-tól kezdve egyre fenyegetőbbé váló betegségének lírai lecsapódása. A gégedaganatot életveszélyes műtéttel eltávolítják ugyan, de egészsége már nem áll helyre. A fojtogató halál réme elől munkába menekül. Hangját is elveszti, csak „beszélgető füzetei” által kommunikálhat környezetével. Szenvedéseinek megrendítő valósága tárul elénk a *Balázsolás* c. versében. Az egyéni szenvedés és kiszolgáltatottság összefonódik az emberiség szenvedésével és kiszolgáltatottságával, a pusztító kór azonosná válik a pusztító háborúval.

Az áttekintő összegzés következik: „Amint fogy-fogy a jövő, /egy-re drágább lesz a múlt.” Lírai emlékképek idézik a múltat, vallomások tanulmányok összegzik a pályát. Az igazi számvetés azonban a *Jónás könyve*.

A bibliai történet Jónásában Babits önmagára ismer. Küldetést kapott, amely elől ugyan gyáván ki akart térni, de az erősebb hatalom, az erkölcsi kényszer mégis a küldetés teljesítésére kényszeríti. Babits lelki kettőssége Jónás szubjektív csalódottságában mutatkozik meg legteljesebben. A ninivei prófécia nem teljesül be, az ígért pusztulás csak a Jónásnak árnyat adó töklevel elszáradását jelenti. Jónás megszegyenül egy magasabb rendű erkölcsiség előtt.

A bibliai keret lehetőséget ad a költő számára nyelvi leleményeinek ironikus-önironikus számbavételére éppúgy, mint életösszegző igazságok kimondására: „mert vétkesek közt cinkos, aki néma”.

Babits életművéből egy-egy részletet emelt ki az utókor, mindig azt, ami éppen az aktualitás szintjén előnyösnek látszott. Itt az idő, hogy rádőbbenjünk, a teljes Babitsra szükségünk van, ellentmondásosságára, vívódásaira éppúgy, mint felelő békevágyára. Minden művelt magyar lelkiismeretében élnie kell Babits Mihálynak, nehogy ismét későn, porban kelljen megtalálnunk szétszórt értékeinket!

Elkészült a *Báránd története és néprajza című kötet*

Elkészült a hosszas kutatómunka után összeállított *Báránd története és néprajza* című kötet kézirat. A több tanulmányból álló munkát *Balassa Iván* szerkesztette, illetve fogja monografikus igényekkel saját alá rendezni. A legjobb erőket mozgósító munka a jövő év végén hagyja majd el a sajtót. A gondos munkával készült kötet megjelenésére mind a község lakossága, mind a szakemberek között sokan várnak, a kötet kiadását igen nagy, részben a kutató-, adatgyűjtő munka során támasztott igény követeli.

A múlt század végének filoxeravészéig Orosháza népének gazdálkodásában jelentékeny szerep jutott a szőlőtermelésnek csakúgy, mint az Alföld majd minden településén. A nagy kipusztulást követően azonban — melyről többek között Veres József, a város történetírója tudósít részletesen — erősen megcsappant a szőlőtermeléshez való kedv, s a szőlőkultúra nagyon visszaesett. A régi térképek és a mai városrész-elnevezés, a *Szőlők* örzi a régmúlt emlékét, a természetesen, a reánk maradt írásos dokumentumok.

Szőlőt azonban nemcsak a Szőlőkben termeltek, hanem a határ más részein is. Az egyik legösszefüggőbb *hegyközség* a gyopárhalmi rész volt. Ezt a területet Vili Lajosné gyopárhalmi lakos szavakkal a következőképpen határolja körül: „A szentesi útfélen, a Rákóczi-telep sarkánál kezdődik, tart a betonútig, a laktanyáig. Akkor arra le a laktanyánál a betonút ahogy visz le a Petőfi térsz írodájáig, onnan megint a Rákóczi-telepig, baloldalra. A baloldal a Gyopárhalm. Az a szélső út Gyopárhalmán. Ez egy négyszögterület. Ebben a négyszögben van Gyopárhalma. Az erről részint van a Határ utca, azután a Temető-dűlő, amit Nyárfásdűlőnek is hívnak, aztán a Középlak, az volt két sor ház, utána volt a Csőszház-dűlő — azért nevezték el annak, mert ott csőszház volt —, ez a dűlő pedig, ami itt utánunk van mingyár, ez a Kertészház-dűlő volt. A Szentesi útnak az erről része még, ez a Gyopárhalma.”

A hegyközség kialakulásáról és rendjéről a hetvenes évi Vili Lajos tud tájékoztatást adni, akinek az apja maga is *hegybíró* volt.

Gyopárhalma Károlyi Margit grófnő birtoka volt. 1850-ben ő osztott ki 417 kisholdat. Ebbe belesett a Gyopáros is. A földeket kisemberek vették meg; orosháziai, meg a birtokon és közelében élők. Akkor még nem voltak itt lakások; a beépítés és a szőlőtelepítés egy időben indult meg, amikor megvették ezeket a kis területeket.

Három dűlő volt. Ezeket farmezsgyék választották el egymástól. A hegy körül árok volt, melynek egyik oldalán az uraság — gróf Zsilinszki Róbert — földje volt, a másik oldalán meg a hegyé, a hegyközségé. Alé választotta el a szőlőt a többi földtől is. Ez a két méter széles árok már az uraságé volt. Nem volt nagyon mély, és csapás volt benne; ezen mentek le Szentetornyára. Az árokban szabad volt járni, de rajta átmenni tilos volt: aki átment, azt a csőznek jogában volt megbüntetni.

A szőlőhegyben kapu is volt, de csak egy helyen, a Szentesi útnál. Kiskapu is, meg nagykapu is. Ezeket idegenek nem közlekedhettek, és a szőlőtulajdonosoknak ügyelniük kellett arra, hogy nyitva ne hagyják, mert ki nem csukta be a kaput, azt a csőz megbírságot. A büntetés-pénz a hegyközségé lett, s a különböző közös kiadásokra — a csőzsház

rendben tartására, a hegykutak tisztán tartására stb. — fordítottak. A csőszház a középső dűlőben volt, ez volt a csőszök közös téli szálláshelye. Ebben kemence is volt, fekvőhelynek pedig rendes ágyak. Mindhárom dűlőnek külön csősze volt, és tavasztól őszig mindegyik a saját kis kunyhóját lakta, a saját dűlőjét vigyázta.

A hegyközség feje a hegybíró volt, akit időről időre a gazdák választottak, a csőszválasztással egy időben, az orosházi községhez. A hegybíró tisztsége felelősséggel járt: ő őrizte a hegyközség iratait, pénzt is a *hegyládában*. Vili Lajos apja az 1930-as évekig volt hegybíró, utána — utolsóként — Matók Géza viselte ezt a tisztséget.

A csőszöket több jelentkező közül választották ki. Hatalmuk és jogaik gyakorlása, a veszélyhelyzetek elhárítása és tekintélyük elismertetése érdekében fegyvereik is voltak: puská és fokok. Tréfából ugyan azt szokták mondani rájuk, hogy csak sós-paprikás töltényük van; töltény-táskájukban azonban valódi patronok lapultak. Jelvényük is volt: a mellükön egy nagy medália, rézből. Erről lehetett látni, hogy az illető valóban csősz.

A csőszök fizetsége minden hold szőlő után egy véka búza volt és egy kéve rőzse. Ezenkívül fogyaszthattak a gyümölcsökből, de sem a családjuknak, sem másnak nem adhattak, nem vihettek el.

Mind a hegybíró, mind a csőszök megválasztása tavasszal, Szent György napján történt, járandóságukat pedig Szent Mihály napján kapták.

A csőszök — természetüknél fogva — nem egyformák voltak. Voltak azonban közöttük olyanok, akiket kivételes bátorságuk miatt még ma is emlegetnek. Ilyen volt egy Bikádi nevű orosházi ember, akinek a dűlőjébe nemigen merészkedtek tolvajok, de valamennyiük közül talán Barna István volt a legrettegettebb, akiről Vili Lajos a következőket mondta: „Nagyon veszedelmes kis ember volt. Az csak fokossal járt, de ha szorult a kapca, hát használta is. Emlékszem rá, hogy egy időbe egy tanyasi embernek volt itt egy hold gyümölcsöse. Aztán elkezdték lopni a gyümölcsöt. Az öreg csősz — mer hozzám képest akkor öreg volt — éjszaka oszt kileste őket. Éfélkor idehajította az apámhoz, az volt akkor hegybíró, lehetett ez úgy 1927 körül. Egy szál fokossal kísértc a három tolvajt, akikkel a zsákot is hozatta, mer abba szették a gyümölcsöt. Hozták magukkal azt is. Innen aztán bekisérték Gyopárosra, a rendőrségre őket, hogy ültessék le őket. Veszedelmes kis ember volt. Az oszt nem ijedt meg, ha kétméteres emberrel találta magát szembe, akkor se.”

2.

Nem célunk e cikkben a szőlőművelés folyamatát részletezni, azt azonban fontosnak tartjuk elmondani, hogy a manapság ismert sok-sok változat előtt Gyopárhalmán a kadarka és a rízing volt a két uralkodó szőlőfajta.

Ugyancsak szükséges bemutatni a szőlőművelés eszközeit, mivel ezek az idők folyamán a technika fejlődésével nagyon sokat változtak. A felsorolást a telepítéshez használt *ültetőfűróval* kezdjük. Ez kovácsolt vasból készült, hossza mintegy 80—120 cm, hegye különböző kiképzésű: ha maga a fűró henger alakú vasból van, akkor kúposan hegyes, ha pedig szögletes a vas, vagy laposra kalapált, vagy gúla formájú a hegye. Gyakori a széles élű, spirál kiképzésű is. Fogója jól markolható vastagságú

fából készült. Az ültetőskor fűrt lyuk mélysége a talaj minőségétől és az ültetett szőlő fajtájától függött.

A talaj megmunkálásának fő eszköze a *kapca*. Ennek két alapformája terjedt el, a kerek és a szögletes. Az idők során a kerek formájú kapák váltak általánossá, mert ezekkel „finomabban lehetett körülkapálni a tőt”. A kapát általában a tavaszi *nyitáskor* és az őszi *takaráskor* használták, az év közti gyomirtáshoz pedig alkalmazták még a *sarabolót* is, ami a gyomirtás mellett a talaj felszínének a megmunkálását is szolgálta.

A szőlőt — a hogymányos művelésnek megfelelően — évenként metszették. E munkához a később általánosan elterjedt metszőolló megjelenése előtt az úgynevezett *metszőkéseket* használták, melyeknek két éle is volt: az egyik a tulajdonképpeni kés karjós belső éle, a másik a metszőkés „baltának” nevezett kiképzése a vastagabb oldalon, melyet olyankor használtak, ha a vessző oly erős volt, hogy rántó mozdulattal a kés élével nem lehetett levágni. Ilyenkor a baltával sújtottak oda neki. A metszőkések, melyek ma már múzeumok becsben tartott tárgyai, igényes, esztétikailag is szép kovácsmunkák, többségük díszes, s a díszítő motívumokon kívül tulajdonosának monogramját, esetenként a készítés évszámát is mutatják.

A szőlőt karózták. Többnyire akáckaróval: az volt a leginkább idős álló. A kötözéshez a raffia megjelenése és általános elterjedése előtt durva kendermadzagot és csuhét használtak.

A permetezés is más volt a permetezőgépek megjelenése előtt. A permetléhez vizet a dűlönként ásott gémeskútakból nyertek, s a permetlét vödörből, kis sóprúkkal csapkodták a tőkékre. Olyan helyeken, ahol a házak telkén van valamennyi kis szőlő, aminek a kedvéért nem érdemes permetezőgépet tartani, még ma is ezt az eljárást alkalmazzák.

A szüret napja amolyan ünnepfélének számított. A munka haladása és a közösségi alkalom szórakoztató volta kedvéért meghívták szüretre rokonságot, komaságot. Volt nagy lakmározás ilyenkor: birkapaprikást főztek bográcsban, és elmaradhatatlan volt a szüreti kalács.

A szőlőt vājlingba és vödörbe szedték, és mert prësház csak elvették, kocsikra rakott kádakban hazavitték a házhöz, ahol azután kipréselték. A szőlőprést ugyan régen ismerték már, amikor az Orosháza környéki szőlőket telepítették, a szőlőlé — must kipréselése vagy ahogy erre felmondják: szűrése csaknem általánosíthatóan taposással történt a századfordulóig, sőt még az 1920—1930-as években is előfordult. A taposáshoz *taposókádat* és *taposózsákot* alkalmaztak, amit *borzsáknak* is neveztek. A szőlőt a ritka szövésű zsákba merték, s a kádban elfektetve, meztől taposták. A must a kád alján levő lyukon kisebb edénybe folyt, amiből aztán a hordóba töltötték. A zsákban maradt csumát, szőlőhéjat és szőlőszemeket külön edénybe gyűjtötték: ebből később pálinkát főztek. A hordókat helybeli vagy vásároló kádároktól vették, vagy megrendelésre készítették.

A termelt bor családi fogyasztásra szánt mennyiségén felüli részét vendéglősök vásrolták fel, de érdekes szokásként, melyet a hatóságok is kénytelenek voltak respektálni, mint népi jogszokást, egészen az 1900-as évek elejéig az utcán is árulták az italt, bort is, meg pálinkát is. Akinek eladni valója volt, az kitette az utcára egy kis asztalra, és a saját kapuja előtt árulta az arra járókélőknek. De mindenki csak a magáét árulhatta.

A szüret időszakának — mint országsgzerte — itt is a szüreti bál volt a legnagyobb kollektív ünnepi alkalma. Míg azonban — különösen a történelmi borvidékek településein karneválszerű, színes felvonulások voltak s tartják magukat e szokások még ma is, Orosházán és külterületén ez nem vált hagyományossá. Itt vendéglőkben rendezték a szüreti mulatságot, ami azért a szokásos bálaktól természetesen sokban különbözött.

A termet szépen feldíszítették. Zsinórokat húztak ki, melyekre szőlőfürtöket kötözték, középen pedig egy nagy szőlőharang lógott a menyegyzetről. A harang a tombolasorsolás főnyereménye volt. A zsinórokra kötözött szőlőből szabad volt lopni, de ha a rá vigyázó — magyaros, pártás ruhába öltözött csöszlányok, vagy a gyolcsgatvás, fekete mellényes, árvalányhajjal díszített kalapú csöszlegények tolvajt fogtak, azt a bíró elé vezették, aki ítélkezett fölötte. A bírói szék mellett testőrök álltak, fegyverük puská volt és fokes, a testőrparancsnoknak azonban, aki a bíróhoz a legközelebb állott, kacagásra készítő fegyvere volt: egy hatalmas bugylibicska, mely kinyitva, nyele végével a földre állítva — mint egy alabárd — csaknem embermagasságú volt. Azért ez volt a „fegyverek fegyvere”, mert a szüretelők szőlőszedő kése régen ez a legolcsóbb bicskafajta volt.

Az elcsipett tolvaj feletti ítélet valami tréfás büntetés volt, s csak ha az elítélt nem volt hajlandó ezt végrehajtani, válthatta meg pénzzel, melyet a bál bevételéhez adtak.

A bálban szüreti szépségkirálynőt is választottak, aki ajándékba szép vállkendőt kapott, s bár címe-rangja a bál végével tulajdonképpen megszűnt, a szép ajándékot a következő szüreti bálig büszkén viselte ünnepnapokon, majd eltette emlékei közé.

* * *

Az elmondottak mintegy száz esztendő hagyományos gazdálkodásának és a szőlőműveléshez kapcsolódó szokásoknak mozzanatait idézik. Az utóbbi négy-öt évtized változásait külön tanulmányban lenne érdemes megvizsgálni, még akkor is, ha a város környékének szőlőtermelése nagyságrendben nem túl jelentős, s a termelőszövetkezetek szőlőtelepítései mellett inkább csak a kiskertekbe szorul vissza.

* * *

Szükséges volna Zoltai Lajos írásainak újrakiadása

Nemcsak a debreceni, Hajdú-Bihar megyei, hanem az országos történelmi kutatás- és történetírás is mind nagyobb hiányát érzi Zoltai Lajos munkáinak. Zoltai, mint tudjuk, néhány könyv kivételével, főleg adatközlő-feltáró cikkeit, rövid írásait a korabeli napilapokban jelentette meg, illetve a mára már hozzáférhetelenné vált múzeumi kiadványok, jelentések hasábjain adta közre. Munkássága a legszélesebb körűen értelmezett helytörténet minden ágára kiterjedt, egyformán régészeti, agrártörténelmi, művészettörténelmi, irodalomtörténelmi, művelődéstörténelmi, néprajzi stb. érdekű. Munkái hozzáférhetlensége nagyban akadályozza a helytörténelmi, történelmi kutatómunkát. Összegyűjtésük és közzétételük mára már elodázhatatlan feladatunkká vált.

MEGNYITÓBESZÉD LÁSZLÓ GYULA RAJZAI A HONFOGLALÓ MAGYAR NÉP ÉLETÉBŐL CÍMŰ KIÁLLÍTÁSON

(Déri Múzeum 1982. február 14.)

SELMECZI LÁSZLÓ

Tisztelt Közönség!

Úgy vélem, mindnyájunk számára közismert a történelmi materializmust taglaló munkák azon passzusa, amely a kiemelkedő személyiségek történelemformáló szerepéről beszél. De a tantárggyá sápasztott eszmésrendszer ebben az összefüggéssorban már nem szól arról a mindennapok által számtalanszor bizonyított törvényszerűségről, hogy a társadalomnak a munkamegosztást és a különféle alapokon szerveződő közösségek szerint számtalan metszete van, s az utóbbi említett társadalmi szféráknak is meghatározó sajátossága, hogy kiemelkedő egyéniségekkel rendelkeznek.

Az előbbi száraz, szentvelen kategorizálás teszik csak lehetővé, hogy László Gyulát régészéket, egyetemi tanárként, festő- és grafikusművészként, valamint művészeti íróként jellemezzük.

Mindezeket hallva, végiggondolva — azonnal felöltik a kérdések, hogy hova vezet el László Gyula az ember, aki a felsorolt jellemzőket személyiségjegyként hordozza magában, s e személyiségjegyek együtt, egy eddig még soha sem ismert minőséget alkotva adják László Gyula professzort, a hazai tudományos és művészeti élet jeles egyéniségét.

Tisztelt Közönség!

Tudom, hogy a kiállítás méltatója, aki maga is László Gyulától tanult mesterséget, s emberséget, a siker legcsekélyebb reményével sem tud megbirkózni azzal a feladattal, hogy bemutassa őt. S ha mégis megkísérli, az csupán azért történik, mert a Mester műhelyében, az előadásokon és a szemináriumokon ez az örök emberi és tudományos követelmény ivódott belé.

László Gyula professzor jellemzésében örökös problémát okozott, hogy az őt méltatók hol a művészt, hol a tudóst, hol az egyetemi tanárt állították előtérbe, pedig éppen ezt nem lehet. László Gyula ugyanis egyedi jelenség, benne a művész, a tudós és az egyetemi tanár egy töről fakad, egymást áthatja és kiegészíti. A tudóst a nehézségeken átesíti a művészi intuíció, a művész munkáiban pedig az ábrázolt jellemek feltárásához nem utolsósorban a tudós segít hozzá.

László Gyula korábban soha nem ismert módszert, társadalmi látásmódot, s ezzel iskolát teremtett a régészetben. Ahogyan ő írta magáról: „Valóban, munkásságomra véges-végig jellemző az erős néprajzi érdeklődés, az »egykori élet« kutatása — sohasem lettem a leletek fétisimádója. A lelet az élet véltjele volt számomra, amelyből ki lehet bontani egykori mestere, s gazdája hétköznapijait.”

A professzor törekvései, az emberközpontú régészet — forradalmian új volt. „Tőle tanultuk meg, hogy nem a szíjvégek és nem a motívumok

keltek át a Volgán, hanem a sajátos értelmű, és az értelemből következő díszítésű szíjvégeket az övükön viselő emberek." A régészeti leletek László Gyula előadásai nyomán átalakultak emberi alkotássá, térben és időben érzékelhető készítésmenetté. „Így váltak számunkra süveggé, öv- és kettős övvé, étkészletté és pástorkészséggé, kaftánná, inggé, ruhává, csizmává mindezen tárgyak egykori díszítményei és tartozékai — valamiképpen nyereg lett a nyeregpántokból, kantárrat a kantárrat ékességeiből, tegez, tarsoly mindezek kisebb-nagyobb maradványaiból. És örökre az marad, mi soha többé nem beszélünk tegeztől elvonatkoztatott tegezdíszről vagy tarsoly nélküli tarsolyveretről.”

Tisztelt Közönség!

László Gyulának, a művésznek megvolt az a képessége, hogy mindazt, amiről a tudós László Gyula beszélt, a tudomány eredményeit meg-alapozó konkrétumokat le is rajzolja, hiteles képi rekonstrukciókkal is alátámasztva. A képi megjelenítés pedig rendkívül fontos része a történeti ábrázolásnak.

„Dehát ki idézi fel a magyar népet — írta nemrégén — a mindennapok munkáját, tapasztalatát, izzadságát, szépségét és szomorúságát? Bizony majdnem senki, s aki idézi, az is olyan hamisan, hogy elszomorítja az embert. Mi, régészek-történészek csak dolgozunk-dolgozunk, de művészeink nem vesznek tudomást munkánkról, s még mindig a Nemes-Nagy-féle Magyar viseletek történetét használják, színpadi ruhákba öltöztetett férfiakkal, nőkkel. Így ábrázolják nagyjainkat is. Zala György fenséges Árpád-szobrának egyetlen négyzetcentimétere sem hiteles, kivéve a magatartás méltóságát, a kifejezés komolyságát.”

A honfoglaló magyar nép élete — ez a tudományos eredményeket képi megfogalmazásban közvetítő sorozat éppen azért született, hogy ezt a hiányt pótolja. De mégsem mondhatjuk azt, hogy a tudományos munkákkal szemben itt csupán magas szintű ismeretterjesztésről van szó, mert László Gyula az itt kiállított rajzaiban is ugyanolyan tudományos alaposággal dolgozik, amilyen közérthetően írta meg egyik főművét, A honfoglaló magyar nép életét, amelyet valamennyi munkájához hasonlóan népkönyvnek szánt.

Tisztelt Közönség!

László Gyula igazi látó ember, aki Juhász Ferenc szavaival élve „látja a földben, robajló népek löcsontvázait, országok koporsóját, nemzetek a szent ósanyagba olvadt holttetemét, ... nagy tudós, aki az édes, titkos, boldog anyaföldet morzsolgató kezével, vaskos, félt köküllő-ujjai között átszítálja az égitest, születésünk, végzet-létünk és teljes halálunk száraz felülethártya anyagát: hogy önismeretre tanítson bennünket, emberiségünk önismeretre! a volt emberiség esendőbb utódait, s tanítson a halandó nagy élet szeretetére, az ember-végzet boldog tiszteltetére, a jóérett cselekvés ünnepi zászlós örömeire; halottan is virágozó múltunkkal serkentse jövőt dobbanó árva, hívő emberszívünket!”

Tisztelt Közönség!

A kiállítást megnyitom.

PESTY Frigyes (1823—1889) egyike a szabadságharc utáni korszak legjelesebb tudományszervezőinek, aki jelentős munkát végzett a Történeti Társulat és folyóiratának, az azóta is megjelenő Századok megindításában, jelentős munkát teljesített a Magyar Tudományos Akadémia, mely rendes tagjai sorába választotta, székházának felépítésére indított gyűjtés megszervezésében. Számos történeti, közgazdasági cikket, tanulmányt, könyvet írt, különösen a dél-magyarországi kérdésekkel foglalkozott.

Legnagyobb szervező munkája *Magyarország helynégnévtára* c. 63 kötetes, 28 882 lapos kézirat, mely az általa szerkesztett útmutató alapján nagyrészt hatóságai segítségével, kisebb részben magánlevelezés útján gyűjtött össze 1864-től. A hatalmas gyűjtőmunka célját így határozta meg: „A cél hazánk összes helyneveinek magyarázása, értelmének kinyomozása. Azon élvezeten kívül, hogy lakóhelyünkön annyiszor hallott, magán- és polgári életünkkel összenőtt helyneveink értelmét fel foghatjuk, igen nagy nyereséggel kínálkozik a nevekben fekvő rejtély megnyitása történeti és nyelvészeti tekintetben, és e szerint fő fontosságú tudományos érdekek előmozdítását ez utón.” Ha elgondoljuk, hogy mindezt egy dél-magyarországi városból szervezte meg, akkor áll előttünk igazában a vállalkozás nagysága, hiszen azt kéri, hogy „... az illető feljegyzések mint külön füzet küldessenek be a község által Temesvár szab. kir. város hatóságára útján Pesty Frigyes magyar akadémiai tagnak további használatra és feldolgozásra.”

A hatalmas kéziratmennyiség az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található meg (Fol. Hung. 1114. jelzettel) és több mint egy évszázad alatt nagyon sokat használták gazdag, bár meglehetősen egyenetlen anyagát. Különösen az 1970-es évektől kezdve jelentős részletek jelentek meg belőle, legutóbb: Békés megye Pesty Frigyes helynév-gyűjtésében. Bevezette, jegyzetekkel ellátta és közzéteszi JANKOVICH B. Dénes. A mutatót összeállította HEVIZI Sándor. Békéscsaba 1983. A 107. oldalon közlik az eddig kiadott részek könyvészeti adatait is.)

Báránddal kapcsolatban a következőket küldték be:

„ad 393/804. Helynevek Báránnd községből Bihar megyéből.

1. Báránnd község esik, illetőleg tartozik Bihar megye Sárretyi járásához — Sárrety nevezet alatt említetnek azon községek, melyek a Berettyó folyó kiöntésel miatti rengeteg nádassá alakult rétek partján jobb és bal felől fekszenek, például ha a közönségesen Sárretyt említetik ez alatt egyútvé fogjalva értenek Szerep, Údvári, N.-bajom, N.-rábé, Báránnd, Dancsháza, Torda, Bakonszeg, B.-újfalu, B.-szentmárton, Furta, Zsáka, Darvas, Csókmó, Vekerde, Komádi, Fűzes Gyarmat, Túr sat községek
2. Báránnd község az emlékezettel felvihető idők óta mindég ezen egy néven volt úgy a környéken, mint országzerte ismeretes.
3. Báránnd községnek más elnevezése sem a legrégibb emberek nem emlékeznek, sem az okmányok fevilágosítást nem nyújtanak.

1. Báránd község mikor említett leg korábban biztos tudomás róla ints, a község szokott peisétje 1700 év számmal van ellátva, azonban a régi iratok csak az 1742-es évtől kezdődnek, hagyomány szerint a debreceni egyház levéltárában említés van tve arról, hogy egy debreceni ref. lelki pásztor onnan Bárándra az 1612-ik évben vitérti lelki pásztornak.
5. Báránd község benépesítésére, különösen, hogy honnan, és mikor népesítettet be semmi biztos tudomás nints.
6. Báránd község helynevének eredetéről sem köztudomás, sem hagyomány, sem irott vagy nyomtatott emlékekből semmi bizonyosat tudni nem lehet.
7. Báránd község határában lévő topographiai nevek a túllapon következnek:
 - a) Arokajla — egy forduló szántóföld, mely emelkedett fekvéssel jó minőségű szántóföldet tartalmaz.
 - b) Futak — egy kaszálló forduló laposass fekvéssel, melyet a Kálló folyó kiöntési rendesen megfutottak és lejtősségénél fogva a víz vonulásával jó kaszálló volt, és máig is az.
 - c) Hángás — egy emelkedettebb helyen eső szántó föld forduló — melyen egy kifli alakú használható laposass hely vonul keresztül.
 - d) Eszterórhát — egy forduló szántóföld, mely az úgynevezett Eszteró ér partján fekszik, ezen ér a Berettyó és Kálló kiöntéseivel vízzel borítottát el, a víz vonultával pedig legelés, vagy kaszálással használtatik.
 - e) Papórnát — egy forduló szántó föld, mely az úgynevezett Papér partján esik, ezért gyaníthatólag onnan vette nevét, mivel a partján a papoknak van legtöbb szántó földjük.
 - f) Kincses — egy forduló kaszálló föld, mely kedvező időben jó termést szokott adni.
 - g) Kacsakra — szinte egy kaszálló forduló föld, mely szikes természeténél fogva csak ritkán és igen kedvező idő járáskor hasznáható.
 - h) Vékonyérhát — egy a Kálló kiöntéseinek kített hosszán és vékonyan elnyúló ér partján eső szántó föld rész.
 - i) Dögösérmegi — egy kaszálló forduló föld, mely a Kálló kiöntéseinek volt kitéve.
 - k) Tábla föld: egy téglalap alakú korábban uradalmi, most községi lakosok tulajdonába átbocsajtott szántó föld.
 - l) Kórós ér Hajdan a Kálló kiöntéseinek által vízzel borított, most kopár, kórót termő szikes hajlamos legelő.
 - m) Keresztér — egy ér szakadékkal, mely keresztalakú, különben szikes legelő.
 - n) Inacsér — egy ér melyet a Kálló folyó kiáradása szokott megtölteni, különben legelőföld.
 - o) Bolhás ér a Kálló folyó kiöntéseinek által megtölteni szokott lapos hely, mely a víz vonultával, kopár lapos szikes legelő.
 - p) Mészársziget ere: szinte egy vízáradásos lapos hely — különben szikes legelő.
 - q) Papér — a papok földjét körítő ér, mely száraz időjáráskor kaszálattik.
 - r) Békás ér — egy vízáradásos lapos legelő.
 - s) Korgó egy kanyargós érről körített kaszálló.
 - t) Batsó egy szikes vízenyős laposass hely a legelőn — terméketlen, és használatatlan.
 - u) Külső és Belső Bánya: vízenyős laposass terméketlen szikes legelő.
 - x) Saja (sajt) sziget: egy emelkedettebb szikes legelő rész.
 - y) Mogyorós egy vízállásos terület a legelőben.
 - z) Pápaszem — a legelő közepén lévő két vízzel töltött szik föld egy keskeny érről össze kötve.
 - jj) Kódomb egy emelkedettebb hely a legelőben, melyen sok kő darab található, a hagyomány szerint a helyen házak léteztek.
 - v) Báránd halma: egy emelkedettebb hely az Eszteró parton.
 - w) Futak halom: egy emelkedettebb hely a futaki kaszálló szélén.
 - aa) Vénkert egy az úrbériség előtti időkből fennálló szőlős kert.
 - bb) Újkert: az úrbériség állása óta keletkezett szőlős kert.
 - cc) Eperes kert: a temető mellett eső József császár idejében feltorgott és eper-fákkal berakott 3 holdnyi föld.

Kelt Bárándon 864. ápr. 23.

Vágó Ferenc
jegyző

PH

Bíró János mk
bíró

BÍRÓ János Báránd egyik legrégebbi és legtekintélyesebb családjából származott, aki 1862—1867 között viselt bíróságot és mint helybeli születésű jól ismerté a határt. VÁGÓ Ferenc 1858—1889 Báránd jegyzője, aki a fenti összeállítást megfogalmazta. Egyike volt a község kiemelkedő vezetőinek. A megyei gyűlésen is képviselte a lakosok érdekeit. „Vágó Ferenc érdeme az, hogy Bárándon és pedig a Sárréten elsőbe, községi orvosi állomás szerveztetett és ezen állomásra mindég alkalmas egyéniségeket nyert meg” (OSVÁTH Pál: Bihar vármegye Sárréti járása leírása Nagyvárad 1875. 190—191).

Figyeljünk fel a honismereti, helytörténeti igényű reprintkiadványokra

Nemcsak a tudományos kutatómunkát végzők, de még az egyetemi, főiskolai, szemináriumi szak- és egyéb dolgozatokat készítőik is lépésről lépésre tapasztalhatták, hogy egyes nélkülözhetetlen, alapvető forrásokként használandó munkák elérhetetlenek, még a legnagyobb könyvtárakból is hiányoznak, vagy ha meg is vannak, nem kölcsönözhetőek, mert tönkrehasználták őket. Egyes forrásmunkák hiánya, hozzáférhetlensége napjainkra már akadályozza a tudományos kutatást, az igényes közművelődési tevékenység megfelelő előkészítését. A hiányra jól figyelő kínálat azáltal igyekszik hozzáférhetlenné tenni ezeket a könyveket, hogy elérhetetlen magas árákon kínálja megvételre. Olyan pénzért, amiket igen kevesen, kizárólag a gazdag gyűjtők tudnak csak megfizetni. Ezekre a körülményekre tekintettel határozta el az **Állami Könyvterjesztő Vállalat**, néhány helyi, tanácsai és egyéb intézmény, szervezet kezdeményezésére munkájára, példájára nyomán, hogy sorra kiadja reprintkivitelezésben a legfontosabb és leginkább hiányzó kézikönyveket, szótárakat, statisztikákat, tanulmányokat és monográfiákat. Ha végignézzük a mintegy öt esztendő reprintkiadványain, azt állapíthatjuk meg, hogy a reprintkiadványok óriási hányada kimondottan honismereti-helytörténeti érdekű. Az Állami Könyvterjesztő Vállalat jól mérte fel, helyesen érzékelte, hogy ezekben a munkákban legnagyobb a hiány, az ilyen természetű munkák iránt legnagyobb a kereslet. Ebben a nagy keresletben, széles körű igényben része van a mintegy két évtizede újabb nagy lendületet vett, a korábbinál lényegesen szakmaibbá vált honismereti-helytörténeti érdeklődésnek is. Természetesen miniket, múzeumbarátokat, a honismereti mozgalom, a helytörténeti tevékenység aktivistáit is elsősorban ezek a kiadványok, illetve ezeknek a munkáknak az újbóli kiadása (reprint) érdekel leginkább. Amikor az eddigi nagyon értékes munkáért, számos lényegbevágóan fontos munka újrakiadásáért, megfizethető áron való eléréséért köszönetet mondunk az illetékeseknek, szeretnénk felhívni a figyelmet néhány helyi érdekű munkára, illetve azok újrakiadásának szükségességére. Ezúttal csupán az alábbi öt munkára hívjuk fel a figyelmet:

1. **Osváth Pál**: Bihar vármegye Sárréti Járásának leírása, 1875.
2. **K. Nagy Sándor**: Biharország, 1882.
3. **Varga Geiza**: (szerk.): Hajdú megye leírása. 1882.
4. **Zelény Dániel** (szerk.): Debrecen szab. kis. város egyetemes leírása, 1882.
5. **Budai Ferenc**: Magyarország polgári történelmének lexikonja a XVI. század végéig, 1805.

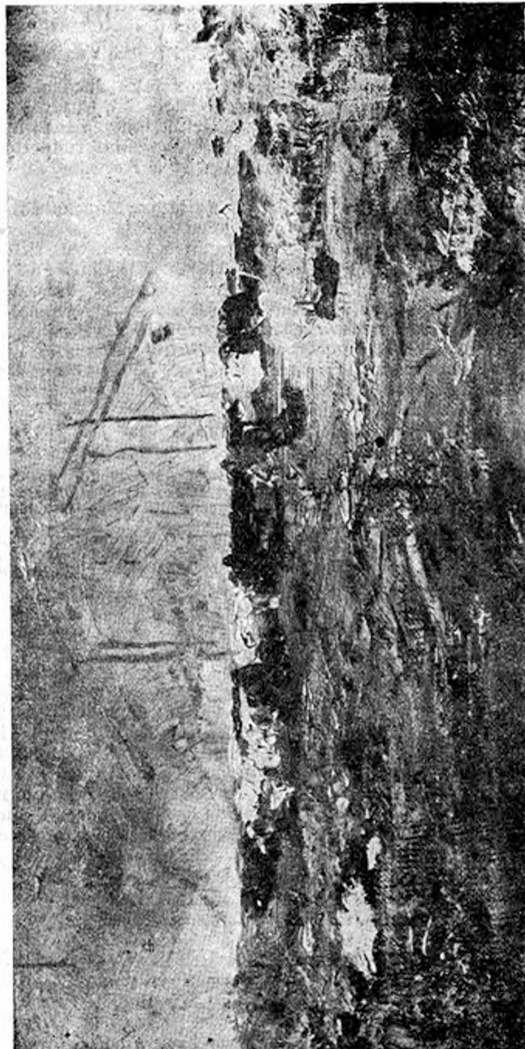
PATAKY LÁSZLÓ (1857-1912) EMLÉKEZETE

SZ. KÜRTI KATALIN

Százhuszonöt éve született Pataky László, a századvég egyik legérdekesebb festőegyénisége. Tevékenysége során több szállal kapcsolódott Debrecenhez és a Hortobágyhoz. Elfeledettsége és e kapcsolata miatt is megérdemli figyelmünket évfordulója alkalmából.

1857 december 24-én született Brádon, Zalatna közelében. Hamar árvaságra jutott s így ingyenes diákként tanulhatott a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban. Előbb teológus, majd medikus pályára indult, végül Kemény István báró támogatásával a pesti Mintarajz Tanodában kezdte meg művészi tanulmányait. 1875–79 között tanult itt, majd Münchenben, Piloty mellett tökéletesítette tudását. Innen küldte haza illusztrációit, amelyek a Vasárnapi Újságban, az Új Időkben jelentek meg. Ezután Párizsba költözött, ahol szorgalmasan látogatta a Párizsi Akadémiát. 1883–1894 között megosztotta idejét Párizs–München–Pest között. Először itthoni sikerét a Magyar Képzőművészeti Társulat 1883-as tárlata hozta meg, ahol *Nagyvásárkor* című, debreceni ihletésű képét mutatta be. 1885-ben nagydíjat kapott, 1886-ban pedig elnyerte a 6000 frankos Munkácsy-pályadíjat *Hírmondó* című alkotásáért. 1894-ben végleg hazatért, Alvincen telepedett le családjával. Ekkoriban festette kuruc világot megjelenítő műveit, de legismertebb, nagyméretű olajképét, a *Vallatás*-t is. Az intenzív munka kimerítette. Tíz éven át betegeskedett, míg végül 1912. március 3-án Alvincen meghalt. Műveiből 1913-ban rendeztek egy kisebb bemutatót, 1918-ban pedig nagyszabású hagyatéki kiállítást.

Életművében nagy szerepet kaptak az életképek (*Petőfi a csárdában*, *Búsuló juhász*, *Virrasztók*), a nagy történelmi kompozíciók, a lovasrohamok (*Budavár bevétele*, *Kuruc világ*, *Mária Terézia-huszárok*), a hortobágyi táj- és életképek. Ezek közül két kis remekművet a Déri Múzeum őriz (*Ménes a Hortobágyon*, *Csikós*). Az öreg csikóst ábrázoló portréja lélekábrázolásával, tájképe friss, atmoszferikus szépségével tűnik fel. Harmadik Debrecenben levő műve (jelenleg a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában), a *Régi debreceni nagyvásár* a századfordulón készülhetett, de bizonyára kapcsolatban áll a már említett, 1883-as festménnyel. E műről így írt özvegye 1912-ban: „Nagyobb szabású munkával 1883-ban szerepelt először az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat tárlatán. Nagyvásárkor című képét fogadták el a kiállításra: ezt a képet is, mint magyar zsánerképeit általában Debrecenben és a Hortobágyon végzett tanulmányai nyomán festette... többször heteket töltött a Hortobágyon, csikósok, gulyások, a juhásznép között, ott érezte igazán jól magát.” Hogyan került kapcsolatba Debrecenrel és a Hortobágygal? Bizonyára *id. Kovács János* (1852–1924) közvetítésével, akivel Münchenben ismerkedhetett meg a hetvenes években. Milyen méretű volt és mit ábrázolt az 1883-as kép? — erről jelenleg semmit nem tudunk. S azt sem, hogy pontosan mikor és kinek a megrendelésére készült

Pataky László: Ménes a Hortobágyon. Olaj. Déri Múzeum

a nagyméretű, eredetileg 4×6 méteres *Régi debreceni nagyvásár* című panorámá. Dankó Imre részletes tanulmányában több részletet meg tudott világítani e művel kapcsolatban, de a festés időpontját egyértelműen nem tudta meghatározni.

A nagyméretű panoráma a külső vásártér felől ábrázolja a XVIII. század végi XIX. század eljei Debrecent a régi, Szt. András templommal. Előtérben vásári bódék, árusok és vásárlók tömege tölti meg a széles teret. Nem tudni, kik és mikor, milyen céllal rendelték meg e művet, de a Városi Múzeum 1914-ben vette át a Kereskedelmi és Ipar-kamarától.

Pataky legismertebb műve az 1897-es *Vallatás*. Már korábbi művein (az 1886-os *Vírasszók*-on leginkább) is jelentkezett a szegények iránti részvéte, e mű azonban már több, mint együttérzés; heves tiltakozás. A nagyméretű *Vallatás* (Magyar Nemzeti Galéria tulajdona) az agrárszocialista mozgalmakból meríti témáját. Nem a vallatást, hanem a hozzátartozók fájdalmát jeleníti meg. Parasztasszony és gyermeke zokog a csendőrség falánál, s együttérző szegényemberek csoportja fejezi ki részvétét. A kép nézője előtt világossá válik Pataky szociális tiltakozása, együttérzése is. Ha nem festett volna mást, csak a *Vallatás*-t, már e művével is megérdemelné, hogy megemlékezzünk róla.

JEGYZETEK

Lyka Károly: Magyar művészet Münchenben (1867—1896) c. könyve 53—54. lapján emlékezett meg Patakyról. Nekrológot *Malonyai Dezső* írt a Művészet 1913. évfolyama 42—50. lapján. Közli Pataky fő műveinek reprodukcióját is, valamint az özevegyletét.

Dankó Imre: Pataky László debreceni vásárképe — Opuscula Ethnographica 429—433. 1. — A Vallatás jelentőségét *Aradi Nóra* méltatta Munkásábrázolás a magyar zöművészetben, III. A szocialista képzőművészet története című könyveiben.

* * *

Az Új Aurora Füzetekről

A békéscsabai Új Aurora folyóirat — gondos nyomdai kivitelezés, Kner Nyomda, Petőcz Károly tipográfus — 1979-ben értékes füzet sorozatot indított. Az azóta megjelent 15 füzet közül több nem kimondottan szépirodalmi és nem is helyi, békési érdekű. Ez utóbbiak közül említjük meg a következőket: *Szűcs Sándor*: Tudományos disputa, 1980; *Beck Zoltán*: Építőáldozat, 1981; *Béládi Miklós*: Az értelem-alapító, 1982; *Bata Imre*: Szabó Pál faluképe, 1984; *Kemény G. Gábor*: A dunai mikrokozmosz, 1984; *Petőcz Károly*: Az emlékeztetőktől a nyomtatott betűig, 1984. A kiváló sorozat szerkesztője: *Filadelfi Mihály*.

Túrócszentmárton már a múlt század óta gazdag néprajzi hagyománnyal, a túrócszentmártoni Szlovák Nemzeti Múzeumban elhelyezett értékes néprajzi gyűjtemekkel büszkélkedhet, de vonzereje a népi kultúrával foglalkozó kutatók számára megszűnt. Ezt is, mint más gazdaságilag fejlettebb területet univerzálisabb jellege miatt „néprajzi szempontból érdektelen” vagy „élő folklorral” nem rendelkező vidéknek tartották. A valamikori Túróc megye — amit a történelmi körülmények hatására néprajzi szempontból nem tekinthetünk homogén területnek — közigazgatásilag a mai martini (Túrócszentmárton) járáshoz tartozik. Történelmi fejlődése során szociális, gazdasági és kulturális életét különböző függőségek befolyásolták. A földesúri és német kolonizációs réteg a paraszti lakossággal együtt fejlődött. A későbbi időszakban a feudális uradalmak létrejötte és működése, a vásárjoggal rendelkező kisvárosok, a virágzó mesterségek, a házaló kereskedelem stb. jelentős mértékben differenciálták Túróc jellegének lokális és regionális fejlődését. A terület déli részét a körmöci—nyitrai bányavidék érinti, és északkeleti rész Lip-tóval és Árvalán határos.

Túróc hagyományos anyagi és szellemi kultúrájából a néprajzi irodalom csak néhány jelenséget ismer, ugyanez mondható el a terület falukronikáit feldolgozó monografikus munkáról is, amelyben az adatok elhanyagolhatóak. Nem járt eredménnyel az 1983/1984. év fordulóján a járási népművelési központ által végzett kérdőívakció sem, ami a szellemi népi kultúra kutatását szorgalmazta.

E tekintetben a terület kutatásának szükségességét nem fontos különösebben hangsúlyozni. A Szlovák Tudományos Akadémia mellett működő Szlovák Néprajzi Társaság ösztönzésére az 1983—1984. telén végzett terepmunkánk során Túróc naptári és farsangi szokásaira irányítottuk a figyelmet, és felvázoltuk a mai állapotukat. Saját megfigyeléseinkből és a rendelkezésünkre álló fotodokumentációs anyagból indulunk ki. A következő feljegyzések és elmélkedések összegzéséhez, következtetéshez nem vezetnek, inkább a további kutatás bevezetőjéül szolgálnak.

Részletesebb vizsgálatokat a Túrócszentmártontól 4—20 km távolságban levő Trebostovo, Košťany nad Turcom, Žabokreky, Belá-Dulice, Nespaly, Blatnica, Dražkovec, Diaková és Daňová községekben folytattunk.

E községekben a naptári szokások stabil jelentősége a farsangi szokások köré. A helyi hangosbermondóban hirdették a farsangi maszkok járását és a meghívást a közös táncmulatságra. A résztvevők a megbeszélthelyen (tűzoltószertár, kultúrház stb.) találkoztak és végigvonultak a falun. Minden ház előtt megálltak, a szervezőkkel közösen bemettek az udvarra, s szóban vagy nyomtatott meghívókkal invitálták az embereket a farsangi mulatságra. A farsangosok a falu körbejárására nyársat visz-

nek magukkal, a kolbászt, tojást és más nyersanyagot a begyűjtő a komakosárba rakta. A pénzét külön füzetbe jegyezték.

A faluközösség a „farsangi menet”, a maskarák”, „farsangolók, farsangosok” stb. megnevezéseket használja. A település társadalmi életében fejlődő, változó szokás néhány változat, kombináció megjelenésére ösztönzött, amelyeket a terepen tapasztaltam:

a) tánczenével — csak harmonikával vagy reprodukált zenével — kísért maszkos farsangi menet;

b) maszkos alakoskodók nélkül, csak zenekísérettel vagy a helyi hangosbemondó szolgáltatja a zenét;

c) a szokást nem gyakorolják.

Ma, a közel negyvenéves dinamikus fejlődés után okvetlenül szükséges a vizsgált terület előtti időszaknak hagyományos ifjúsági közösségeire, szervezeteire utaló jegyek keresése. Közösségi élet a téli időszakban főleg a fonókban zajlott, ahol a lányok és a fiúk lepedők, régi ruhák segítségével maszkos alakoskodókká változtak (szépasszony, szépfiú, vénasszony gyerekekkel, medve), akik házról házra jártak. Azokban a falvakban, amelyekben a fiatalok ilyen szabad, kötetlen, szervezeten csoportosulása volt szokásos, ma a farsangolás második formáját (b) gyakorolják. (Túrócszentmártontól keletre eső hegyaljai falvak.)

Am olykor a fiatalok különféle egyesületekbe tömörültek, pl. Paraszti Fiatalok Egyesülete, Iparos Fiatalok Egyesülete vagy Tűzoltó Egyesület — ezek az egyesületek a múlt század nyolcvanas éveiben alakultak. (Túrócszentmártontól délre eső települések.)

A farsangi szervezkedések legaktívabb résztvevői manapság a Tűz esetben az idősebbek („plameńci”) tekinthetők a szokás hordozóinak. oltó Szervezetek. Általában a fiatalok (kategória „dorastencov”), egy

A farsangi szokások manapság természetes módon épülnek be a település közösségi életébe. A falu körbejárású a farsangi időszak utolsó, hamvazószerda előtti szombatján és vasárnapján végezték, vagy egy-két héttel korábban aszerint, hogy mikorra tudták biztosítani a zenét.

A fentebb leírt első forma (a) 1984-ben Túróc 80 községéből 23-ra jellemző, a többiben a farsang a másik két forma szerint folyt.

A farsangi szokáskörben a közös vonások mellett különböző helyi módosítások és eltérések is tapasztalhatók, amelyek konkrét esetekben tűnnek ki. Trebostovo községben (17) az alakoskodók házilag elkészített ruhákba öltöznék: *menyasszony, vőlegény, hívogató, kiadó násznagya, vőlegény násznagya, fuvaros, gazda, gazdálkodó. Az ötvenes évek végen még megvoltak, ma már hiányoznak az iparos alakoskodók, így a drótos, üveges, valamint a rozsszalmából kötött alak, a báró és a hercegkisasszony. Anonimitásukat megőrzik.*

A *tulok (turon)* alakja Közép-, Észak- és Kelet-Szlovákia területén terjedt el. Túróc területén a vizsgált falvak közül Košťany nad Turcom községben van meg; kb. 20 évvel ezelőtt készítették, Kysucéból hozta egy helyi lakos, és úgy alakította át, hogy csengőkkel feldíszített hosszú nyelvével ökörfejre hasonlítson. Főleg a gyerekek körében kedvelt, használata egyszerű. Más gyakran előforduló alakoskodó volt a *gróf, zsidó, az osztrák—magyar hadsereg katonája, pandúrok, cigányasszonyok, hóhér, kéményseprő és állatalakoskodók (róka, nyúl, borz, vyerbí?)*. A kosztümöket általában Túrócszentmártonból kölcsönzik.

A Necpaly-iak vásároltak e célra kosztümöket, régebben ők maguk készítették, otthon varrták, s az ő farsangi menetükből ma sem hiányzik a hat alapszokás: *hívogató, hívogató asszony, menyasszony, vőlegény, cigány, cigányasszony*; rendezetten vonultak be az udvarra, a töb-

bi — túlnyomórészt állatalakoskodó — a gyerekeket kergeti. Zenét mozgó „cirkuszos autóról” szolgáltattak.

Danovában a következő maszkok voltak: *ifjú pár pólyás gyerekekkel, postás, orvos (Strosmajer), bohóc, sebesült katoná, 3 vénasszony, 2 állatmaszk*, amit maguk készítettek.

Dražkovec: *vőlegény és az asszony gyerekekkel, lány népviseletben, cigány és cigányasszony, adománygyűjtő, púpos gróf, ördög és zenész*. A kosztümöket a kölcsönzökből szereztek be. A hagyomány folytonossága 1982-ben megszakadt, majd 1984-ben újították fel.

Túróc községeinek életében a farsangi szokások még ma is jelentős és stabil helyet foglalnak el a naptári szokások körében. A hagyomány kontinuitása — az utolsó példa kivételével — nem szakadt meg (háborús évektől számítva). Közös elemnek számít az esküvői szokáskörből átvett alakok sora (Trebostov, Necpaly), a régebbi antropomorf alakok előfordulása (Trebostovo), az újabbak bekerülése (Danová), a régebbi idők alkotásai igyekezetének hasznosítása (Necpaly), a tulok maszk más vidékről való áttelepítése és meghonosítása (Košťany nad Turcom). Egyrészt az évente újra és újra kikölcsönzött maszkok szerepeltek. Az azonosíthatatlanságot, névtelenséget főleg Necpaly és Trebostovo községeken tartják be szigorúan. Az alakoskodók aktivitása alacsony fokú, túlnyomórészt „komolyak”, s egyetlen előre betanult jelenettel sem találkozunk.

Nagybögötemetés a legnagyobb szervezkedés, igyekezet ellenére is csak hét túróci községben volt, a többiben táncmulatságot rendeztek, vagy zene nélkül gyűltek össze, ahol hagyományosan tojásrántottát fogyasztottak. Tartalmi szempontból a leggazdagabb műsorral Zabokrekryben találkozunk, ahol az utóbbi huszonöt évben a nagybögöt a faluközösség széles rétege előtti temetik. Az egész műsor szövegét ketten írják, akik a „pap és a rektor” szerepét játsszák, és négy másik (mendi-ci?), akik a parodizált gyászmenet résztvevői. A kuplék témáját az egész év folyamán gyűjtik a közösség életéből, ezek tudósítanak a faluban történt eseményekről.

Rövid közleményünkben a naptári szokások csak egy kiválasztott jelenségére — a farsangi szokáskör, nagybögötemetés meglétére összpontosítottunk, s a megőrzött hagyományos formák jelenlétére a mai szokáskörben Túróc területén.

Kandidátusi disszertáció a Gergely-járásról

1983. december 16-án eredményesen védte meg *Földesi Béla*, a debreceni Tanítóképző Főiskola főigazgató-helyettese az *Egy középkori eredetű népszokás — a Gergely-járás — fejlődéstörténeti vizsgálata* című kandidátusi disszertációját. A munkát előzőleg munkahelyi vita során a KLTE Néprajzi Tanszékén értékelték és ajánlották a Tudományos Minősítő Bizottságnak vitára bocsátásra. A disszertációban hosszan tartó, igen sok, elsősorban pedagógia-iskolatortörténeti kutatás, valamint filológiai munka összpontosul.

NÉPI EMLÉKEZÉS ÉS HELYTÖRTÉNET

UJVÁRY ZOLTÁN

A népi emlékezés, a történelem összefüggéseinek vizsgálata mind a kutatók, mind a nagyközönség számára valamilyen összefüggést, kapcsolatot sejtet a szájhagyomány és az írott források között. Szeretném mindenekelőtt azt hangsúlyozni, hogy a népi emlékezésben a történelemnek olyan sajátos tükrözési formáját látjuk, amelynek egészen mások a vizsgálati, kutatási szempontjai, mint a történettudomány. A népi emlékezés történelemmel kapcsolatos adataihoz a folklórkutatás módszereivel kell közelítenünk.

A folklór művelőjét nem az érdeklő elsősorban, hogy a szájhagyomány a történelmünk eseményeivel kapcsolatban fennmaradt emlékezések mennyire hitelesek — bár ez is egyik része a vizsgálatnak —, hanem az, hogy az eseményt milyen műfajon keresztül, milyen költői, esztétikai stb. formában közvetíti. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a szóbeli költészetnek nincs vagy nem lehet fontos és pontos közlése a történelmi kutatója számára.

Az alábbiakban olyan bihari és hajdúsági népi emlékeket mutatunk be, amelyek számos vonatkozásban kapcsolódnak a helyi történelmi eseményeknek, személyeknek, településeknek a múltjához. Kronológiai sorrendben elsőként egy Szt. Lászlóval kapcsolatos történelmi mondat emelek ki, amely egy település — Nagykereki — nevének eredetét magyarázza. Osváth Pál feljegyzése szerint:

„A népmonda azt tartja a N.-Kereki helység nevének eredetéről, hogy midőn Szt. László királyunk holtteste saját akarata folytán N.-Váradra szállítandó volt, a holttesttel együtt jövő barátok ezen akkor telepített helységnél elesteledvén, éjjelre itt maradtak; de csodák csodája mi történt? az, hogy a halottas-kocsi kerekei éjszakának idején ónagykerekben megindulván, a kocsi a tessel meg sem állott addig, míg a kitűzött helyre az az a nagyváradi Szt. László templom elébe nem ért. A Szt.-László király holttestét vivő szekér kerekeinek itt történt csúdas megmozdulása alkalmából neveztetett ezen helység Kereki-nek.”

Ez a — lényegében — nyilvánvalóan nem tartalmaz valóságmagot, s általában ez állapítható meg a régmúltba vezető történetekről. Ismeretek azonban olyan emlékek, amelyekre a helytörténet nagy valószínűséggel alapozhat.

Mind folklórisztikai, mind irodalomtörténelmi vonatkozásban sok vita volt a Berettyóújfalui határában levő Kádár halomról, ill. a Kádár temetőről. Feltételezhető, hogy a halom egy Kádár István nevű katonahadnagy nevével őrzik, aki Újfalucé vagy a törökök vagy a labancok elleni harcban esett el. Tanulságos ezt a kérdéskört részletesebben áttekinthetünk, amely kapcsán a népi emlékezés hitelességére és folklórizációs kérdésekre kapunk fontos adatokat.

A Kádár Istvánról szóló történet jelentőségét utóéleté és népkölté-

zeti vonatkozásai emelik ki. Folklórizálásában bizonyára nagy szerepe volt annak, hogy a históriás ének a halotti búcsúztatóhoz áll közel. Valójában ez az ének típus ősi, népi gyökerekre vezethető vissza. Kádár István énekének nagy számú másolata ismeretes, ponyvai kiadásáról még a múlt század elejéről is vannak adatok. Nagy területen elterjedt a nép körében. Balladai variánsai is kialakultak, elsősorban Erdélyben és dunántúli területeken. Stoll Béla feltételezi, hogy a Kádár István históriás ének keletkezésének évtizedeitől származtatható balladák (mint pl. Megölték a Basa Pistát...) szintén a vízei búcsúztatók leszármazottai. Kálmány Lajos gyűjtései során olyan énekesre bukkant, aki a Kádár víteztől szóló hosszú történetet végig elénekelte. A folklórizációs folyamat során több helyen csak néhány versszak maradt fenn, Csanádi Imre és Vargyas Lajos szerint elsősorban a megkapó és a lírai részek. Egy ilyen különösen elterjedt és közismert részlet a következő:

*Felemelé Kádár szemeit az égre,
Mondván: Uram Jézus, légy segítségemre!*

Osváth Pál saját emlékezete nyomán írja a múlt században, hogy a Sárreth a koldulás betilálás előtt a koldusok az utcákon ezzel a szöveggel kezdődő éneket énekeltek. Ugyanígy Biharból Szabó Pál is utal arra, hogy a koldusok énekeltek a Kádár István történetét: „Gyermekkoromban, de még jóval később is énekeskoldusok járták a falukat, egyiktől ki, a másikba bé, és mind, mind énekelte a maga kedvenc énekét. Volt az én falumban egy asszony-koldus is, Márton Margit, aki szélére egyetlen énekkel koldult az egész tájon.”

*Felemelé Kádár szemeit az égre,
Mondván: jöjj el isten én segítségemre.
Nosza vitézkedjünk, katonák, két kézre.
Mert nem látok jöni embert segítségemre!*

Az éneknek ez a szakasza különösen nagy népszerűségről tanúskodik. Az első sor, illetőleg az első és a második együtt a legkülönbözőbb irodalmi műben és emlékezésben felbukkan. Petőfi Sándor: A fakó leány és a pej legény c. elbeszélésében: „... ez csak most jutott eszembe, mikor elsőhajottam magamat, s az ég felé pillantottam, mint Kádár, a kiről meg van írva, hogy »felemelé Kádár szemeit az égre.«” Szó van erről a Felelet a Mondolatra (1815) egyik helyén is: „... nálunk a vak koldusok vásárkor midőn a hegedő mellett ezt éneklék: *Felemelé Kádár szemeit az égre.*” Gaál József: Peleskei nótárius c. bohózatában (1838) az egyik szereplő éneklé: *Felemelé Kádár szemeit az égre! Dobcsányi Ferenc Vitkovics Mihály Fejér Elekhez írott leveléből (1809) idézi: Mi pedig azt dúdoljuk: »mit tehetünk; túrnunk kell, jobb időket várunk kell.« Aztán meg azt: »Ez az élet úgy sem sok, használják az okosok.« Avagy: »Felemelé Kádár szemeit az égre, mondván: Uram, Jézus, jöjj segítségemre.« Elég dalok vagynak, csak kedv volna hozzá...» Arany János dallammal jegyezte le népdalgyűjteményébe.*

Mindezek a példák — habár csak egy részletre vonatkoztatva is — azt mutatják, hogy a Kádár víteztől szóló ének a társadalom legkülönbözőbb rétegeiben ismeretes volt, s népszerűsége keletkezésétől kezdve a legutóbbi időig megmaradt, amint ezt az újabb helyszíni gyűjtések is igazolják. Népköltészeti szempontból különösen fontos a históriás ének aláírása, a néphagyományba való bekerülése, folklórizációs folyamata.

Abból, hogy Erdélyi János besorolta az első jelentős népköltészeti gyűjteményünkbe, arra gondolhatunk, hogy ennek a történeti énekeknek a népi variánsai — ezt bizonyítja Arany János gyűjtése is — már a múlt század elején ismeretesek voltak. Bizonyára nem véletlen — mindenestre feltűnő —, hogy a *Kádár vitéz éneke* — a ponyvai kiadásoktól eltekintve — először népköltészeti gyűjteményben jelenik meg, s majd csak később különböző — gyakran önkényesen kiegészített — változatai irodalmi gyűjteményekben, közleményekben. A népköltészeti variáns nyilvánvalóan alapul szolgált a teljesebb „eredeti” szöveg kialakításához. Tanulmányos — és szükséges is — lenne a különböző kéziratok, ponyvai és népi változatok szövegfilológiai vizsgálata.

Kádár vitéz kapcsán tatárok, törökök, labancok kerülnek szóba. Megyénk történetében számos török-tatár-labanc vonatkozás van. A néphagyományban különböző halmokat, dombokat tatár vagy török, kuruc vagy labanc csatával hoznak kapcsolatba.

Igy pl. a darvasi Bozsód pusztán van egy ún. *testhalom*, amely alatt azok a hősök nyugszanak, akiket a tatárok legyilkoltak. Hasonlóképpen Hencida határában is van egy *Testhalom*nak nevezett hely, amely a hagyomány szerint úgyszintén az odatemetett harcosokról nevezett el.

A Testhalom elnevezésű monád számos folklorkészítési kérdést vetet fel a kutatók körében. Az idevonatkozó helyi monád többnyire véres eseményről szólnak. Kétségtelenül gyakran összefüggésbe hozhatók a helység történelmének egy-egy periódusával. Részletesen foglalkozott ezzel a kérdéskörrel *Dankó Imre*.

A törökök egykori jelenlétével kapcsolatban egészen nyilvánvalóan beszélnek a helynevek, a helynevekhez fűződő monádok. Így pl. a derecskei határnak Tépe felől való oldalán a Kálló mellett van egy halom, amelyről a hagyomány azt tartotta, hogy Derecske elpusztulásakor a halmon volt a török vezér sátora, s ennek az emlékére nevezték el a halmot *sátor-domb*nak. Bedő határában van egy *török-zug* elnevezésű rész. A hagyomány szerint a törökök ott tanyáztak. Ezt a kérdéskört Ferenczi Imre dolgozta föl.

Nagybajom határában úgyszintén törökhalomnak neveznek egy határ részt. Erről a hagyomány azt tartja, hogy 1659-ben e halom körül tanyázott a török had és a basa sátora ezen a halmon volt. Közeliében van a *csatahalom*, amelyen viszont a magyar tábor volt. A két halom között volt az ütközet, amelyben először a magyarok voltak előnyben, de a török túlerő miatt a csatát elvesztette a magyar csapat.

Ezeket a példákat sorolhatnánk tovább! Szinte az egész területről vannak hasonló adatok. De nemcsak a törökkel kapcsolatban, mint ahogy azt már említettem. Pl. Furta határában a tatárpusztítás emlékére a határnak a Nagy nyomás felől eső részét *Tatár csapás*nak nevezik.

Komádban pedig ismeretes egy *rác-vágás* nevű határ rész, amelyről a néphagyomány a következőket tudja: 1707-ben a rákok megtámadták a komádiakat, akik a támadásról előre tudomást szereztek, ezért Zsáka-Furta felől a Kutas patak gázlóját kaszákkal meghányták, s amikor jött az ellenség, a kaszák részbe szorították, s levagdalták őket. Egyébként ennek az emlékére a múlt században Komádban hajnalonként harangoztak.

Itt említjük meg, hogy Báránd körzetében egy halmot *Mátyás halm*ának neveztek, kapcsolatba hozva azt Mátyás királlyal.

Há már a monadánál tartunk éppen a helynevekkel összefüggésben utalunk a konyári *Kinizsi rét* elnevezésre, amihez a Sárréti járás legnagyobb hősének *Kinizsi Pálnak* az emléke fűződik. Kinizsi Pálról a néphagyomány még azt is tudja, hogy a kenyermezei csata után „vad öröm-

ben két török hullajtá tartva fogai között járta híres táncát” — továbbá, hogy a Belgrádot elárláló örök közül naponként egyet nyárson megsütötte és többivel megétette.

És végül egy szokással összefüggő történeti néphagyományt említék.

Közismert a hajdúszoboszlói szilveszter esti zajkeltés, csergetés, koplompolás, durrogatás szokása. Ezt a szokást a néphagyomány a törökökkel vívott csata emlékének tartja. 1559. december 31-én egy török csapat Bárándot elhagyva Szoboszlónak tartott azzal a szándékkal, hogy a lakosokat felkoccolja, a falut kirabolja, azután fölégesse. Egy kabai paraszterember ingben, meztláb futott szilveszter éjszakáján Szoboszlóra, hogy hírdül adja a törökök közeledését. Szoboszló lakossága, férfiak és nők, ifjak és idősök egyaránt fegyvert, ütő-vágó eszközöket fogtak. A nők egy része a toronyba ment, hol égő lámpákat dugdostak ki körös-körül, s a harangokat félreverték, részint azért, hogy a hadakozóknak némi világosságot adjanak, részint azért, hogy a harang zúgásával a nép lelkesedését fokozzák. A török a várostól délnyugatra a Kősi folyón kívül állomásozott, s ott egy dombon ültette fel a sátorát a basa. A szoboszlóiak nagy elszántsággal rohmozták meg a törököket, s mind egy szálig lekaszálták. A basát egy domb alá temették és emlékeknek okáért ennek a dombnak ma is *török-domb* a neve. A napjainkig gyakorolt szilveszteresti szokás is ennek a győztes csatának az emléke.

Összefoglalásul és befejezésül elmondhatjuk, hogy a néphagyomány és a történelem számos ponton összekapcsolódik, s a helynevek és a szokások, hiedelmek hátterében igen gyakran valós, hiteles történeti esemény áll. A helytörténeti kutatás fontos forrásnak tekintheti a néphagyományt, amint arra igen jó példát mutatott *Módy György* *Néphagyomány és helytörténet* c. munkája (Debrecen; L. még hivatkozásokkal *Ujváry Zoltán*: *Varia folkloristica*. Debrecen, 1975.; *Népszokás és népköltészet*. Debrecen, 1980.).

A Siklósi Vár- és Múzeumbaráti Kör kiadványairól

Az 1960-as években alakult Siklósi Vár- és Múzeumbaráti Kör értékes honismereti-helytörténeti tevékenységet folytat. Munkájuk figyelemre méltó megnyilvánulási az évenként egyszer, március 15-én, tartani szokott *tudományos emlékülés*. Ezeket az emléküléseken nemcsak reformkori, az 1848/49-es szabadságharchoz kapcsolódó témákról esik szó, hanem a helytörténetet széleskörűen értelmezve és segítségül hívva Pécs, Baranya megye vagy akár távolabbi városok, Budapest szakembereit is, a legkülönbözőbb tárgykörökből hangzanak el előadások, kutatási beszámolók. Fontos tevékenysége a körnek, hogy ezeket az előadásokat megjelentetik. Az első kiadványuk 1982-ben jelent meg (Füzes Miklós, Bezeredy Győző, Szita László, Erdődi Gyula és Tölgyesi Éva munkái). A második 1983-ban látott napvilágot (Glósz József, Füzes Miklós, Kiss Géza, Kovács Sándor, Kecskeméthy Zoltán írásaival). A harmadik 1985-ben jelenik majd meg (Illés István, Kovács András, Füzes Miklós, Pápay Jenő, Timár György, Márfi Attila, Vargha Dezső, Muráth István dolgozataival).

Különösen mi, debreceni múzeológusok, népművelők, történészek és néprajzosok, a Déri Múzeum Baráti Körének tagjai nem mehettünk el érdemleges említés, méltatás és köszöntés nélkül *Varga Gyula* hatvanadik születésnapja mellett. *Varga Gyula* 1969 óta a Déri Múzeum tudományos főmunkatársa, a múzeum *Néprajzi Gyűjteményének* vezetőjeként tevékenykedik. Munkásságára korán felfigyeltek és a Déri Múzeumhoz annak idején már mint országos hírű szakember, történész-néprajzos került.

Varga Gyula 1924. április 2-án született *Kismarján*, Bocskai István kiváltságos mezővárosában, régi, a bihari hagyományos, ám haladó gazdasági-gazdálkodási-, társadalmi- és kulturális tendenciákkal teljes parasztesaládból. Származása, gyermekkori környezete meghatározó erejű kötődést jelentett tudományos- és közeleti tevékenysége számára. Figyelmét az agrártörténet és a néprajz kérdései, illetve a parasztság, közelebbről a bihari nép műveltségének emelése, a népi művelődés fejlesztése felé irányította. Korán megismerkedett a népi írók mozgalmával, a *Népi Kollégium* világával. Egyetemi tanulmányai, melyeket a *Kosuth Lajos Tudományegyetemen* végzett, újabb lendületet adtak elképzeléseinek, kibontakoztatták tudományos érdeklődését. Az egyetemen *Szabó István* tanítványaként — akitől mindenek előtt kutatói-tudói magatartásformát, rendszerező módszerességet, történeti-társadalmi látásmódot, romantikától mentes, következetes, tényszerű vizsgáldóást, egyfajta sajátos progresszív pozitívizmust, az adatok tisztelgését kapta — az agrártörténet felé fordult figyelme. Ugyanakkor *Gunda Béla* első tanítványai közé tartozva, a Néprajzi Intézetben a népművészettel, közelebbről a néptáncal kezdett behatódottan foglalkozni. Néprajzi vonatkozásban aztán érdeklődése a későbbiek folyamán módosult, jobban mondván erőteljesen gyarapodott, történeti-társadalmi szemlélettel telítődve a gazdálkodás, a paraszti munkaszervezet, munkamegosztás, eszközvilág vizsgálata felé fordult. Az egyetem elvégzése után rövid ideig egyetemi tanársegéd volt, majd gimnáziumi tanárként működött, mígnem előbb a Megyei Népművelési Tanácsadó, majd pedig a Megyei-Városi Művelődési Központ munkájába kapcsolódott be. A Déri Múzeumhoz, mint a Művelődési Központ igazgatóhelyettese került. Egyetemi doktorátust 1957-ben szerzett. Tudományos-, kutatómunkájával a közművelődés különböző területein töltött idő alatt sem hagyott fel. Mint már mondtuk is, 1969-ben, már mint országosan ismert történész-néprajzos szakember került a Déri Múzeumhoz, a Néprajzi Gyűjtemény élére. Egyetemi oktatómunkáját sem hagyta abba, a KLTE Történeti Intézetének ma is, mintegy két és fél évtizede rendszeres, állandó oktatója.

Míndezek ellenére *Varga Gyula* igazi tudományos- és közművelői tevékenysége a Hajdú-Bihari Múzeumok Szervezetében, a Déri Múzeum-

ban bontakozott ki. Történeti-néprajzi kutatásai jobban elmélyülhettek, szélesebb látókört ölelhetettek át, gazdag feldolgozási- és publikációs lehetőségek adódtak számára. Az elmúlt másfél évtized alatt egymás után láttak napvilágot a *Déri Múzeum*, a *Hajdúsági Múzeum*, a *Bihari Múzeum* és más múzeumi szervezetek évkönyveiben, kiadványsorozataiban alapvető fontosságú tanulmányai. Bőségesen jutott ezekből az általa művelt tudományterületek központi folyóiratainak is, közülük ezúttal csupán az *Ethnographiában* és *Agrártörténeti Szemlében* megjelentekre hívjuk fel a figyelmet. Valamint szerényen megjegyezzük, hogy lapunknak, a *Múzeumi Kurirnak* is becstül munkatársa volt. Itt, műzeumi körökben, viszonyok között készítette el és adta ki főmunkáját is, az *Egy falu az országban* (Kismarja életrajza a felszabadulásig) című könyvét, ami 1978-ban a *Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei* 33. számaként jelent meg. Ebben a munkájában több korábbi, a szülőfalujával, annak gazdasági-, társadalmi életével, paraszti műveltségével (például eszközhasználatával, életmódváltozásaival stb.) foglalkozó feldolgozásának eredményei integrálódtak. Kismarja társadalmi vizsgálatánál sajátos, ám rendkívül hasznos *demográfiai* szempontokat és kutatási módot, módszert alkalmazott. A könyv egyszerűen vált mind a történelem, mind a néprajz kimagasló, új eredményeket hozó munkájává, úgy, ahogy azt több recenziése megállapította. Több közös vállalkozásban is részt vett, mint például a *Debrecen története* munkálataiban is.

Mint muzeológusnak elsősorú feladata volt a Déri Múzeum néprajzi Gyűjtemények — az ország egyik legnagyobb és legjelentősebb néprajzi gyűjteménye — muzeológiai ellátása; gyarapítása, őrzése és tudományos-közművelődési feldolgozása volt. Elmondhatjuk, hogy *Varga Gyula* azt a nagy és felelősségteljes feladatot magas színvonalon, a tőle megszokott következetességgel és rendszerességgel teljesítette, illetve teljesíti is. Muzeológusi tevékenységének számottevő hányadát a vidéki múzeumok segítésére, tudományos és közművelődési támogatására fordította.

Természetes, hogy a múzeumhoz kerülve közművelődési tevékenysége is megváltozott: elmélyült, átfogóbbá vált. Annál is inkább lehetséges volt ez, mert korábbi kapcsolatait nem szakította meg sem a Művelődési Központtal, sem a Népművelési Intézettel, illetve az Építők Hajdú Táncosportjával. Kiváló kiállításrendezőnek bizonyult és elindított egy azóta már országos hírű helytörténeti és néprajzi érdeklődő és igen eredményes honismereti vetélkedő sorozatot, a *Hortobágytól a Sárrétig* című sokfordulós, összetett játékot.

Tevékenységét különböző jutalmakkal, kitüntetésekkel ismerték el helyi és országos szerveink, intézményeink, mígnem mindannyiunk meglegedésére 1982-ben meg nem kapta a legnagyobb magyar muzeológus kitüntetését, a *Móra Ferenc Emlékérmét*. Most, amikor munkatársai, a Múzeumbarátok Köre, a Hajdú-Bihar megyei Honismereti és Helytörténeti Bizottság nevében, hatvanadik születésnapja alkalmából köszöntjük és jó egészséget kívánva további eredményes munkára serkentjük, felhívjuk figyelmét a már régtől fogva esedékes kandidatúra megszerzésére.

MI IS AZ A VÁSÁRFIA?

DANKÓ IMRE

Történeti-etimológiai szótárunk a XVII. század közepéről ismeri vásárfia szavunkat. Már akkor is olyan ajándékot jelentett, amelyet vásáron, esetleg búcsú -és ekkor búcsúfia, vettek és ajándékként vittek vagy küldtek valakinek. Természetesen olyan vásárfia is volt, amit nem vittek, küldtek sehová se, hanem a vásárrban az ajándékozóval együtt tartózkodó megajándékozottnak a helyszínen adtak át. Ilyen esetekben gyakran megesett, hogy a vásárfiát, az ajándékot a megajándékozott választotta ki.

A vásárfiáról legáltalánosabban az a felfogás terjedt el, hogy azt a szülők, nagyszülők, a keresztszülők vásárolták és vitték vagy küldték odahaza maradt gyerekeiknek, unokáiknak, keresztyereiknek. Mint-hogy az efféle vásárfia sokszor mézeskalács, kalács, sütemény, cipő, finom kenyér volt, tehát élelmiszer, madárlátta vásárfiának is mondták. A régi világban értékes, madárlátta vásárfiának számított a kifli, a perec, a sokféle pogácsa, a lacikonyhákból származó cigánypescenye és nem utolsósorban a sokféle gyümölcs. Elsősorban az alma, de a körte is, kiváltképpen azonban a narancs, a szentjánoskenyér és a füge. Sokféle vásárfia a mézeskalácsosoktól került ki. A lányoknak mézes bábót, bölcset, süteménynyakláncot; a fiúknak huszárt, lovat, kardot, szekeret, újabban mézes mozdonyt ajándékoztak. Egyes neves vásárok esetében sajátos vásárfiak alakultak ki. A debreceni vásárok kedvelt vásárfiája volt például a zsinigre fűzött vajjas pereckoszorú és a fonatos. A vásárfiak egy része szerelmi ajándék volt. Adása, küldése hozzátartozott az udvarláshoz, sőt a „szív küldi szívnek szívesen” feliratú, tükrös mézeskalács-szív, amit a legények vettek és adtak szívük választottjának, úgynevezett „szószóló” ajándék, vásárfia volt. Ez a vásárfia a maga sajátos nyelven kóvetítette a legény vallomását a lánynak. A legismertebb szerelmi vásárfiak voltak még a névvel készített cseréptányérok, a díszesen faragott guzsalyok, a színes selyemkendők, szalagok, pártlikák, fűzött gyöngykalárisok, fa- vagy cserép csigacsínálók, díszes fésűk, hajtúk, csatok, ékszerék.

A gyerekeknek vett vásárfiak is nagy változáson mentek át az idők folyamán. A játékok változásán szépen fel lehet mérni azt a gazdasági-, társadalmi- és nem utolsósorban kulturális fejlődést, a technikai civilizáció elterjedését, aminek parasztságunk, vásáraink is részesei voltak. A korábbi fiú-ajándékokat az ólom-fakatonákat, az agyag- és üveggolyókat, a kis ostort, a fakardot, fapuskát, a bádogn trombitát, dob-ot, vagy lány-ajándékokat, a játék edényeket, rézgyűrűket, karórákat, rongybabákat, apró mechanikai játékok, mozgó, különböző feladatokat ellátó, munkát végző gépjátékok. A ma vásárain ezebből a játékokból is található már sokféle. Azonban a mai vásárfiak zöme nem ezebből kerül ki. Napjaink ajándékait mindinkább a szaküzletekben, áruházakban vásárolják és nem a vásárokon.

Természetesen komolyabb vásárfiak is voltak, mint gyerekjátékok, szerelmi ajándékok. Sok helyen a jegyajándékot is vásárfiának vették meg. Az is gyakori volt, hogy a szülők valamelyik nevezetesebb nyár-utói vásáron vásárfiaként vették meg az ősszel iskolába menő gyerekek új, iskolai ruháját, csizmáját, kucsmáját és a legszükségesebb iskolai felszereléseket: a palatáblát, a palavesszőt, a szivacsot, a plajbászt, esetleg a golyós számológépet is. Sokszor vásárfiaként szerepelt a házalandók számára ajándékként vásárolt bútór vagy egyes darabjai, mint például a láda. De néha a kelengye teljes egészében, esetleg egyes darabjai, mint például a finom vászon, a gyolcs, újabban a damaszt készítmények: ágynemű, abrosz. Vásárfiaként vették sok esetben az új házasságok adandó tehenet, borjút vagy borjúkat, süldőket vagy juhokat is, ha saját nevelésű ajándékállat nem áll rendelkezésre.

Tréfás vásárfiak is voltak. Legismertebbek voltak a feliratos fakalacskák, amiket a legények vettek a lányoknak, fiatal férfiak menyecske feleségüknek, anyósuknak. A tréfás vásárfiak közé sorolhatjuk a humoros, gyakran szókimondó feliratos butéllákat, csali korsókat is, különösképpen pedig az imakönyv, zsoldáralakú butéllákat.

Minden olyan vásároznak, aki valamit, gabonát, takarmányt, állatot eladott a vásáron, szinte kötelessége volt — különösen jó vásár esetén — az otthonmaradtak részére vásárfiát venni és vinni. A magyar vásárok virágkorában, a múlt század második felében, a századfordulón oly általános és nagy jelentőségű volt a vásárfia-adás, hogy az egyik legfontosabb társadalmi kapcsolatnak tartva újságcímnek is választották. Tánicsics Mihály 1849-ben, Debrecenben kiadott Debreceni Vásárfia című lapja, jellemző módon 1861-ben újráléledt és nagy népszerűségnek örvendett.

A vásárfia jelentősége a vásárok szerepével párhuzamosan csökkent. A boltokban, áruházakban vásárolt ajándékokat senki sem nevezi vásárfiának, bár az útról, távoli munkáról hazatérőktől az ajándékot ugyanúgy elvárjuk, megköveteljük, mint régen a vásároztól.

Meghirdették a III. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferenciát

Az eddig megrendezett nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferenciák sikerein felbuzdulva vállalta el a Hazafias Népfront Békés megyei Bizottsága, a Békés megyei Tanács, a békéscsabai Városi Tanács, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Békés megyei Szervezete, a Békés megyei Múzeumok Igazgatósága, hogy a konferencia megrendezését továbbra is vállalja, zavartalan lebonyolításáról gondoskodik. A főszervező tulajdonképpen a Magyar Néprajzi Társaság, ami a konferencia eredményes előkészítése és megrendezése érdekében igénybe veszi a Magyarországon élő különféle nemzetiségek szövetségeinek támogatását is. A most meghirdetett III. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferenciát 1985. október 2—4-én rendezik meg. A felhívás kéri a megkeresetteket, hogy előadási, hozzászólási, korreferátumterveiket jelezzék. Biznak abban, hogy ezúttal is a néprajztudomány legkiemelkedőbb személyiségei lesznek jelen és tartanak előadásokat vagy hozzászólásokban, vitákban tisztázzák, mélyítik el a felvetődő kérdéseket. A konferencia fővédnöke *Köpeczi Béla* művelődési miniszter. A tájékoztató felhívás szól azokról a csatlakozó rendezvényekről — kirándulások, kiállítások, folklórbemutatók stb. — is, amelyek a konferencia tartalmi gazdagodását jelentik.

EGY RENDHAGYÓ FOLYÓIRAT: A MÚZEUMI KURÍR

BÉNYEI MIKLÓS

Több mint másfél évtizeddel ezelőtt, 1969 októberében, az akkori múzeumi hónap idején az alábbi beköszöntő szavakkal indult útjára a debreceni Múzeumi Kurír: „A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre nagy vállalkozásba kezd akkor, amikor más múzeumokhoz hasonlóan rendszeresen kiadni szándékozott körlevéllel kívánja tagjait, a múzeumügy barátait, az érdeklődőket összefogni.” A folyóirat azóta is folyamatosan megjelenik, létével is bizonyítva, hogy a vállalkozás sikerült.

Alapítója, *Dankó Imre* — miként a negyedik számban megírta — elsősorban angol és amerikai mintákat követett, de hasznosította a pécsi múzeum általa szerkesztett híradójának tanulságait is. A Múzeumi Kurír sajátos terméke a magyar időszi sajtónak. Rendhagyó módon történik a kiadása és a szerkesztése, s jellegzetes a tartalma is. A nyomtatás költségeit jórészt a múzeumbaráti kör tagdíjaiból fedezik; ezeket egészíti ki a hirdetésekbe befolyt összeg és a tematikus számok patronusaitól (tanácsoktól, vállalatoktól) kapott támogatás. Évente három füzet lát napvilágot — kissé rendszertelenül, a címlapon jelzett időponthoz képest többnyire jókora késéssel. A sorszámozás folyamatos, ám tíz-tíz szám egy-egy kötetet alkot. Az idők folyamán a vékonyka füzet megtestesedett: az első szám mindössze 31 lapos volt, a közel-múltban kiadottak viszont 100—130 oldalra terjedtek. Eleinte a debreceni Szabadság Lapnyomdában készítették, a 13—23. számot Kaposvárott nyomták, aztán az Alföldi Nyomda vette át, úgy tűnik, immár véglegesen. Eddig 43 füzete jelent meg. Jelenleg 1000 példányban kerül forgalomba.

A kiadvány mindenkori anyaga társadalmi munkában áll össze, vagyis a folyóirat a szerzőknek és a szerkesztőnek nem fizet tiszteletdíjat. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy a Múzeumi Kurír az érdekelt kutatók összefogásának, segítőkészségének köszönheti létét. A lapot kezdetül fogva Dankó Imre szerkeszti, nagy odaadással és sziporkázó ötlethajzagsággal. Mindig arra törekedett, hogy minél több szerzőt nyervejen meg a Múzeumi Kurirnak és ezáltal a hajdú-bihari múzeumügynek. S meg is találta a partnereit: ma már általában nem az a gond, hogy nincs kézirat, hanem az, hogy a bőségben levő cikkeket mikor tudják közölni. A szerzők köre egyébként igen széles. Leggyakrabban a Déri Múzeum és a többi hajdú-bihari múzeum munkatársai publikálnak, s csatlakoznak hozzájuk az ország más tájain dolgozó muzeológusok is. A debreceni egyetemek, könyvtárak, levéltárak stb. kutatói is szívesen adnak írásokat a lapnak. Számos kiváló, nemzetközileg is elismert történész, néprajztudós cikke is megjelenik a hasábjain — jelezve és egyúttal garantálva is a színvonalat. A szerkesztő tudatosan

igyekszik bevonni a fiatal, kezdő kutatókat, akik nemegyszer itt publikálnak először.

Egyedi arculatot ad a lapnak, hogy címéhez igazodva (kurír = hírnök, hírvívő) rendszeresen közöl múzeumi híreket, beszámoló a különféle rendezvényekről, eseményekről (ünnepegekről, felolvasó ülésekről, kiállításokról stb.) és tájékoztat a személyi változásokról. Ezenkívül zömmel rövid dolgozatokat, adalékokat és forrásszövegeket (beleértve a néprajzi gyűjtés anyagát is) tartalmaz. Előadások, nekrológok, módszertani (ún. műhely-) tanulmányok, írások és könyvismertetések is olvashatók a füzeteiben. A forráspublikációk és a tanulmányok, adatközlések a tudományosság követelményei szerint születnek (pl. jól ellátottak hivatkozási apparátussal), de a szerkesztő a szelebbebb olvasóközönység érdeklődését is szem előtt tartja. Ilyenformán a Múzeumi Kurír ún. vegyes profilú, tudományos-ismeretterjesztő-információs folyóiratnak tekinthető. A lap használhatóságát nagymértékben fokozza, hogy minden kötethez, azaz tíz-tíz számonként magyar és angol nyelvű index, mutató készül. Ezekben nemcsak a cikkeket és képeket jegyezte található meg, hanem szerzői és személynévmutató, illetve földrajzi és tárgymutató is csatlakozik hozzájuk, megkönnyítve a visszakeresést.

Elsősorban a múzeumokban művelt tudomány- és ismereteknek kapnak helyet a folyóiratban: a néprajz, a régészet, a történet- és irodalomtudomány, a művészettörténet, az antropológia, a flóra- és faunakutatás és természetesen a muzeológia. Színház- és zenetörténeti, valamint más művelődéstörténeti közlemények is gyakran napvilágot látnak a hasábjain. Foglalkozik nyelvészeti, településfejlesztési és környezetvédelmi kérdésekkel is. Az indulásnál meghirdetett szándékának megfelelően nagy teret szentel a helytörténetírás és a honismereti mozgalom eredményeinek és problémáinak. Azaz a Múzeumi Kurír tematikailag is sokszínű, sokrétű. Magától értetődik, hogy a terjedelem nagyobbik hányadát a helyismereti, azaz hajdú-bihari vonatkozású írások foglalják el. Kisebbszámúban más tájakról, illetve országos érdekű témákról is szó esik. Erénye a folyóiratnak a nemzetközi kitekintés: híryanagában, közleményeiben tájékoztat a külföldi tudományos eredményekről, múzeumokról stb. Főként a szovjet, az angol és az amerikai múzeumügy iránt érdeklődik, de az átlagosnál többet ír a bulgáriai viszonyokról is, tekintettel Debrecen és Sumen testvérvárosi kapcsolatára.

Annak idején, amikor a Múzeumi Kurír ötlete megszületett, egyik célként azt tűzték ki elé, hogy a múzeumügy társadalmisítását szolgálja. Az eddigi tapasztalatok szerint e téren is sokat tett a folyóirat. Ennek egyik jele, hogy néhány város és nagyközség tanácsa vállalta és vállalja egy-egy szám finanszírozását, aminek fejében az adott füzetben nagyrészt a szóban forgó településről írtak vagy írnak. Elsőként a II. számban próbálkoztak ezzel a formával; akkor a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum kapott lehetőséget a lap anyagának összeállítására. Volt már püspökkladányi, hajdúhadházi, hajdúdorogi, biharkeresztes, józsaai és hajdúszoboszlói szám is. Ezek mellett három tematikus szám is napvilágot látott: 1981-ben (35. sz.) a Medgyessy-émlékszám, 1982-ben (39. sz.) a Kodály-centenárium füzete, 1983-ban (43. sz.) pedig a Szűcs Sándor-émlékülést előadásainak szövegét tartalmazó összeállítás.

Úgy tűnik, hogy a Múzeumi Kurír megtalálta helyét a Hajdú-Bihar megyei kiadványstruktúrában és a hazai folyóirat-irodalomban is. Számaikat kedvezően fogadják, erőfeszítéseit sokfelé méltányolják, a szerzők sűrűn megkeresik írásaikkal. Néhány éve a szakbiográfiai és a magyar időszi sajtó központi repertóriumai is feltárják közleményeit.

Egyre többen hivatkoznak cikkeire, forráspublikációira a szakfolyóiratok, könyvek jegyzeteiben. Reméljük, hogy a múzeumbaráti kör a jövőben is képes lesz biztosítani a kiadás feltételeit és a folyóirat — alcíme szerint: „körlevél” — tovább gazdagítja helyismereti-helytörténeti irodalmunkat, újabb és újabb barátokat szerez a múzeumügynek, meggyőnknek. Bízunk benne, hogy a társadalmi összefogás ezután is átsegíti a Múzeumi Kurírt a nehézségeken és a lap továbbra is hozzájárulhat a nemzeti önismeret, az egészséges lokálpatriotizmus és a szocialista hazafiság elmélyítéséhez.

* * *

Felhívás az országos társadalmi néprajzi és néprajzi gyűjtőpályázatra

Immár több mint két évtizede kerül sor évente az országos társadalmi néprajzi és néprajzi gyűjtőpályázatok megrendezésére. A pályázat két formában indult. Az egyik forma az volt, hogy a pályázónak a megküldött kérdőíveket kellett környezetében „felgyűjtenie”, azaz megválaszolni. A másik forma nagyobb népszerűségnek örvendett, önálló gyűjtések, illetve azok feldolgozásából állott. Ebben a formában kétféle gyűjtésről, illetve feldolgozásról lehetett szó. Volt, aki ajánlott tárgyköröket, kérdéseket gyűjtött, illetve dolgozott föl, és voltak olyanok, akik az ajánlott tárgykörök mellőzésével saját maguk választotta tárgykörben vagy tárgykörökben dolgoztak, illetve pályáztak. Idők folyamán a pályázatot sikerült széleskörűen népszerűsíteni, s habár a pályázatok tartalma, színvonala korántsem volt egyenletes, a gyűjtőpályázatot meghirdető, előkészítő és lebonyolító Néprajzi Múzeum, illetve adatára az Ethnológiai Adattár sem járt rosszul, mert igen nagy mennyiségű, nagyon változatos témájú, a további kutatásokat nagyban elősegítő pályázati anyaggal gazdagodott.

Debrecenből, Hajdú-Bihar megyéből általában kevesen vesznek részt a pályázatokon, mind az ifjúsági, mind pedig a felnőtt tagozaton. A kis számú pályázók között viszont nem egy már régen közismert és elismert, akár profinak is vehető pályázónk van. Bárhogy is van, a debreceni, hajdú-bihari pályázók kis száma nem indokolható. A Kuríron, a múzeumbarátok körén keresztül is arra hívjuk fel a figyelmet, hogy kísérjék minél többen figyelemmel a pályázati kiírásokat és igyekezzenek bekapcsolódni a munkába. Pályázzanak minél többen, végezzenek nálunk is sokan gyűjtő-, kutató- és feldolgozó munkát! A pályázati kapcsolatos minden kérdésre bármikor készségesen állnak rendelkezésre az egyetem néprajzi tanszékének, a Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Szervezetének néprajzos munkatársai. Jó ezekre a figyelmet most, az év elején felhívni. A pályázat kiírása február—márciusban várható, a pályamunkákat pedig szeptember—októberben kell majd beadni. Tehát van elég idő a felkészülésre.

A BODROGKÖZI HALÁSZHAGYOMÁNYOK NYOMÁBAN

DANKÓ IMRE

Régi tervem volt, hogy a Bodrog és a bodrogközi kisvizek halászatát monografikusan feldolgozom. Terveztem ezt azért is, mert beláttam, hogy a halászat Délzemplémben, a Bodrogközben és környékén az ármentesítésig, folyamatszabályozásig (de még azután is jó ideig) alapvető, meghatározó erejű foglalatosság, élelemszerzési mód és lehetőség, életmód alakító tényező volt. 1953—1957 között rendszeres gyűjtést végeztem. Gyűjtéseimet kiegészítettem a tárgyra vonatkozó levéltári és könyvtári kutatásokkal is. Kutatásaim-gyűjtéseim elsősorban földrajzi, közelebről vizrajzi, aztán történeti, gazdálkodás-halászat-történeti, illetve nyelvészeti és végül néprajzi szempontúak voltak. Már a gyűjtéskutatásnál a komplex kutatás módszerei szerint igyekeztem eljárni. Munkám során tudatosan gyűjtöttem adatokat a szomszédos területek halászatára, az ottani halászat életmódmeghatározó szerepére vonatkozóan. Gyűjtőmunkám közben jöttem rá, hogy bár a Bodrogköz és környéke, a Bodrogköz határoló két folyó, a Tisza és a Bodrog korábbi rendkívüli halbőségéről oly sokan és oly sok szempontból írtak, magával a halászat egészével, a halászzal, mint életmód meghatározó tényezővel alig foglalkoztak. A tárgyra vonatkozó néprajzi kutatásaimat sokkal kedvezőtlenebb körülmények között kellett végezniem, mint számos elődömnem, mert az utóbbi évszázadban egyre fokozódó és gyorsuló tempóban átalakult a Bodrogköz és környéke halászata. Még hozzá nem fejlődött, hanem fokozatosan csökkent. Egyes fajtái, módjai ki is veszték és az egész halászatot, a halásrusítást, a halnak a népi táplálkozásban betöltött szerepe erőteljesen háttérbe szorult. Sorrajárva a Bodrog, Tisza menti falvakat, felkeresve a még élő halászsokat, beszélgetve a mostani halászsokkal legtöbbször esetben márcsak „emlékeket”, a még élő hagyományokat tudtam gyűjteni. De így is olyan nagy anyaghoz jutottam, hogy bizvást tervezhettem egy részletes, a halászzal összefüggő minden kérdéssel foglalkozó, társadalmi szempontú, a történetiséget figyelembe vevő, néprajzi monográfia elkészítését. Sajnos, 1957-ben Sárospatakról másfelé vitt az utam, tervemmel felhagytam. Hatalmas gyűjtéseimből mindössze négy terjedelmesebb, adattárszerű közlemény jelent meg a miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyveiben. Mind a négy közlemény bevezető jellegű volt, mintegy földrajzi, nyelvészeti-kultúrtörténeti előszó a későbbiekben tárgyalandó zempléni halászat-hoz. Az első közlemény *Vámosújfalú* településtörténetével foglalkozott, különös tekintettel a falu halász múltjára.¹ Ugyancsak településtörténeti szempontú volt a második közlemény is. Ez a bodrogközi *Hosszúrét* települési viszonyairól szólt, kapcsolódva a lápi világhoz, a bodrogközi kisvizek halászatához, csikászatához, a mocsárvilág életmódbeli tényezőihez.² A harmadik tanulmány a Bodrogköz és környéke régi *vizrajzával* foglalkozott. Levéltári és nyelvészeti adatok alapján adott számot

folyókról, kanálisokról, mocsarakról — elsősorban névtani elemzéssel folyóokról, árkokról, folyókról, kanálisokról, mocsarakról — elsősorban névtani elemzéssel.³ 1972-ben jelent meg, az előző tanulmányhoz hasonló szótár-adattár formában a *Bodrogi halászsztár* című munkám.⁴ Ebben az egyes szavakhoz nemcsak nyelvtészi fejtegetés, hanem halászati művelődéstörténeti-néprajzi magyarázatok is járultak. Úgy vélem, hogy ez a munkám árulkodott leginkább arról, hogy milyen hatalmas adat-anyaggyűjtésem van a bodrogi és környékbeli halászsztára vonatkozóan s arról is, hogy feldolgozási tervem milyen széleskörű, problematikám milyen szétágazó s mennyiben követ korszerű, leginkább a *változásvizsgálatban* és a *jelenkutatásban* megmutatkozó társadalmi szempontokat.

Most, hogy egymás után jelennek meg kisebb-nagyobb közlemények nem annyira a Bodrogi, mint inkább a környező területek halászatáról, jutott eszembe régi tervem, félretett gyűjtésem. Jelen közleményemet arra számomra, hogy mások számára is észbe juttassam, hogy Délzemplémben, a Bodrogi közben, a Bodrogi köz környékén a halászat nemcsak „örfoglalkozás” volt, nemcsak egy foglalatosság a sok közül, nemcsak egyfajta élelmiszerszerzési mód, hanem annál sokkal több: életmód alakító, életmódformáló gazdasági tényező. Ez a gazdasági tényező helyét, anyagát, eszközeit, munkamódszereit, munkaszervezési módjait, értékesítési szokásait, feldolgozási formáit tekintve mindenkor együtt változott a földrajzi (morfológiai, vízjárások, lecsapolás, mesterseges halastavak stb.), a gazdasági (jobbágyhalászat, árendás halászat, úgynevezett nagy halászat, illetve kis halászat, „egyes halászat”, orvhalászat), a társadalmi (munkaszervezési formák, halászkompániák, halászgazdák, csoportok, tanyák, legények, bérleti halászok, szövetkezetek, halárusok, halértékesítési módok, halételek, halkonzerválás stb.) változásoknak megfelelően. Szólnunk kell a halászat életmód alakító erejéről leginkább árulkodó halászfalokról is, ami nem véletlenül éppen itt, a Bodrogi közben mutatkozik meg leginkább a maga teljességében.⁵ Egyfajta *vázlat* kíván lenni ez a közlemény, rámutatva az el nem készített monográfia egymást követő részeire, az egyes részek közti összefüggésekre.

A földrajztudományban régóta ismert, hogy a vízrajz és hozzákapcsolódóan a halászat mily jelentős a települések kialakulása, fejlődése, sajátos berendezése szempontjából. *Kolosváry Gábor* neves munkájában a délzempléni, bodrogi települési viszonyokkal is foglalkozik ilyen vonatkozásban. Arranézve, hogy a halászat nevezetesebb helyei, például egy-egy rekesz, milyen jelentős hely volt települési szempontból, 1644. július 30-áról idézem *Haller Gábor* naplójából: „Ebédem az derek éren való rekesznél, a holott az halászat után az lengyel követet vendéglette urunk ó nagysága”. *Bánkúti Ferenc* kimondottan a Bodrogi vízrajzával foglalkozva szót a víz tájalakító szerepéről, bőséges utalásokkal az itt kiterjedten folytatott halásztatra, csikászatra. A Bodrogi álló- és folyóvizei teli voltak hallal, csíkkal, rákkal, úgy, ahogy *Mailath József* írta: „Folyóiban a nemes hal, ezek között a tok, kecsge, süllő, ponty, harcsa, keszeg stb., noha a halászat mai napig is apáink MORE PATRIO szellemében üzetik, elég bőven tenyészik. Rák még állítólag valamikor nagy bőségben találtatott, de ma már hirmondól sincsen belőlük. Tavaiban, erében a csuka, vereshasú czigányhal, a potyka és a csík csak úgy hemzsegett. Nadállal meg elláthatunk volna akár egy világrészt, annyi volt.” Vagy egy másik helyen: „A bodrogi folyóvizekben még vidrát is látnak néha napján. Valaha állott

a világ a vidráknak, mikor még nyüzsgött a hal a vizekben. A szabályozás a halállományt megapaszította; mindazonáltal még most is van hal meglehetősen: potyka, süllő, jász, keszeg, csuka mindenütt; a Tiszában kecsge, de menyhal is akad és mázsás harcsákat is fognak. Tavasszal termédek csíkot kifognak, nyáron pedig rákászni járnak, noha újabb időben a rák igen megritkult. A halászatnak minden nemét úzik itt; kezdve a tapogatón, egész a gyalomig mindennel fogják a halat; a régi módi halászeljárások közt igen érdekes a hajtóhalászat a jég alatt; mikor is öles lékeket vágnak a folyók jégén, azokba belebocsátják az abroncsra fűzött szákokat; pár száz lépésnyivel feljebb pedig a hajtók hosszú dorongokat bocsátanak le a jég alá, azokkal zavarják ki a halat a vonzfenekből; a hal megriadva úszik feléle és többnyire egyenesen belemege a hálóba. Több kárt tesz azonban a halban a halászati törvény nem kellő szigorral való kezelése mellett az emberek kapzsúsága.” *Herman Ottó* híres halászmográfijában is kellő figyelemmel fordult a bodrogi halászat felé. Igen sok leírást közölt az itteni halászatról. Hasonlóképpen sok bodrogi adatot tartalmaz *Munkácsy Bernát* halászsztára, a magyar népies halászat „műnyelve”-ről szóló munkája.

A rendkívüli vízbőség rendkívüli halgazdasággal járt együtt. Nemcsoda, ha *Árpádot* is megejtette ez a gazdagság és ahogy Anonymus mondja: „... a vezér és övei látták a föld termékenységét, mindenféle vad bőségét, meg azt, hogy milyen halban gazdag a Tisza és a Bodrogi folyam; s ezért a földet kimondhatatlanul megszerették.” Zemplén mezőváros vonatkozásában *Szirmay* alapján ezt írta a halászatról: „A helyi patakokban bőven tenyészik a pisztráng, menyhal, kövihal és a rák. Kesznényennél a legszebb tokokat, Lucnál a legnagyobb vizákat, Patakánál a legjobb csukákat, Újhelynél a legkitünőbb potyákat, Tokajnál a legfinomabb kecsgeket, a Bodrogi közben a legkövőbb márnákat fogják! Olyan bősége van itt a halaknak, hogy kiáradván tavasszal a Bodrogi és nyáron medrébe visszatérve, annyi halat hagy maga után a földre kiöntve, hogy a sertéseket azokon hizlalják.” A sátoraljaújhelyi pálosok 1660 körüli urabáriumában „Bodrogi-olaszi mezőváros halásztáról”, illetve a Bodrogi használatos gyalomról részletes leírást találunk. „Bodrogi olyan gyalom kell, aki 140 szemre legyen kötve, a szemre pedig olyan legyen, akin az embernek 3 uja kifer; hossza pedig legyen 60 öl és vastagszerő fonalbul”. 1682. máj. 15-én Olaszliszka tanácsa rendelkezett a tilalmas halásztatról: „A Tók tilalmaztatnak az halásztattal. Ugyan ebben protectalista igr akkori M. Püspök Ur Tökölly és más Vitézlők rendek ellen.” 1701. január 17-én pedig „halajándékoról” olvashatunk az Olaszliszka protokollumban: „A soós hal ajándékarul válasz (törölve a szövegben ez: tsak titulum gratificationis sapit — azaz csak kedveskedésképpen jár ki —; utána jegyezve ez áll: „sapit titulum debiti”, azaz adótehernek számít.” A II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságharc utáni új rendben kiadott Károlyi Sándor-féle halászati utasítások (1725—1730) is ismeretesek. *Vályi András* híres ország-leírásában is a halásztattal jellemezte a bodrogi-hegylajai településeket. Azt írta, hogy „Sáros Nagy Patak... hala bőven, és oltsó.” „Sáros Kis Patak... lakosai, a kik többnyire halásztattól, és tsikászából élnek” igen szorgosak a vizeletben. „Nagy Czigánd... lakosai nyáron a szűnyogok miatt elég alkalmatlanságokat szenvednek, de hasznos halászatyok miatt ezt könnyen eltűrik...” — írja *Vályi*. Pácinnál, illetve a pácini halásztatról legrészletezőbben nyilatkozott: „Páciny, itten kezdődik Karcsa vizének eredete, mely a’ mult századokban a’ Tiszába, és Bodrogi folyt, a’ Tokaji Vár alatt, Elrontván pedig a’ Tokaji Vár

első Leopoldnak parantslattára, Karcsa vízének árka megtölt, a folyása is meggátoltatván, az egész Tisza, és Bodrog közének mint egy 3/4 részét haszon vehetetlen ingadozó, lápos, nádas, és gyékényes térre 's tavakká változtatta. Nevelik ez ártalmas posványásokat a' Tiszának, és Bodrognak kiömlött árjaik, mellyeket ha Karcsa vízének régi öble kitisztítónak, Liskánál a' Bodroga bortsáttatván e' posványoság, az egész Bodrog köz megszabadíttának a' víz állásoktól", melyeknek egyetlen haszna vagyon csak, a temérdek hal, csik, nádaly, rák. *Ember András* hegyaljai településeket bemutató verseiből csak a sárospataki-ból idézzük ket vesszszakot:

„Hogy mégy' élet neme: látszik Kis Patakon
Gyakran nagy öröm van ott a' Mér szállókon,
Varsa, Gyalom, és Szák, Csík, Hal halászaton,
(Míg) némellyek köztük kapnak a' szántáson.

Ardonál ki jövő Sebes ér Ugrója,
Füzes ér, Török ér jó halászo tája,
A' Bodrog, hol mélyebb, gyalommal vonója,
Hala elég lehet, tsak légyen sok Sója.”

Ember András „Görbe, Keresztúr”ról, azaz Bodrogkeresztúrról pedig egyenesen azt írta: „Halászo vízből hajt kevés hasznoskát.

Ilyen, ehhez hasonló tömördek történeti adat ismeretében írtak elsősorban történészeink nagyszerű tanulmányokat a Tisza, a Bodrog, a Bodrogköz és környéke halászatáról.

Mielőtt a délzempléni vizek halászatáról beszelnénk felsoroljuk azokat a tanulmányokat, amelyek a környező területek halászatát ismertették. Ezek a munkák részben forrásul is szolgáltak a bodrogköz-délzempléni halászat kutatásához, részben pedig összehasonlító anyagot szolgáltatottak a kutatások számára. Elsőnek *Deák Geiza* munkájáról kell szólnunk, 1911-ben, amely az úngvármegyei Tiszahát halászatáról szól. *Marjalaki Kiss Lajos* a Sajó népi halászatával foglalkozott. *Kiss Lajos* pedig az 1961-ben megjelent, a régi Rétközről szóló monográfiájában összegezte a Rétköz halászatáról korábban megtudottakat. *Orosz Károly* főleg a csikászattal foglalkozott, inkább rétközi, közelebből dombrádi vonatkozásban, mint bodrogközi tekintetben. *Varga László* pedig az Ung-vidéki — szirénfalvi, csicséri — halászatot ismertette. Külön kell foglalkoznunk *Ecsedi István* halászati tanulmányaival. Ezek mindegyike számos Közép-Tisza vidéki, bodrogközi adattal is szolgál és az egész délzempléni halászatot belehelyezi az alföldi, középtiszai halászat rendszerébe. *Ecsedi* részletesen írt az úgynevezett „tiszaverésről”, mint a népi halászat egyik érdekes, egyedi mozzanatáról. Önálló tanulmányt szentelt a tiszai rekesztő halászatnak, amit az alföldi kisvizeken is szelében-hosszban gyakoroltak. Halászati kutatásait, beleértve az előbb említett közleményeket is, *Ecsedi* egy terjedelmes, monografikus igényű, 1934-ben kiadott munkájában összegezte. Munkája tárgyát illetően megszorítással élt, monográfiáját a Közép-Tisza és a tiszántúli kisvizek halászatáról, sőt népies halászatáról írta.

Ilyen kutatási és feldolgozási előzmények után említünk meg kimondottan a Bodrog halászatával foglalkozó néhány munkát. Úttörő jelentőségű *Ébner Sándor* tanulmánya, amelyben adatokat szolgáltatott a Bodrog halászatához. Nagyon tartalmas munka egy kéziratot diák-pályázat, a nagyrozvágyi halászásról (!). *Puskás Lajos* dolgozata a Sá-

roszpataki Tudományos Gyűjtemények Adattárában van. Ezek a munkák, több más nem említettel együtt, továbbfejlesztették, bővítették azokat a néprajzi igényű halászati leírásokat, amelyeket például *Szirmay Antal* tett. Például Nagyrozvágyra vonatkozóan: „Nagy-Rozvágyhoz tartozik egy Pallagcsa nevű kerekítő, használható nádasok között, oly szélesen minden felől, hogy az egyik szélén álló ember a tó másik szélétől csak kis madárnak látszik. Nyáron át darvak, hattyúk, gódnéyek, géme, golyák, és más nagy vízi madarak tanyáznak benne. Télen a befagyott tóban bőségesen fognak halakat a lakosok, kik ebben a tóban 360 haltanyát számítanak és helyenkint megleélvén a jeget s alamerítvén 80 öles, sőt még hosszabb hálókat is, melyeket „gyalom”-nak neveznek, ezekkel halásznak.” *Szirmay* a halfelhasználás módjairól is tájékoztatót: „Mivel kecsgét csak nyárban fognak, és azokat a többi halakkal együtt olcsón kell helyben eladni: gondolni kellene a halak beszozásának, szárításának és füstölésének módjáról, mert azokban a folyók bővelkednek és azok elszállításáról, a németalföldiek, és más nemzetek példája után, akik heringeket beszoznak, tókehalakat kiszáritanak, és halakat különböző módokon ehosszabb ideig eltartanak.” Érdekes a *Szirmay*t fordító *Matolay Etele* megjegyzése: „Most már nem így van”, ti. a halakat már (1900 körül) a Bodrogközben is sózzák, szárítják, füstölik. *Herman Ottó*, mint már említettük, a magyar halászatról szóló munkájában több alkalommal is szolt a Bodrog halászatáról. Jellegzetes bodrogközi halászati módnak mondta például a *vészélést*, „ami a folyó bizonyos részének elzárását jelenti” — írta. Részletesen foglalkozott a *jeges halászzattal*: „A Bodrog jege télszak idején megnepesedik, a jég síkja nyög a jegelők, lélekelők fejsze-csapásai alatt: vágják a „Beöntöt, az Ajtóleket, a Sorleket, a Szegleket”, a szánek húzzák a rengeteg hálót, húzóköteleit s a szerszámok oly csodás sorát, a melyen elbámul az avatatlan néző. „Szakóca”, „Gémes”, „Czibék”; a hálón „Bötök”, „Czela”, „Tuzsér” — különös szerszámok különös neve!” *Herman* nagy figyelmet szentelt a halászeszközöknek, szerszámoknak. Igen részletesen írta le és rajzban is közölte például a *lápmetyszót*: „A lápmetyszó egy hatalmas van, melyet ásómódra arra használ, hogy az ingó lápon kerek lyukat, a lápukatak vágassa. Ez a lápmetyszó a Bodrogközön *lápmettő* s minthogy ott a csikászat veszni indult, a lápokról a jeges halászatához pártolt át, hol rúdhajtás a dolga. Nem különben érdekes a bodrogközi *vars* sem: „Igen szép, tökéletes szerkezetű a Bodrogközön divó, szintén óthagyású szárnyasvars, melynek jellemző jege a kettős vörcsök az ottani tájszólás szerint versik.

A délzempléni halászat az 1860-as, 70-es évekig lassú, majd a vizek lecsapolását követően gyors és igen radikális változáson ment át. Elfogytak a vizek, kiszáradtak a tavak, mocsarak, a gátak közé fogott, nagy átvágásokkal rövidített, gyors folyásúvá alakított folyók mind kevesebb és kevesebb halnak adtak otthont. Egyes hal-vízállatok teljesen ki is veszték (rák, csik), de a megmaradtak halászatát is háttérbe szorult. A Bodrogköz és környezete a vizek megterjedésével párhuzamosan mind jobban földművelővé-állattartóvá vált. Ennek az átalakulásnak legbeszedesebb jele az, hogy a halászat jelentőségének csökkenésével átalakult az itteni lakosság hagyományos, nagymértékben a halászatra, rákászatra, csikászatra épült *taplálkozása*. Erről panaszkodott *Kántor Mihály* 1927-ben, a következőképpen: „A lakosság táplálkozása is a legújabb időkig alig változott valamit. Kenyér volt a legkevésbé. Hal, csik, szárnyas és emlős vadak, tej és madártojás képezték az őscigándiak táplálékát. Ezeket aztán ették sülve, főve, tejet és tojást

nyersen is, ha volt. Mert nem mindig volt. „Halász, vadász éhenkorász” maradt fenn és mondják mai napig is a cigándiak.” Vagy ahogy *Kiséry László* számolt be róla: „A mezőgazdaság a Bodroghközön alig pár évtizedes múltra tekint vissza. Mióta itt ember él csaknem kizárólag halászatot és pákászatot űz. A Bodroghköz igazi jó terület volt a halak szaporodása számára. Ha áradás nem volt, a hal megfogott. Répássy írja, hogy 1831-ben s az utána következő években nem volt áradás és ennek következtében hal sem. Ezért a nép, hogy az éhhaláltól megmeneküljön, állattenyésztésre és földművelésre tért át. De hogy mennyire kényszerűségekből tette ezt, mutatja az, hogy mikor újra áradásos periódus következett, ott hagyták ezt a foglalkozást s ismét halászni kezdtek. Nagy gond volt a halad eladása, rossz volt a közlekedés, a halakat nem lehetett szállítani. A szabályozás után fokozatosan nagyobb és nagyobb lett a halszúke. A halászat most is hanyatlóban, a nemezebb halfajok pedig kivészen vannak mind a Bodroghban, mind a Tiszában. A halásztársaságok működése (1888 után), valamint segített a helyzetet, de az alapvető bajon nem tudtak változtatni. Ma a Tisza Bodroghközön levő szakaszán két halásztársaság működik, a Záhony-Cigánd-i és a Tokaj-Nagyhalász-i. A keszgen kívül a főhal a harcsa és a márna, azonkívül a süllő, a ponty, a kecsge és kisebb mennyiségben a tok. A halat leginkább a közeli városokban adják el, de a jobb minőségű hal még a fővárosba is eljut. Szociális szempontból nagyon káros az, hogy még a hullámtérben levő mélyedések (kubikgödörök) és a holt medrek halászati jogát is a társulatok bírják s így a nép egyik legfőbb táplálékától hovatovább megfosztatik. Nehéz volt a mezőgazdaságra való áttérés, lelkileg még nehezebb volt. Hagyományos ételeiket sokáig készítették, például a káposztás csíkot. Cigándon messze híres káposztát termeltek, Királyhelmece, Sátoraljaújhelyre, Kisvárdára és Patakra is szállították.”

Természetesen a bodroghköziek kezdettől fogva földet is műveltek, állatokat is tartottak, káposztát és sokminden mást is termeltek, termelvényeik nagy részét maguk fel is dolgozták (például szővésonás). Lehetetel bármilyen általános, az éltmód irányába meghatározó erejű, fontos is a halászat, vagy általában a vízhez kötődő egyéb foglalkozás, az mindig megmaradt a földesúri, illetve a jobbágygazdálkodás keretei között. Az újabb kutatásoknak, feldolgozásoknak ezekre a szempontokra is figyelemmel kell lenniük.

Legutóbb újabb változásnak lehetünk tanúi. A Bodrog és a Tisza vize erősen szennyezetté vált és ennek következtében a halállomány tovább csökkent, a halászat jelentősége pedig még inkább háttérbe szorult. Ezzel a mindinkább jelentéktelenné válással párhuzamosan a folyók elzárt részein, az egykori medrekben, például a „dög-Bodroghban”, ahol még lehetett tartani a víz tisztaságát, tervszerű állományfejlesztéssel erőteljes *sporthisztória* fejlődik ki. A maradék halászat is a vizek tisztaságának védelmére alapoz; gondoskodik egyes holtágak, tavak, csatornaszakaszok vizének tisztántartásáról, a halállomány szaporodásáról.

Áttekintve az elmondottakon, megszilárdult bennem az az elhatározás, hogy előveszem gyűjtésemet és a szükségessé vált pótlásokat, kiegészítéseket elvégezve összeállítom a Bodroghköz, a bodroghközi kisvízek, illetőleg Délzempléni halászatának néprajzi monográfiáját.

JEGYZETEK:

- Dankó Imre*: Vámosújfalú települése. A miskolci Herman Ottó Múzeum Evkönyve, III. Miskolc, 1963. 87–93.
- Új. A bodroghközi Hosszúréti települése*. Uo. IV. Uo. 1964. 143–160. — *Vö. Ebnér Sándor*: A Bodroghköz lápi községeinek településföldrajzi vázlata, Föld és Ember, V. 1925.
- Dankó Imre*: Adattár a Bodroghköz és közvetlen környéke régi vízrajzához. A miskolci Herman Ottó Múzeum Evkönyve, IX. Miskolc, 1971. 375–409.
- Új. Bodroghköz halászzótár*. Uo. XI. Uo. 1972. 449–505. — *Vö. P. Szalai Miksa*: A Tisza halai. Az Alföldi Tudományos Intézet Evkönyve, I. 1944–1945. Szeged, 1946. 267.
- Vö. Gyulavári Arató Kalmán*: Bodroghköz mesevilága. I–II. Bp. 1939.; *Bakos József*: Zempléni tájak és emberek a néphagyományok és a régi írások tükrében. Kossuth szülőföldjének, Zemplénné kalendáriuma 1948. évre. Sátoraljaújhely, 1947. 36–42.; *Balassa Iván*: Karcstal mondák. Új Magyar Népköltés Gyűjtemény, XI. Bp. 1963.; *Új. Lápok, falvak, emberek*. Bodroghköz. Bp. 1975.
- Kolostváry Gábor*: Tiszavölgyi halászat és település. Bp. 1928. Kivonata: Föld és Ember, VIII. 1928. 2. sz. 102–114.
- Haller Gábor* naplója, 1630–1644. Erdélyi Történelmi Adatok, IV. Szerk.: *Mikó Imre*. Kolozsvár, 1862. 94.
- Bánkút Ferenc*: Bodroghköz. A víz tájalakftó szerepe: Kogutowicz Károly Emlékkönyv, Szerk.: *Wagner Richard*, Szeged, 1939. 319–328.
- Trenkó György*: Bodroghköz vízrajzához. Bp., 1909.
- Dóczy József*: Magyarország tekintete. Bécs, 1830. — Bodroghközi lapok 42.
- Pesty Frigyes*: Magyarország vízhiázata a régi középkorban. Századok 1. 1867. 68–88.
- Műldt József*: A bodroghközi Tiszaszabályozó Társulat monográfiája, 1846–1896. Bp., 1896. 51.
- Uo. 119.
- Herman Ottó*: A magyar halászat könyve. I–II. Bp. 1887.
- Munkácsi Bernát*: A magyar népies halászat műnyelve. Ethnographia, IV. 1893. 163., 261.
- Páiz Dezső*: Magyar Anonymus. Bp. 1926. 42.
- Szirmay Antal*: Zemplén vármegye politikai és helyrajzi ösmertetése. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, III. 1897. 5. sz. 139.
- Anjou okmánytár, IV. 333. — *Idézi: Belényesi Márta*: A halászat a XIV. században. Ethnographia, LXXXVII. 1953. 148–166.
- Zichy Okmánytár, III. 264.
- Uo. IV. 26. — *Idézi: Belényesi Márta* id. m. 148.
- OL. DL. 3194. — *Idézi: Belényesi Márta* id. m. 157.
- Lelesz Acta 98/29.: Benedictus Halaros, Oklevél Sztótar 336.
- A Sátoraljaújhelyi Levéltár Sennyey levéltárából (Fasc. 3. nr. 50.) *Idézi Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* VI. 334.
- Hubny Kalmán*: Tarczal város törvényel 1606-ból. Adalékok (Akk.) III. 1897. 3. sz. 90.
- Halászk rend tartása. Sárospatak, 1632. *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. (1631–1648). Bp. 1954. 191–192.
- K. (Takáts Sándor)*: Halászó gyaloin. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, II. 1895. 79.
- Bejegyzett Olaszliszka mezővárosnak régi jegyzőkönyveiből. Akk. XVII. 1911. 296.
- Uo. 297.
- Károlyi Sándor* utasítása a tiszai halászatról (1725–1730). Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, VI. 1899. 373.
- Tokaji halásztartás, 1745. Uo. V. 1698. 213.
- Vályi András*: Magyarország leírása. III. Pest, 1790. 31.
- Uo.
- Uo. I. 419.
- Uo. III. 1–2.
- Ember András*: Sáros Patak. Akk. XXI. 1915. 280–281.
- Új. Görbe Keresztúr*. Akk. XII. 1916. 348.
- Répássy Miklós*: A Tisza halászata hajdan és most. Halászat, 1903.
- Belényesi Márta* id. m.
- Szabó István*: Tiszai halászat a XVII. században. Népünk és Nyelvünk, II. 1930. 293–295.
- Takáts Sándor*: A gyalmos vagy szegedi halászk. Budapesti Hírlap, 1926. 56. sz.
- Dede Geiza*: Az ungvármegyei Tiszahát halászatáról. Ethnographia, XXII. 1911.
- Márjafalvi Kiss Lajos*: A Sajó népi halászata. Néprajzi Értesítő, XXIII. 1931. 110–124.
- Kiss Lajos*: Régi Rétköz. Bp. 1961.
- Orosz Károly*: Népi gazdálkodás és táplálkozás, szavak, szóiasok Dombrádról. Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban, I. Nyíregyháza, 1975. 42–43.

45. Varga László: Halászat az Ung vidéki Szikréfalván és Csicsereken. Honismeret, XI. 1983. 3. 47–50.
46. Ecsedi István: Tiszaveres. Ethnographia, XXXIV. 1923. 178. — Vö.: Gorove László: Egy különös tüneménynek, az úgynevezett Tiszavirágzásnak leírása. Tudományos Gyűjtemény, VIII. köt. 1819. és Csongor Gyűző—Móczár László: A tiszavirág. Bp. 1954.
47. Uő.: Rekesztő halászat a Tiszán és az alföldi kisvizéken. Uo. XXXVII. 1926.
48. Uő.: Népies halászat a Közép-Tiszán és a tisztántúli kisvizéken. A Déri Múzeum Néprajzi Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei, 4. Debrecen, 1934.
49. Ebner Sándor: Adatok a Bodrog halászatához. Néprajzi Értesítő, XXVII. 1926. 11–20.
50. Puskás Lajos: Bodrogközi halászás. (Nagyrozsvány és vidéke.) 1942. Kézirat a Sárospataki Tudományos Gyűjtemények Adattárában. Fsz. Kt. 38.
51. Szirmai Antal: Notitia historica politica, oeconomica comitatus Zempleniensis. Kassa, 1798. 322. §. Matolay Etele fordításában. Akk. IX. 1904. 276.
52. Uo. 622. §. Akk. IX. 1904. 322.
53. Herman Otto: A magyar halászat könyve id. m. 81.
54. Uo. 89.
55. Uo. 207.
56. Uo. 246. — Petrahó, a mai Bodroghalász.
57. Uo. 282.
58. Uo. 409. — Vö.: Uő.: A halászat mint ösfoglalkozás és viszonya a néprajzhoz. Ethnographia, III. 1892.
59. Kantor Mihály: Az ezeréves cigándi malom. Sárospataki Hírlap, XI. 1927. 8., 9., 10. sz.
60. Kiséry László: A csonkamagyarországi Bodrogköz. Debrecen, 1935. 17–19.

A biztonsági kérdések előtérbe kerülése múzeumainkban

A világsajtóból szinte nap mint nap lehet hallani a híret műkincsrablásnak, múzeumok, kiállítások és raktárak kifosztásának. Ezek a nem kívánatos jelenségek világszerte a múzeumok, a köz- és magángyűjtemények biztonsági kérdései felé fordították a figyelmet. Nálunk, Magyarországon jó ideje nem okozott ez a kérdés gondot, mert hazánk elég jól tudta magát izolálni a nemzetközi műkincsrablásoktól, illetve általában a bűnözéstől. Több kisebb jeltől azonban már évekket ezelőtt arra lehetett következtetni, a műkincsrablás előbb-utóbb nálunk is el fog terjedni. Mégis a meglepetés megdöbbentő erejével hatott mindannyiunkra, a magyar múzeumok munkatársaira, dolgozóira különösképpen a Szépművészeti Múzeumban történt képrablás. A képrablás előtérbe állította nálunk is a biztonsági kérdéseket. Sajnos, könnyen megállapítható volt, hogy ezen a téren nagy mulasztásaink voltak és vannak még részben ma is. A biztonsági kérdéseket nem tartottuk fontosoknak, felettes hatóságaink, fenntartóink sem nagyon buzgózkodtak a biztonságos őrzés feltételeinek megteremtésében. Minden rosszból is származik való jó. Ebből a képrablásból például az a jó, hogy szemléletváltozást eredményezett a múzeumi biztonságot illetően. Ezen a téren azért van szükség szemléletváltozásra, mert korábban; általában keveset törődünk a műtárgyak pénzben is kifejezésre jutó értékével, épségével, állagmegóvási kérdéseivel. Különösen nem voltunk tekintettel a nem nemes fémekből készült, nem ékkövekkel díszített, nem különleges anyagokból készült, nem különösebben díszített tárgyakkal, a nem kimondottan neves művészek alkotásaival, egyszerűen az élet mindennapi tárgyaival, lettek légyen azok bármily jelentősek is egy-egy táj, netalán város vagy egyéb település, valamilyen társadalmi csoport, foglalkozás, életmód megismerése szempontjából. A múzeumi biztonsági kérdése ott kezdődik, hogy a gyűjteménybe került bármily természetű tárgy sajátos, informatív értékével maga a muzeológus legyen tisztában. A másik legfontosabb lépés a tárgy alapos, az előírásoknak megfelelő, dokumentált leltározása. A leltározáshoz tartozik, és

már kimondottan a biztonság ügyét szolgálja az úgynevezett mozgatósi vagy mozgási napló vezetése. A biztonság követelményeinek is meg kell felelnie raktárainknak. Ezzel a kérdéssel kapcsolatosan el kell oszlatni azt a lehetetlen „közvéleményt”, hogy a múzeumi raktárak porfészek, a kiállításra nem kerül (tehát értéktelen, esetleg nem is ép, selejt) tárgyak, anyagok összevisszadobált, rendszertelen, piszkos, penészes stb. tartási helyei. Olyan helyiségek, amelyeket éppen ezért különösképpen nem is őriznek. Természetesen figyelemmel kell lenni a kiállítások biztonságára is. Naivság volna a kiállítások biztonságát kizárólag a teremőrökre bízni. Inkább szükséges a kiállítások tervezésénél olyan tálókat, vitrineket, kiállítási módokat alkalmazni, amelyek nagymértékben megoldják a biztonság kérdését is. Sem a raktáraknál, sem a kiállításoknál nem hiányozhatnak a különböző záró- és riasztóberendezések, illetve az ezeket éberben őrző, rendszeresen ellenőrző, esetleg fegyveres őrök. Mindez nem olcsó multság. Ezért is húzódoztunk tőlük eddig. Szeretnénk remélni, hogy említett szemléletváltozásunk idevonatkozólag is meg fogja hozni a maga konkrét intézkedéseit és megfelelő anyagi áldozatot is fogunk hozni biztonságunk fokozásáért, értékeink védelméért.

SZATHMÁRY LÁSZLÓ: A történeti embertan emlékei Debrecenben	3— 7
GAZDAG ISTVÁN: Felnőttek oktatása Debrecenben 1873-ban	8— 9
Az évad nagyjelentőségű múzeumi kiállításai	9
TÓTH BÉLA: Egy történelem-földrajz professzor Debrecenben: Lisznyai Kovács Pál	10— 16
Hetven- és hatvanéves jubileumok	16
Kandidátusi és doktori védések	16— 22
Néhány jelentősebb a tudományos ülések, ülészakok, előadások, előadás-sorozatok közül	16
TAKÁCS BÉLA: Debrecen „Tarkáta” nevű városháza	17— 18
SZÜCS E. ZOLTÁN: 100 évvel ezelőtt alakult meg a Debreceni Köleszövő Segélyző-Egylet mint szövetkezet	19— 22
Halottaink	16— 22
DORKA BÉLA: A debreceni Csokonai Színház rekonstrukciója	23— 31
VARGA GÁBOR: Természetvédelmi adatok Debrecen reformkori tanácsülései jegyzőkönyveiben	32— 33
Válogatás készül Szücs Sándor munkáiból	33
LENKEY ISTVÁN: A hatéves középfokú tagozat és az újkori gimnázium tanulóinak önképzőkörei és lapjaik a Református Kollégiumban 1855—1877 között	34— 43
Baranya megyei múzeumi vezető jelent meg	43
VARGA GÁBOR: A Tisza és Debrecen összekapcsolásának terve 1727-ből	44— 45
Vezető a Kecskemét régi népiéletéből című időszak kiállításához	45
VÁMOSI PÉTER: A debreceni Nagyerdő őszi növényvilága	46— 59
Új múzeumok, múzeumtervek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében	59
PETHEÓ KÁROLY: Egy régi írás a régi Nagyerdőről	60— 63
Megkezdődtek az 1985-ben tartandó Misztótfalusi Kis Miklós-emlékünnepek előkészületei	63
MAGHY ZOLTÁN: Látogatásunk Boromisza Tibornál a Hortobágyon	64— 67
Megjelent a Békés város néprajza című monográfia	67
FLASCH DEZSŐ: Debreceni levélzáró bélyegek az Országos Parafilatéliai Kiállításon	68— 69
SZÜCS ERNŐ: Személy- és teherszállítási formák Debrecenben 1920—1944 között	70— 75
KERESZTESNÉ VÁRHELYI ILONA: Babits Mihály 1883—1941	76— 78
Elkészült a Báránd története és naprajza című kötet	78
BECK ZOLTÁN: Szülő a régi Gyopárhalmán	79— 82
Szükséges volna Zoltai Lajos írásainak újrakiadása	82
SELMECZI LÁSZLÓ: Megnyitóbeszéd László Gyula rajzai A honfoglaló magyar nép életéből című kiállításon	83— 84
BALASSA IVÁN: Báránd Pesty Frigyes helynévgyűjtésében	85— 87
Figyeljünk fel a honismereti, helytörténeti igényű reprintkiadványokra	87
SZ. KÜRTI KATALIN: Pataky László (1857—1912) emlékezete	88— 90

Az Új Aurora Füzetekről	90
VIERA SEDLÁKOVÁ: Farsangi szokások Túrócban	91— 93
Kandidátusi disszertációk a Gergely-járásból	93
UJVÁRY ZOLTÁN: Népi emlékezés és helytörténet	94— 97
A Siklói Vár- és Múzeumbaráti Kör kiadványairól	97
DANKÓ IMRE: Varga Gyula hatvanéves	98— 99
DANKÓ IMRE: Mi is az a vásárfia?	100—101
Meghirdették a III. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemze- tiségkutató konferenciát	101
BENYEI MIKLÓS: Egy rendhagyó folyóirat: A Múzeumi Ku- rír	102—104
Felhívás az országos társadalmi néprajzi és népnyelvi gyű- jteményre	104
DANKÓ IMRE: A bodrogközi halászhagyományok nyomában	105—112
A biztonsági kérdések előtérbe kerülése múzeumainkban	112